له کندهاره تراټکه

(په پښتوکلاسیک ادب کې د لوېدیځي لهجې څرک)

څېړنه
د
محمدمعصوم هوتک

پیل : لسمه د فبروري ۲۰۱۰ع
اوکویل - کاناډا

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

اهداء

په ژبپوهنه کي د لوی لاس
څښتن او منلي عالم ډاکټر
عبدالرازق پالوال
ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسمه تعالی

ما ته چي به دخوشحال خټک (۱۰۲۲ - ۱۱۰۰هـ ق) له ژبي سره د خپلي لهجې مشابهتونه ځای ځای په مخه راتلل، هر وخت به مي فکر کاوه، چي که په دې برخه کي څېړنه وسي، د پښتو په خير به تمامه سي او د معياري پښتو د منځته راتګ له جريان سره به مرسته وکړي، خو د خپل پښتنو ورونو بې ځايو او بې موردو حساسيتو به هر وخت په دغه برخه کي د علمي کار او څېړني څخه خواتوری کولم. يو وخت چي مي[۱] له ګوربت مجلې (لومړی کال، ۶ ګڼه - ۲۵مخ) سره د خپل خواخوږي استاد علامه رشاد ◗ مرکه په پردېسی کي وکتله او په هغې کي مي د علامه مرحوم له خولې ولوستل چي د لهجو قطعي ترک په هيڅ ژبه کي نسته او په دې باب"... تاريخي سلسلې بايد سړی په نظرکي ونيسي. کوم وخت چي فيصلې سره کېږي، هغه وخت پر دې مفصل بحث په کار دی...". نو مي له ځانه سره عزم وکړ، چي د دغو تاريخي سلسلو يوه برخه به هرومرو څېړم. په دې ترڅ کي زه په نورو کارو مصروف سوم او کله چي د ډاکتر عبدالرازق پالوال (معياري پښتو) کتاب راووت او په هغه کي مي د دوی دغه سپارښتنه ولوستله، چي وايی: "پښتانه دي د تقليد پر ځای باندي پالنه غوره کي ... پښتانه پوهان، اديبان، او ليکوالان دي خپل کلاسيک آثار وپالي چي خوشحال، رحمان، حميد، قادر او نورو په ميراث ورپرې ايښي دي. دوی دي دغه خپل مُثُل اعلی وګرځوي او د فهم له مخي څخه دي ئې پالنه وکي څو په دغه کار سره ئې د دوی امانت لغات او جملات بشپړ او منظم ساتلي او پاللي وي". نو مي پخوانی عزم، جزم سو او کله چي بيا د پوهاند ډاکتر

---

[۱] معياري پښتو - ۱۸مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجاوراحمد زيار (د خوشال ادبي پښتو) کتاب لاس ته راغی[۲] په ما کي يې بيرته د خپلو کت سوو پانو د بيا رااخيستلو او سره اوډلو هڅه ژوندۍ کړه. د ډاکتر پالوال صاحب او ډاکتر زيار صاحب په کتابو کي ډېر داسي مطالب راغلي دي، چي زه يې پر خپله څېړنه باندي نور هم باوري کړم. دغه راز آثار د معياري ژبي تر ټاکلو وړاندي ډېر ضروري دي او زه هيله من يم، چي د ژبي دغه پياوړي استادان دغه شان نوري څېړني هم پر "خوارکۍ" پښتو باندي ولوروي.

زه په دې حاضره ليکنه کي د خوشحال خټک اونورپښتو کلاسيک ادب ژبه له خپلي هغي ژبي سره مقايسه کوم، چي د مور په غېږ کي مي زده کړې، د خالپوڅو (خاپوړو) پر مېنه مي پسې تعقيب کړې او له وړکيني څخه تر زاړه سن پوري په ږغېدلی يم او لا اوس هم په ږغېږم، له دېرشو څلوېښتو کالو راهيسي مي شعوري څېړنه پکښې کړې ده او قلم مي پکښې چلولی دئ.په دې مقايسه کي مي ترزياتي اندازې پوري دخوشحال خان اودده دکورنۍ ژبه په پام کي نيولې ده خوپرځنګ مې دکلاسيک ادب نورآثاردخپلي څېړني دپياوړتياپه نيامت هم پرکتلي دي .

زه په دې څېړنه کي د خوشحال ژبه له هغي پښتو سره ايږدم، چي ما د مقر (مکور) د پښ له کندي څخه تر فراه پوري، له روزګان

---

[۲] د ډاکتر پالوال کتاب په ۱۳۸۴ ش کي خپور سو خو ليکلی يې د وخته وو او د ډاکټر زيار کتاب واردواره په ۱۳۸۲ش کي او دوهم وار په ۱۳۸۴ش کي چاپ سو. ما ته د ډاکتر زيار کتاب د ۱۳۸۶ ش = ۲۰۰۷ع په نومبر کي په لاس راغی. دغه وخت زيارصاحب کاناډا ته تشريف راوړی وو او ما ته يې دغه کتاب د ښاغلي رحمت آريااله پاره راکړ. ما د ښاغلي آرياپه اجازه له ځانه سره وساته، چي له مطالبو څخه يې ګټه واخلم. که څه د ډاکټر پالوال صاحب د کتاب د مستدلو او مفصلو څېړنو په موجوديت کي به زما د دې کتابګوټي خپرول، "تکرارمکرر" وي خو ما خپله کښلې خواري هيسته نه سوای غورځولای او که تکراري هم وي، له درنو لوستونکي سره يې په دې نيامت شريکوم ،چي ګوندي څه ګټه به ځني واخيستلای سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

 څخه تر کوټي و قلات (بلوچستان) پوري، له لښکرګاه (هيلمند) څخه تر لکي و صفار پوري اوريدلي ده. دغه لغاتونه چي زه يې تر څېړني لاندي نيسم، د دغي پراخي حوزې په يوه يا څو برخو کي ما اوريدلي او تحقيق کړي دي او يقين مي دئ چي ښايي يوه زياته برخه به يې همدا اوس هم د خلګو په خولو کي متداول وي او بله برخه به يې ښايي اوس دونه عام رواج ونه لري او يا ښايي اوسنی نسل به يې پخپله ورځنی محاوره کي نه کاروي، خو ما دا ټول په سرسره اوريدلي دي، په معنا کي مې غور کړی دئ، د استعمال موارد مې په ياد دي.

زه نه غواړم په دې څېړنه کي وښيم، چي د خوشحال ژبه کټ مټ زما د لهجې ژبه ده او په دې ډول خان او خپلي لهجې ته امتياز وګټم. زه غواړم چي د خوشحال د ژبي او زما د مورنی لهجې تر منځ مشابهتونه وښيم. دغه لغات چي زه يې پخپله لهجه کي څرک ورکوم، ښايي په نورو لهجو کي هم ژوندي او مروج وي. زما يقين دئ چي دا شان مشابهتونه د نورو لهجو ويونکي هم موندلای سي. د پښتو لهجې خو د يوې وني ښاخونه دي. اصل يې يو او تاداو يې يو دئ:

در اصل مذهب همه صاحبدلان يکيست
از ناقـــــــــــلان بدسخن اينجا رسيده است

خو زما د خپلي مشاهدې او څېړني له مخي راته معلومه سوې ده، چي که دغه لغتونه په نورو لهجو کي موجود هم وي، بيابه يې تلفظونه توپير سره لري، د استعمال ځای به يې متفاوت وي او نور راز راز بدلونونه به باندي راغلي وي.

ما دا څېړنه له دې اسيته هم کړې ده، چي په دې وختو کي هڅه کېږي د لويديځي لهجې ټولي ګرامري او تلفظي ځانګړتياوي د دغي لهجې په بېنظميو، ګډوډيو او بې قاعدې ګيو کي وشمېرلي سي. لوستونکي به د دې کتاب په راتلونکو پانو کي وګوري، چي د دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځانګړتیاوو له پاره پاخه کلاسیک تاداوونه موجود دي.

ما چي له خپلي څېړني څخه کومه نتیجه رااېستلې ده، د هغې پر بنسټ باندي ویلای سم، چي د خوشحال خان اونورکلاسیک ادب د ژبي زیاتره ګرامري جوړښتونه، لغتونه، ترکیبونه او وراشې په لوېدیځه لهجه کي تر ننه لا هم خوندي دي. ما ته د خپلو مقایسوي څېړنو له مخي ښکاره سوې ده، چي لوېدیځه لهجه د نورو لهجو په نسبت د لرغونو ځانګړتیاوو په خوندي ساتلو کي محافظه کاره پاته سوې ده.

ما ته ثابته سوې ده، چي په کلاسیکه پښتو کي د سوچه توب تمایل کوږټ نه لیدل کېږي، بلکي د هغه پر خلاف یې د نورو ژبو د کلماتو د هضمولوقابلیت ته لاد لاسه وده ورکوله[۳]. د سوچه پښتو او د سوچه کولو ذهنیت زموږ پر ژبه باندي وروسته راخپور سوی دئ. د دې ذهنیت تر شا سیاسي انګېزې پرتې وې او دي.

ما ته دا هم ثابته سوې ده، چي د پښتنو د ژوند اجتماعي، اقتصادي او سیاسي شرایطو د هغوی ژبي ته د هغوی د استوګني د مېني په تناسب د ودي او تکامل بېلابېل استقامتونه ورکړي دي. د هغوی د ژبي د پرمختګ آهنګونه یې متفاوت کړي دي، د هغوی د ادبي او ژبني فعالیتو لوري یې پر مشخصو او سره بېلو جهتو باندي روان کړي دي. زه د خپلي دغي ادعا د ثبوت له پاره د ډیورند د منحوسي کرښې د دواړو غاړو پښتنو د ادبي او ژبني تحرک جریان ته اشاره کولای سم، چي نه یې د انکشاف او پرمختګ سرعتونه سره یو دي، نه یې د ژبنیو او ادبي ایجادیاتو ساحې سره

---

[۳] وګ : د خوشحال، حمید مومند، کاظم خان شیدا او نورو دېوانونه. د دوی په کلام کي د فارسي وعربي لغاتو پرېماني پر دې خبره دلالت کوي، چي دغو شاعرانو د نورو ژبو له لغاتو سره هیڅ راز ستونزه نه درلوده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورته دي او نه يې د ژبني جوړښت شکل او محتوى سره يو راز پاته سوې ده.

ما په دې څېړنه کی د خوشحال خان خټک له آثارو څخه د هغه غزليات او قصايد (يوه برخه)، دستارنامه، سواتنامه، فراقنامه غوره وګڼل. د طب نامې ژبه د طبابت ژبه ده او د بازنامې دا هم د يوې ځانګړي تخصصي ځانګي ژبه ده او د خوشحال د لهجې په څېړنه کي ډېره مرسته نه سي کولای. سره له دې مې دا دوه اثره هم له پامه پر يوه مخ نه دي ايستلي او مرور مي پر کړی دئ. د خپل کار په جريان کي مي د خوشحال خان او د هغه د کورنی د غړو دا لاندي چاپي او خطي نسخې کتلي دي:

۱ - د خوشحال خټک مرغلري:

د لوی استاد علامه عبدالحي حبيبي له خوا په ۱۳۱۷ ش کال په کندهار کي خپور سوی دئ.

۲ - ارمغان خوشحال:

د ميان سيدرسول رسا په زيار په ۱۹۶۴ ع کال د يونيورسيټي بُک ايجنسی له خوا په پېښور کي خپور سو. ما چي له کومي نسخې څخه استفاده کړې ده، ښاغلي عبدالباري جهاني له خپل کتابتون څخه رالېږلې ده چي مننه ځني کوم.

۳ - سواتنامه د خوشحال خان خټک:

د پوهاند عبدالحی حبيبي له سريزي او څرګندونو سره د افغانستان د علومو اکاډيمی د ژبو او ادبياتو انستيتوت له خوا په ۱۳۵۸ ش کال په کابل کي خپره سوه.

۴ - دستارنامه:

دستارنامه د خوشحال خټک د ۲۸۶ تلين په مناسبت د پوهاندصديق الله رشتين په سريزه د پښتو ټولني له خوا په ۱۳۴۵ ش کال خپره سوې ده. دغه راز د پښتو اکېډيمي پېښور له خوا د پروفيسر محمدنواز طائر په سريزه او د حاجي پردل خان خټک په زيار په ۱۹۹۱ع کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

چاپ سوې ده. ما (هوتک) په دې حاضره ليکنه کې زياته استفاده د پېښور له چاپه کړې ده.

۵ - دخوشحال خټک کليات - لومړی ټوک:

د پوهندوی دوکتور ګل محمد نورزي په سريزه او څېړندوی محمد صديق روهي په پېژندګلوی د افغانستان د علوموااکاډيمی د ژبو او ادبياتو د انستيتوت د ادب او فولکلور څانګي له خوا په ۱۳۵۹ ش کال خپور سوی دئ.

دا متن که څه هم له "خو" څخه خلاص نه دئ خو بيا هم تر بل هر متن ما ته دقيق ايسي ځکه چي د هغي نسخې بديلونه يې هم راوړي دي، چي د خوشحال خان په ژوند ليکل سوې ده او ويل کېږي، چي د خوشحال پخپل خط ده[٤].

۶ - د خوشحال رباعيات:

د پوهاند رشتين په سريزه (پاييزه) د پښتو ټولني له خوا په ۱۳۴۹ ش کال په کابل کي خپاره سوي دي.

۷ - فراقنامه:

د زلمي هيوادمل له سريزي، څرګندوونو او ويي پانګي سره د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي له خوا په ۱۳۶۳ ش کال خپره سوې ده. په سر کي د علامه پوهاند عبدالحي حبيبي، پوهاند ميرحسين شاه په قلم ياداښتونه (پښتو او پارسي) هم لري.

د فراقنامې متن د اعتماد وړ دئ، ځکه په تهيه کولو کي يې له ډېرو نسخو (چاپي او خطي) څخه کار اخيستل سوی دئ. زه فکر کوم چي د خوشحال د کلام د ژبنيو خصوصياتو په څېړنه کي حساب پر کېدلای سي خو بيا هم ما د هغه متن څخه د رااخيستل سوو برخو مقابله له نورو چاپو سره له پامه نه ده ايستلې.

---

[٤] د (خوشحال ادبي پښتو) په ۲۱ مخ کي د استاد بختاني په حواله د خوشحال خان د خپل لاس کښلي نسخه "په پېښورکي راخوندي شوې فضلنامه" شوول سوې ده. په دغه مخ کي د استاد له نامه سره د "ع" راوړل، چي د "عليه السلام" لنډيز دئ، د حيرانتيا وړ خبره ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸ - د عبدالقادر خان خټک دېوان:

واردواره د علامه عبدالحي حبيبي په همت له کندهار څخه په ۱۳۱۷ ش کال خپور سوی دئ او دوهم وار د افغانستان د علومو اکاډيمی د ژبو او ادبياتو د مرکز له خوا د نورالله ولسپال په سريزه، تحشيه، تصحيح او مقابله د پوهاند عبدالشکور رشاد تر لارښووني لاندي په ۱۳۶۸ ش کال خپور سوی دئ. په سر کي د پوهاند رشاد، پوهاند عبدالاحمد جاويد او سرمحقق محمدصديق روهي په قلم ياداښتونه هم لري.

ما له دواړو چاپو څخه استفاده کړې ده، خو ډېره تکيه مي پر دا دوهم چاپ کړې ده. د عبدالقادر خان نوی چاپ دېوان سره له دې چي په دقت تهيه سوی دئ خو د ليکدود تجانس يې يو څه کمزوری دئ.

۹ - د کامگار خټک دېوان:

د افغانستان د علومو اکاډيمی له خوا د څېړونکي عبدالمتين متين په زيار په ۱۳۵۸ ش کال د خوشحال خټک د درې سوم تلين د بين المللي سيمينار په مناسبت خپور سوی دئ. په سر کي د څېړندوی محمدصديق روهي يو ياداښت هم لري.

۱۰ - د هجري دېوان:

د همېش خليل په زيار په ۱۹۵۸ع کال د پېښور په شاهين برقي پريس کي چاپ سوی دئ.

د دې تر څنگ مي په ځينو برخو کي د کلاسيک ادب دا لاندي دېوانونه هم پر کتلي دي:

۱۱ - د عبدالرحمن بابا دېوان:

په ۱۹۷۶ع کال د يونيورسيټي بُک ايجنسی له خوا خپور سوی د مياسيدرسول رسا په قلم اوږده ديباچه لري. دا چاپ د پادري هيوز په لاس د خپاره سوي دېوان فوټوکاپي ده. د دې خبري يادونه د ديباچې په ۱۷ مخ کي سوې ده.

۱۲ - د عبدالحميد مومند کليات:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلیات د محمدآصف صمیم په سریزه، څېړنه، اوډون او ویپانگي سره د دانش خپرندویي ټولني له خوا په ۲۰۰۴ ع کال خپور سوی دئ، چي د عبدالحمید مومند دېوان، نیرنگ عشق او قصه شاه وگدا لري.

ما په دې حاضره لیکنه کي پر دغه کلیات سربېره د عبدالحمید مومند دیوان (د زلمي هیوادمل په زیار - ۱۳۶۳ش)، د عبدالحمید مومند دېوان (د صدیق الله رشتین په زیار - ۱۳۳۰ش)، دُر او مرجان (مرتبه سید انوارالحق جیلاني - ۱۹۷۸ع) او زما د کتب خانې د نیرنگ عشق له خطي نسخې څخه استفاده کړې ده.

۱۳ - د میرزاخان انصاري دېوان:

دا دېوان د څېړنمل دوست شینواري په زیار ترتیب سوی دئ (۱۳۵۴ش). د دې دېوان په باب په زړه پوري خبره دا ده، چي په ټول دېوان کي یې (چي) د (چه) په شکل کښلی دئ. ارواښاد دوست شینواری پخپل وخت کي منلی ژبپوه وو او د ژبې په باب یې درانه آثار کښلي دي. ده چي په دغه دېوان کي(چه) په همدې شکل راوړی دئ آیا معنا به یې دا نه وي چي ده دا کلمه په اوږده (ې) نه تلفظ کوله؟

د میرزاخان انصاري پر دغه دېوان سربېره مي زما د کتبخانې د میرزاخان د دېوان له خطي نسخې څخه هم ځای ځای استفاده کړې ده.

د ارواښاد استاد کامل مومندپه لاس (د خوشحال کلیات) ته مي تر دې گړیه (د اپریل دریمه ۲۰۱۰ع) لاس نه رسېږي.

دمیرزاحنان بارکزي اوشمس الدین کاکړددېوانوله هغه چاپه مي کاراخیستی دئ چی دصحاف نشراتي مؤسسې لخواپه ۱۳۸۸ش کال خپاره سوي دي .

زه دا اوسنی مقایسوي څېړنه په دې نیامت کوم، چي گوندي د معیاري پښتو د منځ ته راتگ په کار کي مي د څېړونکو او متخصصینو کار یو څه وراسانه کړی وي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

معياري کېدلو او معياري کولو کار په دفتر کي نه کېږي، چي څو تنه مامورين سره کښېني او د ژبي مقدرات پخپلو منځو کي سره فيصله کړي[٥].

د ژبي د معيار د ستري ودانۍ د جوړولو له پاره اومو موادو ته اړتيا سته. اومه مواد د ساحوي څېړنو او کتبي متونو د سپړلو له لاري تر لاسه کېدلای سي. زه پخپل دغه حاضر کتاب کي پر دغو مسئلو باندي، چي پورته مي اشاره ورته وکړه، ږغېدلی يم. په دې بيان کي مي ګرامري جوړښتونه ډېر لږ څېړلي دي. زياته پاملرنه مي د لغاتو مقايسې ته اړولې ده. له ګرامري جوړښتو څخه د اجتناب دليل مي دا دئ، چي نه غواړم د ژبي د متخصص رول ولوبوم او هغه بيا په دې دليل نه غواړم چي زه د دغه راز تخصص له پاره نه رسمي جواز لرم او نه هم علمي صلاحيت و توان. مګر دا خبره په پوره ډاډ سره کولای سم چي څېړنه مي تر سر تېره کړې نه ده. د خپل صلاحيت په حدودو کي مي پر هره برخه باندي ښه پوره دقت کړی دئ. د مثالو ډېربښت به يې ښايي پر لوستونکو باندي ستومانوونکی تمام سي خو ما په دې نيامت نه دي رااخيستي چي ليکنه بېځايه په وپړسوم. له امکانه ليري نه ده، چي زما له دقت سره دي بيا هم تېروتلی يم. په هغه صورت کي د هر راز سالم انتقاد اورېدلو ته تيار يم. دم درحاله تاسي د کتاب لوستلو ته رابولم او خبري به د ستر خوشحال په دې بيت پای ته ورسوم:

خدايه!چاوته يې کښم، څوک به پرې پوه شي

---

[٥] په دې شپو و ورځو کي د پښتو د يوه مشر او درانه حقدار ليکوال له خولې په يوه انټرنيټي ويبپاڼه کي د "مونږ، موږ - ږغ، غږ - پزه، پوزه" په باب ځيني تبصرې خپرې سوي دي، چي د ډېري انديښنې وړ دي او ژبپوهنه يې تر مضحکي سويې پوری راټيټه کړې ده. دغه راز ليکني، هغه هم د حقدارو مشرانو استادانو په آدرس خپرول د دغو مشرانو په حق کي ظلم دئ. نه پوهېږم پښتانه ولي پخپل خيروشرنه پوهېږي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

مـــــــــــــا ویـلـی
هـــــــــــــــــــــــــــــــــر یـو بـیـت دی
دفـتـرونـه

پـه درنـښـت
محمدمعصوم هـوتـک
اوکـویـل - کـانـاډ

(c) ketabton.com: The Digital Library

اول فصل

۱ - خوشحال خان خټک او کورنۍ یې:

اروابناد سید رسول رسا (۱۹۱۰ - ۱۹۹۰ع) پېښور د "پښتو شېراز" بللی دئ[۱]. له شېراز څخه یې مراد د پارس هغه مشهور ښار دئ، چي د پارسي ژبي دوه مشهور نوابغ، شیخ مشرف الدین مصلح بن عبدالله سعدي شېرازي (۶۹۱ یا ۶۹۴ هـ ق مړ) او خواجه شمس الدین محمد حافظ شېرازي (۷۹۲ هـ ق مړ) ورته منسوب دي[۲].

خواجه حافظ شېرازي د دغه ښار د فضیلت او د هغه د اوسېدونکو د کمال په باب پخپله ویلي دي:

خوشا شیراز و وضع بیمثالش
خداوندا! نگه دار از زوالش
به شیرازآی وفیض روح قدسی
بجوی از مردم صاحب کمالش

د خوشحال خان خټک کړوسی کامګارخټک چي کله د خپل پلرني ټاټوبي (سرای) پر توصیف باندي راسي نو یې له (شېراز) او (خجند) سره پرتله کوي:

---

[۱] د رحمان بابا دېوان دیباچه - ۳۴مخ، د ۱۹۷۶ع چاپ.

[۲] خوشحال خان د (شېرازي) په نامه د یو راز ښو خواړو یادونه لري :

شېرازي که ښه خوراک و، وار وه تېر شه
ملوکي که ښه پوښاک و، وار وه تېر شه

(مرغلري - ۳۴۶مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کامگار د سرای په مثل
نه شېراز دی نه خجند[۳]
(دېوان - ۳۴مخ)

پېښور له شېرازسره پرتله کول یوه تعارفي خبره نه ده. د دغه ښار په لمن کي د پښتو ادب داسي ستر نخبه گان زېږېدلي او لوی سوي دي، چي تر څو پښتو او پښتانه پر دې نابوده دنیا باندي ژوندي وي، د دوی په نامه به وياړي[٤].

د پېښور د تاريخي سيمي ادبي اهميت هغه وخت یو په سله سوی دئ، چي پر دغه مېنه باندي د یوه شعوري ادبي خوځښت تاداو کښېښوول سو او تر مراده ورسېد. دا زمانه د یوولسمي هجري قمري پېړۍ د منځ کلونه دي او دا بیا هغه وخت دئ، چي د سرای اکوړې د مشرتابه بگړۍ د ملک اکوړي د کړوسي، د یحیی خان د لمسي او د شهباز خان د زوی خوشحال خان خټک (۱۰۲۲ - ۱۱۰۰هـ ق) پر سر ایښووله سوې ده.

دا ادبي خوځښت زه څکه شعوري حرکت بولم، چي تر یوه ټاکلي پروگرام لاندي یې د یوه ټاکلي هدف له پاره هڅه راپیل کړې ده. په منظمه توگه یې اشخاص روزلي دي، د ادب او شعر لارښووني یې کړي دي، په پښتو ژبه یې

---

[۳] (خجند) د ماوراء النهر د مشهورو تاريخي ښارو څخه دئ، چي د سيحون رود پر غاړه پروت دئ. په پخوانيو کتابو کي خجند(د دنيا ناوې) بلل سوی دئ. دغه ښار اوس د تاجکستان د جمهوريت دوهم لوی ښار دئ. د شوروي واکمنی په دوران کي د دغه تاريخي ښار نوم په (لنين آباد) باندي واوښت (۱۹۳۹ع) خو د شوروي اتحاد تر ړنگېدو وروسته یې بیرته خپل پخوانی نوم (خجند) راژوندی سو.

[٤] رحمان بابا(۱۱۲۸ هـ ق مړ) که د "ظالمانو حاکمانو" له اسيته دا ښار له (گور) سره یو شان بللی دئ،خو دا غندنه د هغي ستاینې پله نه ورسپکوي چي د پېښور په باب کماحقه بیان سوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آثارو د ژباړلو کار پر مخ وهلی دئ[٥]. د دې خوځښت باني، ستر خوشحال خان د پښتو ژبې خوار موقعیت درک کړی وواو په پوره بریالیتوب سره یې دا کاروان تر ډېري اندازې و منزل ته رسولی دئ. خوشحال خان له خپل دغه ادبي تلاښ څخه رضائیت په دې بیت کي ښه پوره ښوولی دئ، چي وایي:

له خوشحال سره که کښېني یو څو کاله
دا د غــــــــــــره ختک به واړه شاعران شي

دا خوځښت له پلاره زامنو ته او له هغو څخه لمسیانو ته راوغزېدی او په دې ډول یې د پښتو ادبیاتو د تاریخ یو پشپړفصل جوړ کړ.

*****

خوشحال ختک یو خانزاده پښتون وو. پلارونیکه یې د خپل وخت ننګیالي و توریالي پښتانه مشران ول. دی وایي:

راپاتې یو نه شو دوولس مې ترونه وو
ولاړل فنا شول چه اولسونه وو
څه بادشاهان ولاړل، څه څه خانان ولاړل
چه په دربار یې ولاړ زرګونه وو
(رباعیات - ۳۴مخ)

دغه وخت پر هندوستان باندي د مغولي شاهانو واکمني چلېده. د ډهلي دربار که په اتنیکي لحاظ د مغولي تورکانو په لاس کي وو، خو په فرهنګي لحاظ یې تر پارس او ماوراء النهر وروسته د فارسي ژبې او ادب یو بل پیاوړی مرکز تشکیل کړی وو. له دغه سیاسي او فرهنګي مرکز سره د خوشحال خان د کورنۍ اړیکو د دغي کورنۍ غړو ته د پارسي ادب د مطالعې پراخه زمینه برابره کړې وه او ستر خوشحال له دغي زمینې څخه تر بل هر چا پراخه استفاده کړې وه. ده د پارسي ادب

---

[٥] د پښتو آثارو د ترجمې او خپروني کار تر خوشحال خان دمخه د روښاني خوځښت پیروانو او د هغو مخالفینو هم کړی دئ (قصیده برده، د مخزن نوري برخي) خو د هغه ډېره پاملرنه د مذهبي شخړو او تصوفي فرهنګ لور ته وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلاسیک آثار لیدلي ول او پخپل کلام کي یې د دغو آثارو نوموونه پر دې خبره دلالت کوي، چي هغه یې تول لوستلي هم ول.

چه لاس مې نه رسی غلیم مې یار دی
چه لاس مې ورسی غلیم مې پلار دی
دا پند به نه مومی پـــه شاهنامه کښې
په شاهنامـــه کښې که ډېر اسرار دی

(رباعیات – ۱۲۹مخ)

خوشحال خان خو لا ځان په فارسي شعر "طاق" بولي.

زه خوشحال پښتون چې په پښتو په پارسي طاق یم
لامې په پښتوژبه کې ژبه درغلېږي[٦]

اشرف خان ویلي دي:

د پښتو ژبه مي ناوې کړه په نظم
د مغلو په شعر هم عالي مکان یم

(دیوان – ۱۰۱مخ)

یا:

هسې نه چي شعر کـــړم په خپله ژبه
تر پښتومي د فارسی شعر والا دی

(۵۰۱مخ)

خو دا چي ولي یې پښتو شعر ته مخه کړې ده، داسي وایي:

د پښتو ژبې مي آب ورکه پــــه شعر
د فارسی شعر چي نه وایم افغان یم

(۹۸مخ)

د ډهلي له دربار سره روابطو پر ده باندي د کتاب پرېماني هم میسره کړې وه. دی په دستارنامه کي د داسي کتابو حوالې ورکوي، چي د سرای اکوړې یوه اولسي خان ته یې د هغه وخت په شرایطو کي تر لاسه کول له

---

[٦] خوشحال خان خټک په دستارنامه په یوه مخ کي(۱۲۶مخ) د مثنوي معنوي، سلسلة الذهب، نفحات الانس، معارج النّبوة، شاهنامه، سکندرنامه، ظفرنامه، اخلاق ناصري، گلستان، بوستان او نورو کتابو نوموونه راوړي دي، چي په پارسي ژبه د ده د پراخي مطالعي ښکارندويي کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ناممکناتو څخه وه. دی په دستارنامه کي د چنګېزخان په ارتباط پر تاریخ روضة الصفا باندي حواله ورکوي. دا تاریخ خواندمیر هروي (۹۰۳ یا۹۰۴ هـ ق مړ) د لسمي هجري پېړۍ په سر کي لیکلی دئ. تاریخ روضة الصفا خو به د هندوستان پایتخت ته رسېدلی وو، خو د روه د یوه پښتانه لاس ته رسېدل یې که له ناممکناتو څخه نه وه نو ډېره مشکله خو هرومرو وه. دا د ډهلي د دربار له علمي و ثقافتی اشخاصو سره د اړیکو برکت وو، چي د خوشحال لاس یې د خپل وخت نادرو او مهمو کتابو ته رساوه. له دغي مساعدي زمینې څخه د ده پلارونیکه دومره استفاده نه وه کړې او هغوی له دې دونه قومي او اولسي دبدبې سره سره عالمان یا لږ تر لږه باسواده خلک نه ول. د خوشحال خان د پلار د بې سوادۍ شهادت خو پخپله خوشحال هم ورکړی دئ. دی د پلار د سخا او توري توصیف کوي خو بېسوادي یې نه پټوي:

پلار مې شهبازخان په سخـــــــــــاوت لکه حاتم وو
زړه یې د مزري پـــــــــــــــــــه توره تېر وو تر رستمه
تینګ ولاړ په شرعه تل یې کار وو په رښتیا کښې
خط ســــــــــــواد یې نه وو
نــــــــــــــــور دانا وو له فهَمه
(ارمغان - ۶۵مخ)

له دې څخه څوک حدس وهلای سي، چي د خوشحال خان نیکه یحیی خان هم د سواد له خوا بابېز وو، ځکه باسواده پلار هرومرو پخپل زوی لیک لوست زده کوي.

د دې کورنۍ علمي و ادبي تاریخ له خوشحال خان خټک څخه راشروع کېږي او د علم او پوهي څراغ پکښې له خوشحال خان په هیسته بل سوی دئ خو د روڼا اوازه یې عین تر دکن

(c) ketabton.com: The Digital Library

و کندهار پوري لا هم رسېدلې وه. عبدالقادر خان خټک ويلي دي:

نوم يې لاړ وو تر دکن تر قندهاره[۷]
نه وو بل هسي نامي له زمينداره
(۴۶۲مخ)

خوشحال خان په دستارنامه کي شاه اويس صديقي ملتاني د خپل استاد په توګه راښيي او وايي چي "ډېر بزرګ متبرک سړی وه – د علوم ظاهري او باطني بهره ور وه " (دستارنامه ۳۹مخ). دغه راز يې د شاه جهان د دربار له ستر عالم مولاناعبدالحکيم سيالکوټي سره د پېژندلو يادونه هم کړې ده، (دستارنامه ۷۰مخ). د شاه اويس ملتاني د پېژندګلوۍ په باب مي څه ونه موندل خو مولاناعبدالحکيم سيالکوټي (۱۵۶۱ - ۱۶۵۶ع) د شاه جهان په دربار کي تر ټولو محترم عالم وو. وايي چي شاه جهان يو وار له سرو زرو او دوه واره له سپينو زرو سره تللی وو. نوموړی عالم د ۱۰۶۶ هـ ق کال د صفري پر څلېرويشتمه مړ سوی او د سيالکوټ په تاريخي ښار کي ښخ دئ[۸]. د ده د قبر پر شاوخوا احاطه باندي اوس يو پارک سته چي د ده په نامه نومول سوی دئ[۹].

خوشحال خان خټک له دغه ستر عالم څخه د باغي (ياغي) د مال د رواوالي او نارواتوب په باب او دغه راز د سعد و نحس"ساعت" په برخه کي پوښتني کړي وې.

خوشحال خان خټک د نابغه (Genius) شخصيت څښتن وو. پياوړې حافظه يې وه. ده

---

[۷] په چاپي متن کي "تر دکنه تر قندهاره" دئ چي د شعر وزن يې يوه هجا زيات کړی دئ.

[۸] وګ : ويکيپيډيا - په تقويم تاريخي (مرتبه عبدالقدوس هاشمي ۲۶۷مخ کي د عبدالحکيم سيالکوټي وفات د اپريل ۲۵ مه ۱۶۵۶ ع کال د سه شنبې ورځ بللې ده، چي دغه نېټه د صفري له مياشتي سره سر نه خوري).

[۹] د سيالکوټ تاريخي ښار د پاکستان د پنجاب ايالت په شمال ختيځ کي د چناپ رود ته نژدې پروت دئ له لاهورڅخه يې واټن ۱۲۵ کيلومتره دئ (ويکيپيډيا).

(c) ketabton.com: The Digital Library

دستارنامه د رنتنبور په جېل کي په داسي حال کي کښلې ده، چي هيڅ راز ماخذ ته يې لاس نه رسېده او وايي، چي: "...کتابونه راڅخه نه وو او که نه ښې ټکی مي به په دا کتاب کړی وې. نظم نثر عربي، فارسي مي به په اشتهاد په کښې ډېر راوړي وو. اما په عنديات په حافظه خو به دا هونبره څه کېده..."، (دستارنامه - ۲۳۸، ۲۳۹مخونه).

خو د کتاب په دغسي نېستي کي يې په دستارنامه کي تقريباً شپېته آيته، حديثه، ادعيې، مقولې راوړي دي او د غزل، مثنوي، قطعې، رباعی، فرد او مصرع په چوکاټ يې خپل و پردي فارسي و پښتو دوه سوه اتيا بيته له حافظې څخه رانقل کړي دي.

خوشحال خان جهان ګښته سړی وو د پښتونخوا زياتره برخي يې تر پښوکښلي وې او په هغو کي يې د اولسو د ژوندوژواک، ژبي او کلتور په باب پراخ مشاهدات راغونډ کړی ول. د دې پر څنګ يو با فرهنګه جنرال وو د جنګ و جګړو پر ميدانو يې ډېري سړې و تودې ليدلي وې او هر څه ته يې د يوه مدقق سړي په توګه کتلي ول او د دې ټولو پر څنګ بيا ښکاري وو. ما ته د خپل ژوند تجربې راښوولې ده، چي ښکاريان په مختلفو سيمو کي د ګښت و ښکار کولو له اسيته له خورا ډېرو اولسي لغاتو، د ونو، بوټو، حيوانانو، مرغانو او نورو له نومو سره مخامخ سوي او هغه يې په ياد کړي وي. دې کار د ده شعر ته د رنګينو لغاتو او وراشو د لاري موندلو زمينه برابره کړې ده.

د خوشحال خان تر وخت ښه ډېر کلونه پخوا د هندوستان نيمي وچي ته د اروپايانو تګ راتګ شروع سوی وو. د ده او د ده د زامنو له اشعارو څخه څرګندېږي، چي دوی له اروپايي کلچر او مصنوعاتو سره يو څه بلد سوي ول. خوشحال خان د پرتګالي شرابو يادونه کوي:

دواړه شونډې دي شراب پرتګالي دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سـ ـ ـ ـره والي له ياقوتو په سيالي دي (كليات ـ ۳۸۵مخ)

عبدالقادرخان هم دې ته ورته مطلب لري:

ساقي مې بـ ـ ـويه چي وي پرتگالي
خواه پياله وي مرصع خواه سفالي
(۳۰۲مخ)

خوشحال خان په ښكار كي د "فرنگستان" له توپكو څخه كار اخيست او په دستارنامه (۵۵ مخ) كي ليكي: "د ټوپک ښكار له فرنگستانه اوس په دا آخر پيدا شه".

د شطرنج، نرد، موسيقۍ، نقاشۍ په اصولو پوهېدي او په دې برخه كي يې ليكني داسي ايسي لكه د يوه ماهر شطرنج باز، موسيقي پوه او نقاش له خوا چي ليكلي سوي وي.

دا ټول مطالب پر دې خبره باندي دلالت كوي، چي خوشحال او كورنۍ يې مهذب، باسواد او مدني اشرافي خلک ول.

خوشحال خان د ديني علومو پراخه مطالعه درلوده خو متعصب او ړانده مذهبي افكار يې نه درلودل، بلكي د ژوند په چارو كي دى او د كورنۍ زياتره غړي يې ليبرال كسان ول. زه نه غواړم چي له دوى څخه د نن زماني روښانفكران جوړ كړم لكه دا كار چي د ثور په اوله پاچاگښتي كي ځينو كسانو كاوه او له صوفي رحمان بابا څخه يې د يوه بيت له اسيته "طبقاتي مبارز" جوړكړ[۱۰]. موږ وينو چي د خوشحال كورنۍ كله چي د خانۍ منافع پر غالب سي، له خپل تنور سره سره بيا د محتسب او احتساب حمايه د "امراوو" وظيفه او د "غيرت" جزء بولي او هغه هم په دې دليل چي گويا كه دوى نه وي خلک بې لاري كېږي (وگ: دستارنامه ۲۱۷مخ، د ۱۹۹۱ع چاپ، پېښور). مگر پخپل خصوصي ژوند كي بيا د اشرافي ژوند

---

[۱۰] هغه بيت دا وو:

نشي د خانانو او ملنگو سره كلي
چيرته عزيزخان چيرته ملنگ عبدالرحمان

(c) ketabton.com: The Digital Library

له غوښتنو سره سم مذهبي حدود ماتوي او"پر بكره باندي لاس برى" د "هغه جهان د سقر" په بيه رانيسي :

که دي لاس په بکره بر شي پرې يې مه ږده
که دي ځـــــــای شي په هـــــــغه جهان سقر

(ارمغان - ٥٧ مخ)

او اشرف خان د بيجاپور په بند کي په سپينه ږيره له نامحرمو ښځه د وصال غوښتنه كوي او كله چي د "رد" جواب اوري نو بيا خپل خبط و خطا د شعر په ويلو پاكوي (وگ ديوان - ٥٥٣، ٥٥٤ مخونه).

د خوشحال خان د كورنۍ ژوند د "امراوو" په شان دئ د يوه عادي پښتانه خان ژوند يې نه دئ. د خانۍ په ژوند كي زامن د پلار اطاعت پر ځان باندي لازم گڼي خو د امراوو او سلطانانو دود و دستور بيا بل راز او د سياست پر غوښتنو ولاړ دئ. د سلطنت او آمريت د بقا له پاره بيا پلار و زوى سره وژني. شاه جهان ته زوى د سر په كاسه كي اوبه وركوي او د بهرام له لاسه خوشحال خان په غرو كي سرگردانه گرځي. داسي معلومېږي چي نااهله بهرام دي دا وړ (ميكروب) د هند له درباره ښځه اخيستى وي.

د خوشحال د شخصي و تولنيزو ادبي ژوند په باب كتابونه بويه چي وكښل سي او كښل سوي هم دي. زما د همدې ليكني سره په ارتباط كي، فكر كوم، همدومره به بس وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ – د خوشحال خان خټک او د هغه د کورنۍ ادبي ژبه:

که څوک د خوشحال خان خټک د ادبي ژبي یا لهجې په باب پوښتنه کوي نو ساده او بسیط جواب یې دا دئ چي خوشحال خان په خټه خټک وو، په سرای اکوړه کي اوسېدی. د دې سیمي خټک چي اوس په کومه لهجه ږغېږي، د خوشحال ژبه هم دغه او لهجه یې هم همدا وه. دا راز جواب په کلیاتو کي سم خېژي خو کله چي خبره د ژبی تحولاتو، انکشافاتو، جزئیاتو او بدلونو ته ورسېږي، هلته بیا دا راز استنباط د دغي مسئلې په واقعي پېژندنه کي مرسته نه کوي. او یا دا چي ځیني ما وارو! بیا کله چي د خوشحال خان په ژبه کي محوري فعلونه په شین سره ووینی، سمدلاسه حکم وکړي چي د ده ژبه د پښتو ختیځه لهجه وه. دا تحلیل تر ها بل څو چنده ساده او عامیانه دئ.

د خوشحال خان د ادبي او شعري ژبي په باب زموږ محققینو تر یوې اندازې پوري ورته نظریې وړاندي کړي دي.

سید رسول رسا په ارمغان خوشحال (۱۲۰مخ) کي د خوشحال خان خټک د ژبي په باب لیکي، چي: "د خوشحال خان خټک د شعر ژبه، ساده خو الهامي او ادبي ژبه ده. عام ژبې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته نزدو، خو عام ژبه نه ده. د هغه په دیوان کښې د هرې طبقې او هرې قبیلې د مخصوصو الفاظو استعمال شوی دی او په دې وجه د هغه د شعر ژبه، عالمگیر وسعت لري. خو په حیثیت مجموعي په محاوره کښې د خټکو ژبه ده".

پوهاند دوکتور مجاوراحمد زیار صاحب هم دې ته ورته نظر ورکړی دئ او لیکلي یې دي: "خوشال په ټولیز ډول دا هڅه کړې ده، چي په خپله پښتو لیکلار او په ځانګړي توګه په شعر کې د خپل ټبرني (خټکي) ګړدود تر څنګه له نورو شاوخوا ګړدودو څخه هم کار واخلي، نه یوازې د ویپانګې، بلکې په رغاونیزه (ګرامري او غږیزه) برخه کې هم. په دغه لړ کې یې وینګ له اړوند لیکدود سره، هغه هم لږ و ډېر د ګرامر په بیه، دومره د شعري تول وتال، پښې‌لې او پایې‌لې (قافیې او ردیف) لاستکوی کړی چې کله له لاسکښونکیو هم لار و لودن ورکوي، پاتې لا له ټولیزو لوستونکیو او اورېدونکیو څخه[۱۲]".

که په دغه رانقل سوي عبارت باندي زه سم پوه سوی یم نو د پوهاند صاحب مراد دا دئ، چي د خوشحال خان په شعري ژبه کی چي د نورو لهجو لغتونه او ګرامري سکښتونه راغلي دي، دا د خان ارادي هڅه وه او ارادتاً یې د نورو لهجو لغات کار کړي دي او هدف به یې غالباً د پښتو لغوي زېرمه خوندي کول وو او دوهمه خبره دا ده، چي د خوشحال خان د دېوان په خطي نسخو کي چي د لیکدود او تلفظ کوم توپیرونه لیدل کېږي، دا د کاتبانو لاسوهني نه دي، بلکي خوشحال خان پخپله د ژبي وینګ او لیکدود د شعر تر قافیې او ردیفو دومره قربان کړی دئ چي له کاتبانو څخه یې لار و لیکه ورکه کړې ده.

د دغو دواړو حکمونو په منلو کي زه (هوتک) ځان ته قناعت نه سم ورکولای. د

---

[۱۲] وګ : د خوشحال ادبي پښتو- ۲۵، ۲۶ مخونه، دویم چاپ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال په ژبه کي چي د پښتو له نورو لهجو سره لغوي مشابهتونه په سترگه کېږي، سبب يې دا نه دئ چي گويا خوشحال د نورو لهجو لغتونه اورېدلي دي، هغه يې خوښ سوي دي، نو يې په شعر کي کار کړي دي. د دې لغتو سته والی زما په فکر پر دې خبره دلالت کوي چي هغه وخت د پښتو لغوي زېرمه او گرامري سکښتونه دومره سره ليري سوي نه ول، لکه دا نن چي يې موږ په ليکنی پښتو کي وينو او لولو يې. هغه وخت پښتو"بکره" وه او لاس نه وو په وهل سوی، ځکه يې لغوي او گرامري مشترکات پر ځای پاته ول. د ښاغلي ډاکټر عبدالرازق پالوال صاحب په عقيده خو"په ختيځي او لوېديځی پښتيانا کښي لا تر ۱۲۰۰هـ پوري يوه لهجه ويله کېدله (معياري پښتو- ۵۱ مخ). ډاکټر پالوال صاحب دغه لهجه د پښتو لومړنی لهجه بولي چي "دآنييانو، غرغوښتيانو، ابداليانواو سړبنيانو تبرونومشترکه لهجه وه". نن چي پښتو د سره ليري کېدو پر خوا روانه ده، لامل يې د خواخوږی او دښمنی په نامه بېځايه لاسوهني دي. د دې حکم له منلو سره چي د کاتبانو د لاسوهنو پړه دي پر خوشحال خان يا کوم بل شاعر باندي واچول سي، زه جدي مشکلات لرم. د متونو د اړولو او مسخه کېدو جريان ما په يوه بل کتابگوټي کي څېړلی دئ. محترم لوستونکي دي د دغه کتابگوټي د خپرېدو تر وخته غاښ وچيچي.

دا خبره سهي ده، چي د خوشحال خان خټک شعري ژبه د دې سيمي د خټک قام ژبه وه خو د نژدې څلورو سوو کالو وړاندي ژبه. د دغي ژبي د پېژندلو له پاره موږ مجبور يو، لږ څه وړاندي ولاړ سو او د تاريخي و ژبنيو واقعيتو پر اساس باندي يې ځان ته معلومه کړو، چي د خوشحال او کورنی ژبه د پښتو ژبي په اوسنيو لهجو کي له کومي يوې سره د مقايسې وړ ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژبي پوهان او د دې سيمي د تاريخ څېړونکي او لرغونپوهان په دې عقيده دي چي تر ميلاد زيات وکم پنځه سوه کاله وړاندي د پښتونخوا په ټوله پراخه اورشو کي خروښتي ليکدود باب وو. علامه رشاد د عکسي خيرالبيان د سريزي په سر کي ليکي: "په پښتونخوا کي د آمو له غاړي رانيولې تر سيستان، کندهار، ږوب، کورمي، پېښور، ټيکسيلا، سوات، امب، باجوړ، هډه (ننگرهار) او وردگو پوري په هر ځاى کي په دغه خروشتي ليک سره کښل سوي سکې، لوښي او کتيبې پيدا سوي دي[13]". خروشتي (خروښتي) هم د خلگو نوم وو، هم د ژبي او هم د ليک. ډاکټر عبدالرازق پالوال ليکلي دي چې خروشتي ليک "...له پرثوي آرامايک سره کټ مټ ورته دئ، خو ږؤغؤنه يې ځله بيل دي. دغه مانا دا چي هغه يو تورئ په خروښتي کښي يو ږغ لري، او په پرثو آراماييک ليک کښي بل ږغ لري. په دغه ليک کښي د/ښ/ او/خ/ توپير سوئ دئ ... په خروښتي ليک کښي دواړه توري سته والئ لري. خروښتي په ختيځي او منځنى پښتونخوا کښي سته والئ لارء". له دې څخه يې دا بله نتيجه هم راايستلې ده، چي تر دوهمي هجري قمري پېړۍ وړاندي د هندوکش د جنوب اوسېدونکو ژبي د (ښ) او (ږ) دواړه آوازونه درلودل[14].

د پښتونخوا د اوسېدونکو په ژبه کي د (ښ) او (ږ) د سته والي مستند ثبوت د لسمي هجري پېړۍ په ليکلو آثارو کي راپاته دئ. په دغو ليکلو آثارو کي د روښاني خوځښت د موسس بايزيد روښان (۹۲۵ - ۹۸۳ هـ ق) آثار او د هغه د مخالفانو د مشر اخوند درويزه ننگرهاري (۹۴۰ - ۱۰۴۸ هـ ق) آثار د زمانې

---

(۱۳) وگ : د خيرالبيان په سر کي د "خيرالبيان ليکدود" تر نامه لاندي د علامه رشاد مقاله، ۵۸ مخ.

(۱٤) وگ : معياري پښتو- تر ۵۸ مخ په هيسته، او د کابل چاپ خبرالبيان ۵۶ ،۵۷ ،۵۸ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له توپانو څخه خوندي سوي او اوس زموږ په اختيار کي دي. د دغو دواړو تحريکو مشرانو د پښتو ژبي د الفبې نيمګړتيا درک کړې وه او د هغې له پاره يې ځيني سمبولونه يا په نننۍ اصطلاح (ګرافيمونه) غوره کړي ول. د روښانيانو په الفبې کي د دغه خوځښت د مبلغ شاعر دولت لواڼي له خولې د پښتو له پاره "ديارلس حرفونه" تاکل سوي دي. دی وايي:

افغاني لفظ مشکل و، لوست کوېښ نه شه
ورته وشــــــــــــوه کننده
ديارلس حرفونه

څېړونکي د (ديارلس حرفونه) په باب لږ څه مشکوک دي ځکه د پښتو الفبې د عربي او فارسي الفبې په مرسته جوړه سوې ده او په هغې کي تر عربي الفبې دوولس توري زيات دي نه "ديارلس". چي په هغو کي اته توري (ټ، ځ، څ، ډ، ړ، ږ، ښ، ڼ) د پښتو خپل توري دي، چي په عربي او فارسي الفبې کي نسته او څلور توري (پ، چ، ژ، ګ) له فارسي سره مشترک دي، چي ټول دوولس کېږي. د روښاني تحريک په اساسي کتاب، خيرالبيان کي چي کوم توري کار سوي دي، په هغو کي، ويل کېږي، د ګاف توری مکرر راغلی دئ. د پېښور چاپ خيرالبيان د عالمانه مقدمې ليکونکی حافظ محمد عبدالقدوس قاسمي وايي چي "ګ، بايزيد دوه څله ليکلی دی چه مونږ ئې په فرق پوهه نشو"(۱۵). علامه پوهاند عبدالشکور رشاد (۱۳۰۰ - ۱۳۸۳هـ ش) د دغه مکرر ګاف په باب کومې وروستۍ فيصلې ته نه دئ رسېدلی او د عکسي چاپ خيرالبيان په سر کي د خپلي ليکني په ۶۷ مخ کي تر يو لږ دلايلو وروسته ليکي: "تر څو چي د مکرر ګاف په باب کومه نوې څېړنه منځ ته راځي، زه د پورتنيو دليلونو له مخي د خيرالبيان الفبې څلوېښت توري شمېرم او پر عربي الفبې باندي د دوولسو تورو زياتوب سم بولم".

---

(۱۵) وګ : خيرالبيان - ۶۶ مخ، د پېښور چاپ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډاکټر عبدالرازق پالوال د خیرالبیان په الفبې کي د "دیارلسو تورو" د زیاتوب د توجیه له پاره دلیل موندلی دئ او وایي چي هلته ګاف مکرر نه دئ، بلکي "د بایزید پیر روښان د خیرالبیان په پیللوستي کښي پښتو/ګ/ دوه رازه کښه سوئ دئ. د یوء راز /ګ/ مرکس ته ئې کرۍ ورکړې ده. دوهم راز ئې د/ګ/ مرکس ته د کرۍ پر ځای باندي یوه کرښکه ورکړې ده، یا ئې تر /ک/ لاندی درې ټکي ایښي دي ...".

ډاکټر پالوال صاحب زیاتوي: "دا په زغرده سره ویلای سم چي کرۍ لرونکی /ګ/ یوه ستوی /ګ/ ؤ، او ټکیالی /ک/ یا کرښکن /ګ/ یا /ک/، غبرګ ړوغئ، تېنکیز /نګ/ ؤ...".

ډاکټر پالوال د یوه ستوي ګاف په مثالو کي (ګنج، ګرګه، ګرګن، ګوګ، ګوګلی، ګلاګل، ګګیانی، بګی، برګ...) او د تېنکیز غبرګ ړؤغ په مثالو کي (جنګ، چنګاښ، شرنګ، ړنګ، ...، رنګارنګ، ترنګ او ترونګ، ...) راوړي دي[16].

د ډاکټر پالوال صاحب دغه نوي څېړنه د خیرالبیان په متن کي د دوو ګافونو د سته والي له پاره تر ټولوزیاته موجه او د قناعت وړ څېړنه ده چي د دولت لواني د "ورته وشوه کننده دیارلس حرفونه" په باب خرخښه هم له منځه په وړله کېږي.

د خیرالبیان په الفبې کي د (ږ) له پاره ګرافیم داسي جوړ سوی دئ چي د دال په منځ کي یې ټکی ایښی دئ او د (ښ) له پاره یې د علامه رشاد او حافظ محمد عبدالقدوس هاشمي په قول همدا اوسنی شکل خو د ډاکټر پالوال په قول، تر سین لاندي یې درې ټکي ایښي دي[17].

---

(16) معیاري پښتو- ۶۳ مخ.

(17) وګ : معیاري پښتو- ۶۲، ۶۳ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ما (هوتک) د خیرالبیان په عکسي چاپ کي د علامه رشاد او حافظ محمد عبدالقدوس قاسمي د قول ملاتړ موندلی دئ.

زما د اوسنی لیکني له پاره د مطلب ټکی دا دئ چي پیر روښان (ږ، ښ) جلا توري بولي او (گ، خ) جلا توري.

د اخوند درویزه ننگرهاري له خوا د پښتو د دغو دوو آوازو (ږ، ښ) له پاره همدا اوسني شکلونه، چي موږ یې کاروو، منلي دي. دی په مخزن الاسلام کي لیکي: "... گاهی زاء معجمه چون ثقیل شود سه نقطه بر فوق او داده (ژ) می شود و چون ثقیل تر شود یک نقطه بر فوق و یک نقطه در تحت ایزاد کرده (ږ) می شود و گاهی سین مهمله چون ثقیل شود یک نقطه بر فوق و یک نقطه در تحت آن نهاده (ښ) می شود"[۱۸]. گویا اخوند درویزه هم (ږ، ښ) له (گ، خ) څخه بېلول او دوه جلا توري یې گڼل.

د دغو دوو تحریکو په ادامه باندي په پښتونخوا کي د خوشحال خټک په لاس د یوه بل سیاسي نظامي او فرهنگي خوځښت تاداو کښېښوول سو. د دغه خوځښت په فرهنگي تگلاره کي د پښتو ژبې، چي د دوی په نظر تر دغه وخته پوري لا "بکره" پرته وه، د غنا له پاره منظمي هڅي د ټولو نورو کارو په سر کي راغلي وې. خوشحال خان هم د روښان پیر او اخوند درویزه په شان د پښتو الفبې د ایجاد اړتیا درک کړه او نوې الفبې یې ترتیب کړه،

---

[۱۸] وگ : مخزن الاسلام د ۱۳۰۰ هـ ق (یکم ماه صفر) = ۱۸۸۲ع چاپ، دا چاپ له نن څخه یو سلو اته ویشت کاله وړاندي د دهلي ښار د یوسفي پریس په مطبع کي د پېښور د کتابو د تاجرانو دېوان ایشرسنگهـ اوچهجوسنگهـ په فرمایش چاپ سوی دئ، چي یوه نسخه یې زما هوتک په کتب خانه کي خوندي ده. د دې چاپ پر څنډو باندي د حاجي بهادر صاحب کوهاټي تصنیف سوی اثر، مفتاح الدقایق لیکل سوی دئ. دا نسخه د کندهار د زړې جامع د امام ارواښاد عبدالاحد اخندزاده "غریبک" د کتابتون وه، چي پر دریم مخ باندې د دغه اروابښاد مهر هم سته او ما د کراچي ښار د کتابفروش مرحوم حاجي عبدالغني په کتابو کي وموندله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي د ده د زامنو، لمسيو او د ده د نورو پيروانو له خوا په لړ و ډېر توپير سره پالل کېدله[۱۹].

د ده له خوا په وضع سوې الفبې کي د (ړ) توري د ښووني له پاره يې تر (ژ) لاندي همزه او د (ښ) توري د ښوولو له پاره يې تر شين لاندي همزه ايښووله[۲۰].

که د روښان، اخوند درويزه او خوشحال خان په ژبه کي (ښ) د (خ) په شان او (ړ) د (ګاف) په شان تلفظ کېدلای نو دا دوه توري خو يو په عربي او بل فارسي الفباوو کي موجود وو او دوی هم پخپلو نوو ترتيب کړو الفباوو کي رااخيستي ول، نو بيا د نوو تورو د وضع کولوضرورت څه وو؟ جواب ډېر ساده دئ او هغه دا چي د دغو درو سرو ذواتو په ژبه کي (ښ) د (خ) او (ړ) د (ګاف) په شان نه تلفظ کېدله. دغه دوه آوازونه يې هغه راز وينګ ته ورته تلفظ کول، لکه اوس چي په لوېديځه لهجه کي تلفظ کېږي.

د دغه حکم بل ثبوت هغه بيتونه دي چي خوشحال خان ختک پکښې (ازمايښته، بهشته، زِښته، غوښته، نښته، کښته، خښته، خارښته، بالښته، رغښته، جوړښته) سره قافيه کړي دي. زه به دا بشپړه غزله دلته رانقل کړم:

څه به وايم د دې نفس له ازمايښته
چې ادم يې را ايستلی له بهشته[۲۱]
چې په کې[۲۲] د دواړو کــــــونو مراد مومي

---

[۱۹] د دغي کورنۍ يو غړی دوست محمد ختک پخپل يوه اثر بحرالعلوم کي د (ختک) نوم په خوشحال خاني الفبې ليکلی دئ. د بحرالعلوم يوازنی نسخه د دوست محمد ختک پخپل خط د افغانستان په ملي آرشيف کي په (۲۲/۱۲ محفظه) نومره خوندي ده.

[۲۰] وګ : د خوشحال ختک کليات – لومړی ټوک، تر ۱ مخ وړاندي پاڼه، ۱۳۵۹ش.

[۲۱] په (مرغلري) او (ارمغان خوشحال) کي دا نيم بيتی داسي دئ:

"نفس آدم دی رااېستلی له بهشته"

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه چار دې تر نظر لاندې کا زشته[23]
د کېمیا د بوټي گل کله مونده شي
چې د پښو تلي گلـــــگون نه شي په غوښته
د سرېو په غفلت پوري حیران یم
چې په گور کې تورې خاورې هومره نشته
بیا به څله څوک طلب د دنیا کاندي
چې یې خلاص نه وي یـــو دم د کار له کشته
که تر سـر لاندې بالښت کېږدي[24] د پرونو
عاقبت به ترسـر لاندې کاندې خښته
د دنیا مینه په مثل د خارښت ده
هیڅوک نه وینم خالي له دې خارښته
د صحرا په کاڼي رخه د شیطان شوه
عیسی سـر په مڅکه کښېښه[25] له بالښته
د زړه مینه په مثال لکه پټک ده
چې د گوی څښتن وهله هـــــــــورته رغښته
غم یې واړه د اشنا د بېلتانه دی
د خوشال څه سریکار شو له جوړښته
(د خوشال خان خټک کلیات -۱۲۴مخ)

په دې پسي په یوه بله غزله کي (بالښته، خښته، زشته، خارښته، کښته، غوښته، پښته، رغښته، بهشته، ونغښته، رغښته، تښته).

که داسي وای چي خوشحال خان خټک ښین د (خ) په شکل تلفظ کولای نو (نشته) او (خښته) به یې هیڅکله نه وای سره قافیه کړې.

له دې ټولو خبرو څخه داسي نتیجه راوزي، چي د خوشحال خان په ادبي ژبه

---

[22] په (ارمغان خوشحال) او (مرغلري) کي "چي پکښې" دئ.

[23] په کابل چاپ کلیات (۱۹۶مخ) او نوي چاپ کلیات کي "زښته" دئ. "زښته" دلته سمه معنا نه ورکوي زښته د (ډېر) معنا لري او (زشته) د (بد، خراب، ناوړه) معنا لري، چي دا دوهمه معنا له بیت سره سمه راځي. ما د ارمغان خوشحال او مرغلري ثبت واخیست.

[24] په (ارمغان خوشحال) او (مرغلري) کي "کښېږدې" دئ.

[25] په ارمغان خوشحال کي"عیسی سر په مزمه کېښو..." او مرغلري کي "عیسی سر په مڅکه کښېښو..." دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي د کلماتو تلفظ د لویدیځي لهجې وینګ ته نسبت تر نورو لهجو نږدې وو.

خوشحال خان ختک تر روښان او اخوند درویزه د ژبې د الفبې په برخه کې هم دقیق وو او هم یې په منظمه توګه تعقیب کړې ده. ده پخپله ایجاد کړې الفبې کې د عربي خاص توري په حساب کې نه راوستل. ده د پښتو الفبې دیرش توري بلله.

د "خوشحال ادبي پښتو" شاغلي مؤلف د خوشحال خان خپله الفبې دیرش توري بللې ده او د خپلې ادعا تاداو یې د خوشحال خان پر دغه بیت باندي درولی دئ:

عشق یو هسي یو دیرشم توری را زده کړ
چي په دیرش توري ځکوم د قلم کیلي[٢٦]
(د خوشحال ختک مرغلري - ٥١٠ مخ)

خو وروسته یې په یوه احتمالي خبره چي "... شایي موخه یې د بیواکو نښې وي او په دې توګه تش یو توری زیات راځي" تر مطلب ګام اړولی دئ.

زما په ګومان دلته د خوشحال مطلب سم نه دئ درک سوی. د خوشحال پښتو الفبې پوره دیرش توري ده او دی په همدې دیرشو تورو قلم چلوي:

(ا ب پ ت ټ ج چ ځ څ خ د ډ ر ړ ز ژ ږ س ش ښ غ ک ګ ل م ن ڼ و هـ ی). خالص عربي توري (ث ح ذ ص ض ط ظ ع ف ق) په حساب کي نه راولي. په تېر بیت کي د خوشحال مطلب دا دئ، چي د ده قلم د دیرشو تورو په مرسته چلېږي او همدا دیرش توري د ده د قلم چلولو محرکه قوه ده، خو پر دې محرکه قوې باندي یو بل قوت هم ورزیات سوی دئ، چي د ده قلم په چلېږي او هغه "عشق" دئ. ګویا "عشق" د ده د الفبې (د قلم چلولو د محرکه قوې) یو دیرشم توری دئ. او دا هغه محرکه قوت دئ چي د پښتو "غیب

---

(٢٦) کیلي = لیکي، کرښي، خطونه.

اللسان"رحمان بابا يې په تعريف کي ويلي دي :

داجهان دئ خداى له عشقه پيداکړى
دهمه
وومخلوقاتوپلاردئ دا

اودپارسي "لسان الغيب" حافظ شيرازي يې په توصيف کي ويلي دي :

طفيل هستى عشقند آدمى وپرى
ارادتى بنماتاسعادتى ببرى

د خوشحال ژبه د خپل اولس ژبي ته نزدې ده خو د زامنو ژبه يې د اشرافو ژبه ده. د خوشحال خان د زامنو ژبه يومخيزه د فارسي تر اغيزې لاندې سوې ده[۲۷].

د ژبي پوهان په دې پوهېږي، چي د علماوو ژبه، د ښاري خلکو ژبه، د کليوالو ژبه، د نارينه وو ژبه، د ښځو ژبه، د کوچنيانو ژبه، د ټولني د بېلا بېلو طبقاتو ژبه يو له بله سره توپير لري. دغه راز د اشرافو ژبه هم د اولس له عادي ژبي سره فرق لري. خوشحال او کورنى يې په سراى اکوړه کي اوسېدل خو ژبه يې له هغي کليوالي ژبي سره فرق درلود، چي عادي خټک په ږغېدل.

له دې ټول بيان څخه مې مطلب دا دئ، چي د خوشحال خان د ژبي او لهجې د څېړلو پر وخت يوازي دا خبره کافي نه ده، چي دى خټک وو، په اکوړه کي اوسېدى نو ژبه يې هم د نن ورځي خټکوالې ژبه وه. د ده ژبه پر ننني معيارو باندي سنجول علمي غلطي ده. همدا سبب دئ چي ما پخپله حاضره څېړنه کي د ده د ژبي او د پښتو د لويديځي لهجې تر منځ

---

(۲۷) د هجري ژوند د يوه اشرافي خانزاده په شان دئ. د شعر اصطلاحات يې ټول درباري دي. اشرف خان زما په خيال که فارسي و عربي لغات پيدا نکړ، بيا نو پښتو لغت ليکي.

د عبدالقادرخان خټک ژبه هم له عربي و فارسي څخه متاثره ده او د ده په شعر کي بيا د اسلامي ثقافت خوا د خوشحال د نورو زامنو په پرتله غالبه ده او دې غلبې يې هم د شعر ژبه يو څه ملايي کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشابهتونه بيان کړي دي نور قضاوت مې نه دئ کړی.

د لهجې استازيتوب څوک کولای سي[۲۸]؟

انسانان چې پر يوه مېنه وزېږي د زېږېدلو له هماغي لومړۍ ورځي څخه د خپلي مور د ناز او ميني خبري او د خپل شاوخوا نور ږغونه اوري او په مغز کي يې ثبتوي. د ثبت تر دې عمليې وروسته چې بل هر وخت کوم آواز اوري، مغز يې له هماغه ثبت سوي ليست سره ګوري او که له هر ثبت سوي ږغ سره دا نوی اورېدل سوی آواز موافق و، د هماغه آواز حکم پر کوي. که نوی اورېدل سوی آواز د مغز په ليست کي موجود نه وو، نو بيا مغز هغه ته د بل قريب المخرج آواز زيګنل ورکوي. د مثال په توګه هغه ماشوم چې د خپل چاپېريال په ژبه کي يې د (ډ) آواز موجود نه وي او يوازي يې دال اورېدلی وي، د ده د مغز په ليست کي هم (ډ) نه وي ثبت سوی. کله چې د پښتو (ډوډۍ) يا د انګرېزي ژبي (door) کلمه واوري د (ډ=d) آواز، د انسان مغز له خپل ثبت سوي ليست سره وګوري او طبيعي ده، چې نه سي يې موندلای خو هغه ته يو بل قريب المخرج آواز په ليست کي موجود وي چې هغه (دال) دئ، څکه نو د (ډوډۍ) وينګ د (دودۍ) په شکل اود (door) د تلفظ له پاره د (دور) حکم صادر کړي. د دغه ژبني قانون اغېزه ده چې فارسي ژبی اورېدونکی د پښتو ژبي (ډوډۍ) د (دودی) او د انګرېزي ژبي (door) د (دور) په شکل اوري. مګر دا کلمه که يو پښتون واوري، څرنګه چې د ده د مغز په ليست کي د (ډ) آواز له کوچنيوالي څخه ثبت سوی دئ، ده ته هيڅ نابلده نه ښکاري او په نتيجه کي د

---

[۲۸] په دې برخه کي به زه د خپلي يوې پخوانۍ مقالې يوه برخه دلته رانقل کړم، چې د ۲۰۱۰ع کال د جنورۍ پر۲۴ مه نېټه مي په بېنوا او نورو ويبپاڼو کي خپره کړې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(door) کلمه هماغه شان واوري لکه يو انګرېز چي يې تلفظ کوي.

په انټرنېټ کي د يوې کلمې يا يوه نوم پلټنه هم کټ مټ د مغزي عمليې په شان وي. کله چي تاسي د يوې کلمې د سر دوه يا درې توري ټايپ کړي لا نه وي، بيا نوموړي کلمې ته د ورته تورو يو ليست د کمپيوټر پر پرده باندي درته راښکاره سي او تاسي ښايي خپل د غوښتني لغت يا کلمه پکښې ومومئ.

په مغز کي د ثبت سوو آوازونو ليست چي هر څومره اوږد وي، هغومره يې د تلفظ ستونزه کمه وي.

د ماشوم ژبه او لهجه له همدې ورځي څخه شکل نيسي او د ځوانۍ تر مرحلې پوري يې لهجه پخېږي. دی که په هر لهجوي چاپيريال کي رالوی سوی وي، لهجه يې هم د هماغه چاپېريال مسلطه لهجه وي.

که د ماشوم د کورنۍ ژبه يا لهجه له دباندني ماحول سره يوه وه نو د ماشوم ژبه يا لهجه هم کټ مټ د هغې سيمي لهجې ته ورته وده کوي خو که د ماشوم د کورنۍ ژبي يا لهجې او تر کورنۍ دباندي د شاوخوا ماحول ژبي يا لهجې يو له بلي سره توپير درلود، د ماشوم ژبه يا لهجه هم د کورنۍ او دباندني ماحول د ژبو يا لهجو دواړو اغېزي اخلي.

لهجې چي يو د بل په څنګ کي واقع سي يوه پر بله اغېزه کوي. دغه راز که دبلي ژبي په شپول کي راسي هم بدلېږي. دا اغېزه او بدلون يوازي په لغتو کي نه وي بلکي په وينګ او د جملو په جوړښت کي هم منځ ته راځي. زه په سر سره خپل ځان درښيم چي څو پرله پسې کلونه مي په داسي چاپيريال کي کار کړی دئ، چي هلته زما د مورنۍ لهجې وينونکي يا نه ول او که ول هم، بيخي لږ ول. اوس چي خپلي پښتو ليکني ته ګورم، هغه راز پښتو نه پکښې وينم لکه پخپل محيط کي چي مي له مورو پلاره زده کړې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کابلي سوي پښتانه پخپله ورځنۍ محاوره کي هغه جملې او ترکيبونه په پښتو راژباړي چي د کابل فارسي ژبي يې پخپلو خبرو اترو کي کاروي. دا پښتانه خو خامخا يوې پښتني سيمي ته منسوب دي او دوی هم ځان د هغې سيمي بولي خو دغه ترکيبونه چي کابلي سوي پښتانه يې استعمالوي، د دوی په مسقط الرأس کي څوک نه سي موندلای. دا څو مثاله به سره ولولو:

فارسي	ناسمه پښتو	سمه پښتو
درخانه ما بچه شد	زموږ په کور کي زوی وسو	زموږ په کور کي زوی وزېږېد
برف افتید	واوره ولوېده	واوره وسوه (وشوه)
دلتنگ شدم	زړه مي په تنگ سو	خوابدی سوم، خپه سوم
در کارته سه می نشینم	په دريمه کارته کي کښېنم	په دريمه کارته کي اوسم
مهمان آوردم	مېلمه مي راووړ	مېلمه مي راووست
گریه میکند	ژړا کوي	ژاړي

نو اوس که څوک د دوی دغه ترکيبونه د هغوی په مورنۍ لهجه پوري وتړي، غټه ژبنۍ غلطي به يې کړې وي.

څه موده مخکي مي يو کتاب کاته چي د لوېديځي لهجې ويونکی ځوان ژباړلی دئ. په دغه کتاب کي د "رانيول = خريدن" فعل د "راونيول - ۹۰مخ" په شکل، او د"مندکي" پر ځای "مندتي" کار سوي دي، چي دا کلمات په هيڅ صورت د ده د مورنۍ لهجې نمايندگي نه سي کولای. دا کلمات يې د ختيځي لهجې له ويونکو ملگرو څخه اخيستي دي. زه د دې اخيستني پر ښه والي يا بدوالي خبري نه کوم بلکي مراد مي هغه اغېزې دي چي د لهجو ويونکي يې يو پر بل باندي کوي[۲۹].

---

[۲۹] کاظم خان شيدا د خوشحال خټک د کورنۍ غړی دئ، خو ژبه يې د خپل مشر نيکه له ژبي سره له خپل وکور و کلي څخه د اوږده مهاجرت او د پارسي او هندي ژبو د اغېزې له اسيته توپير لري او په هيڅ ډول د خټکو د لهجې پوره نمايندگي نه کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لوېديځې اوختيځې لهجې وېش بايد هيڅكله داسې تعبير نه سي چې په دغه لهجوي حوزو كې ټول پراته اولسونه په يوه داسې طريقه باندې رږغېږي، چې د لغاتو تلفظ او د جملوسكښت او جوړښت يې بالكل يو دئ. موږ د لوېديځې لهجې ويونكي د كندهار د ښار، د هغه د اطرافو، د هيلمند، روزګان، زابل، چمن، كوټې، ژوب، ښوراوك، ګرمسير، فراه او ... اوسېدونكي د هغوی د خبرو له مخې پېژندلای سو. په داسې حال كې چې دا ټولې سيمې په لهجوي لحاظ يوې حوزې ته منسوبې دي. دغه راز د ختيځې لهجې ويونكي پخپلو منځوكې د كونړ، لغمان، ننګرهار او پېښور اوسېدونكي د هغوی د لهجوي توپيرونو او د كلماتو د ادا كولو له مخې تشخيصولای سی. د پكتيا د پراخو اولسو تر منځ خو دا راز توپيرونه تر دا نورو لهجوي حوزو لا زيات او رنګارنګ دي. د هرې لهجوي حوزې اوسېدونكي هم پخپلو منځو كې د وينګ جزئي توپيرونه لري.

د لهجې استازيتوب هغه څوک كولای سي، چې د زېږېدلو له وخته څخه بيا د ژبې د پخېدلو تر زمانې پورې په هماغه ټاكلې ژبنۍ حوزه كې پاته سوی وي او تر هغه وروسته هم د زياتو پرله پسې كلونو له پاره له خپل مورنې ټاټوبي څخه لېرې اوسېدلی نه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم فصل

کل عالم پخپله بخره هوسیږي
د هر چا تر فهمه خپل هنر کره دی
(میرزاخان انصاري)

د خوشحال ژبه د لوېدیځي ژبځانګي په ترازوکي

۱،۲ - د کندهار او پېښور تاریخي اړېکي:

په دې څېړنه زما مراد له کندهار څخه همدا اوسنی ښار او ولایت نه دئ. د کندهار تاریخي حدود تر دې ډېر پراخ دي. د روښانیانو د وخت کندهار د کاسیانو او شینوارو د اوسېدني له مېني څخه شروع کېدی. د کاسیانو او شینوارو ټاټوبی د نني بلوچستان د کوټي ښار ټول اطراف دي. دا سیمه د مغولي شاهانو له خوا اداره کېدله. د میرویس نیکه د زوی شاه حسین هوتک (۱۱۱۴ هـ ق زوکړی) په وخت کي دا سیمه له مغولو څخه ونیول سوه.

د خوشحال خان په وخت کي هم د کندهار حدود له همدې برخي پیل کېدل. دی یو ځای وایي:

د مغلو سره ګډ په زیست روزګارکښي
غوریه خېل دي یا ترین د قندهار
(مرغلري - ۱۰۲۱مخ)

د ترینانو سیمه د اوسنی کوټي، شال حدود دي. خوشحال دا سیمه د "قندهار" په نامه بللې ده. د خوشحال خان په وخت کي به دا سیمه د مغولي او پارسي پاچهیو تر منځ لاس پر لاس کېدله.

د میرویس نیکه د فرهنګپال زوی شاه حسین هوتک په وخت کي پېښور ته د یوه فرهنګي مرکز په سترګه کتل کېده. څرنګه چي دغه فرهنګپال پاچا، د پټې خزانې په روایت،

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کندهار کي هم د دغه ښار د فرهنګپالو په مرسته د پښتو ژبي او پښتنو شاعرانو يو مرکز جوړ کړی وو، نو يې د پښتونخوا له ګوټ ګوټ څخه د پښتو آثارو د راغونډولو کار ته پاملرنه کوله او په دې لړ کي به له کندهاره پېښور ته د پښتو آثارو د رانقلولو له پاره کاتبان لېږل کېدل[۱].

وايي چي لوی احمدشاه بابا د څمکنو د ميا عمر ◄ لاسنيوی کړی وو. زما استاد علامه رشاد ◄ کښلي دي: "د حضرت ميا عمر ◄ د ملايي او بزرګۍ ږغ کندهار ته هم رسېدلی و، د کندهار نامتو عالم ملا شاهو اخوند ساګزی هوتک، چي په ارادت سره مشهور و، د ده خليفه و. زه باور لرم چي لوی احمدشاه بابا (۱۱۶۰ - ۱۱۸۶هـ ق) ته به هم تر پاچا کېدلو دمخه د ده د ښه سړيتوب آوازه رسېدلې وه ...

لوی احمدشاه بابا که له يوې خوا بزرګانو ته ارادت او ملايانو ته احترام درلود، له بلي خوا يې د خپلي پاچهۍ ستني هم په دوی ټينګولې. د۱۱۶۰ هـ ق کال د ميانۍ په مياشت کي چي لوی احمدشاه بابا له خپله لښکره تر خيبر واوښت او پېښور يې له ناصرخان زيګ (د ډهلي د دربار والي) څخه ونيو، له ميا صاحب ◄ څخه د دعا اخيستلو له پاره څمکنو ته ورغی د ځينو په قول مريد يې سو او د لنګر له پاره يې په وارو وارو ډېري سرکاري مځکي وروبخښلې..."[۲].

د خټکو کورنۍ کندهار ته په درنه سترګه کتله. کله چي پر کندهار باندي د پارس له لوري څخه د عليمردان خان په مشرۍ لښکري راځي، خوشحال خان خټک خپله ناراضي داسي ښکاره کوي:

هندوستان به ګوره څه شي ستا له فعله
خدای دي ورک کړه رافضي عليمردانه

---

[۱] پټه خزانه - ۹۳ مخ، د ۱۳۲۳ش چاپ.
[۲] پوهاند رشاد، د څمکنو ميا عمر ◄، ۲۲ - ۲۳ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له هغې ورځې چې راغلې په دا ملک کښې
غم دي راوړ تر سپاهه تر د هقانه
چې دا هسې شوم قدم دي په ملک ګډ کړ
چې دي ګورم څه ناپوه يې شاه جهانه
(ارمغان - ۲۹مخ)

دا واقعه د هغي اسماني بخولي (وبا) سره يو ځای بيانوي، چي د زرو انسانانو سرونه يې وخوړل.

خوشحال خان د کندهار مېرمني "نيکفرجامي" بللې:

کشمير فرخار کابل قندهار څو چی خراسان دی
په دا کښې نيک فرجامې ډېري ډېري موندې کېږي
(ارمغان - ۹۱مخ)

او د کندهار ښايسته وو ته د کشمير دا (بنده = مريی) کوي:

ښايسته د کندهار د چا په ياد دي
په دا حسن يې بنده واړه کشمير کړ
(۷۶مخ)

افضل خان خټک په کندهار کي د ميرويس نيکه په زعامت باندي خوښي او خوشالي کوي. ده په تاريخ مرصع کي د "ذکر ميرويس غلجي" تر سرليک لاندي مفصل بيان کړی دئ او په پای کي يې کښلي دي "... تر دا تاريخ چي سن زر څلوېښت دی، په قندهار ناست خپل حکومت او سرداري کا توفيق يې رفيق شه ښه پښتون دی"[۳].

د خټکو د کورنی او نورو پښتنو مرورو به کندهار ته ځکه مخ نيوی چي دلته يې هم عزت کېدی او هم يې حرمت ساتل کېدی. په دوی کي د بحرالعلوم او اخلاق احمدي مؤلف دوست محمدخټک راتګ کندهار ته د يادوني وړ دئ. دوست محمدخټک د محمداکرم خان زوی د کرم

---

[۳] تاريخ مرصع: ۴۴۵ مخ، د ۲۰۰۶ع می چاپ، پېښور. د تاريخ مرصع دغه برخه علامه پوهاند عبدالحي حبيبي د تاريخ مرصع تر چاپ شپږ کاله وړاندي په وږمه مجله - ۱۳۴۷ ش کي خپره کړې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خان لمسی او د زمان خان کړوسی وو. دغه زمان خان بیا د زرنام خان زوی د پاینده محمد خان لمسی د عبدالقادرخان خټک کړوسی او د خوشحال خان کوسی وو. دوست محمد خټک د امیر شېرعلیخان د پاچهۍ په دوهمه دوره کي د ځینوکورنیو خوابدیو له امله کندهار ته راکډه سوی وو او د کندهار خلکو ورته د یوه خانزاده مېلمه په سترګه کتلي او د ارغنداب د رود پر غاړه یې د محتشم په کلي د استوګي له پاره مځکه ورکړې وه[٤].

د میانعیم متي زي کورنۍ هم له پېښور څخه کندهار ته مهاجره سوې ده او په ناکودک کلي کي یې اړولي دي. دا کورنۍ د کلات د شیخ متي بابا له اولادې څخه ده خو د پېښور په خلیلو کي زېږېدلی دئ[٥].

د خوشحال په کورنۍ کي یوازنی سړی چي "کندهاري" یې کړلي دي، هغه اشرف خان هجري دئ. دی وایي:

نوم د وفا شته اثر یې نه وینم په دور
خلق د جهان دي همه ټګ قندهاري
(وګ : ۵۵۰ مخ)

ما ته د دې کړني انګېزه نه رامعلومېږي.

---

[٤] وګ: بحرالعلوم، سریزه (و) مخ ، د لیکونکي په زیار.

[٥] د تفصیل له پاره وګورئ: پښتانه شعراء، دوهم ټوک، ۴۱۹مخ. د میانعیم دېوان د خیال بخاري په دیباچه، ترتیب او تدوین سره د پېښور یونیوزسیټی پښتو اکیډیمی له خوا په ۱۹۶۴ع کال چاپ سوی دئ. "پېژندګلو" یې مولانا عبدالقادر لیکلي ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲، ۲ – د ګرامري سکښت او جوړښت مشترکات:

لهجوي توپيرونه يوازي د لغتو او کلماتو په وينګ پوري محدود نه پاته کېږي، بلکي هره لهجه ځيني ځانګړي ګرامري سکښتونه او جوړښتونه هم لري. د همدغو ګرامري سکښتو له توحيد څخه د ژبي عمومي ګرامر تهيه کېږي. لهجوي سکښتونه لکه د ژبي لغتونه، زېږي، وده کوي او مري لا هم.

زه به په دې راتلونکو کرښو کي هغه ګرامري سکښتونه بيان کړم چي د لوېديځي لهجې او د کلاسيک ادب تر منځ سره مشترک دي. لکه مخکي چي مي هم يادونه وکړه له ليکني متن څخه دا خبره معلومول سخته ده، چي دغه سکښتونه به د شاعر يا ليکوال له خپل کښنګ سره سم کټ مټ رانقل سوي وي که يا؟

۲ ،۲، ۱ - اسان، اسونه:

آس مذکر نوم دئ. په پښتو کي د مذکرو نومو د جمع لاحقه (ان، ونه) ده. آس – اسونه، لاس – لاسونه، اوښ – اوښان، چرګ – چرګان. د کندهار په لهجه کي د آس جمع (اسان) ده.

خوشحال خان د "اسان" او "اسونه" دواړه راوړي دي.

خدای چي ښه کړي په دا جهان دي
که پرې پوهېږې انسان، اسان دي
چي سـره يو شی دا دواړه توکه
مشکل کارونه ورتـه اسان دي
(رباعيات - ۱۸۴مخ)

يا :

اسپې اسونو وته ساتلی شي
ټټو يې خرونـو سره شړلی شي
ټټوان يا خـرونه باندي ختنه کا
ځيني نابودې ګلې حاصلې شي
(د خوشال خان خټک کليات – ۴۵۵ مخ)

++++++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲، ۲، ۲: و – ونو (مغيره جمع):
د پښتو په زياترو لهجو کې د مفرد مذکر نومو مغيره جمع په (ونو) سره کېږي، لکه: کتابونو، لاسونو، څنګلونو او نور. د کندهار په لهجه کې يې د "کتابو"، لاسو، څنګلو ..." شکل کارېږي. د خوشحال خان خټک او نورو کلاسيکو شاعرانو کلام هم دغه راز ترکيبونه لري.

لاس، لاسو:

بند په بند د لاسو ګوتې وبله کښېږدي[٦]
سر تر پايه درست صورت سره يو راز کا
(مرغلري ۲ مخ)

زړه، زړو:

خوشحال وايي:
يو بخرى درومي، واړه ښهر سرې لمبې کا
مه ګوره ښه مخ ته زړو ته غم راوړي بصر
(۶۰مخ)
دا بيت له هغي نسخې څخه رانقل سوى دئ، چې د خوشحال خان په ژوند ليکل سوې ده.

څنې، څنو:

خوشحال خټک ويلي دي:
بيا له کومه لوريه بوى راځي د څنو
چې خاطر مې په هاى هوى راغى د څنو
(۱۶۹مخ)
(څنو) ته يې په حاشيه کې زياته کړې ده چې "د کامل په دواړو چاپونو او کندهار چاپ کې (څونيو)..." راغلى دئ خو په دريمه خطي نسخه کې "... (څينو) راغلى دى". د خوشحال خپل تلفظ يې (څنو، څينو) دئ او د پښتو د لوېديځي لهجې تلفظ يې هم په همدې راز دئ.
په (۴۱۷مخ) کې يې په متن کې "څنيو" ليکلى دئ خو په لمنليک کې ورته کښلي دي چې

---

[٦] په کابل چاپ کليات، نوي چاپ کليات کي "کيږدي" دئ خو په ارمغان خوشحال (۳۱۰ مخ) کي بيا "کښېږدي" راغلی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

"په کندهار چاپ کي (څونو) او په نورو کي (څنو) دی" له دې حاشيې څخه څوک ويلای سي چي د (څنو) شکل يې تر (څنيو) عام استعمال لري. بيت داسي دئ:

په هر چين کې يې د څنيو مشک چين دي
لخلخې ځنې تويېږي چې پـــــــــــه لار ځې
(۴۱۷مخ)

رحمان باباوايي:

رحمان ستاپه مخ بې څنو هم مين دی
بېهوده دي ورته کيښو دام پـــــــــــه څه
(۱۳۳مخ)

مږ، مږو:

د کندهار په لهجه کي د (مږ) مغيره جمع (مږو) ده په نورو لهجو کي (مږيو) ويل کېږي. په خوشحال خاني ادبياتو کي هم زه د (مږو) له شکل سره ډېر مخامخ سوی يم.

د خوشحال خان زوی اشرف هجري وايي:

په مسند يې هسې غوره نمسي ناست دي
چې يې فخر که پـــــــــــه مږو باندي نيکونه
(ديوان - ۱۷۵مخ)

وار، وارو:

د خوشحال په بل اثر فراقنامه کي د "وار" جمع د لوېديځي لهجې په شان "وارو" راغلې ده نه "وارونو".

زما فکر ستاوارو ته
ته تيار د ما خارو ته
(۶۱ مخ)

د دوهم نيم بيتي "د ما" زما په نظر د خوشحال خان له خوا کار سوی لغت نه دئ. د نسخې د کاتب اراده پکښې ډېره دخيله معلومېږي. خوشحال خان هر وخت د (زما، ستا) ضميرونه کاروي. د ختکو په لهجه کي د "دِما" ضمير رواجېدل تر خوشحال خاني عصر وروسته انکشاف دئ.

لېونی، لېونو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا هم د "لیونیو" پر ځای "لیونو" کاروي او داسي څرګندېږي، چي دا قاعده یوازي د ختیځو په لهجه پوري منحصره نه وه او د دغي سیمي پراخو اوسېدونکو اولسو کاروله. د رحمان بابا د کلام مثال یې دا دئ:

لیونتوب لـــــه لیونو نه تلونی نه دی
که یې راج په خونه ورشي که تاراج
(۲۸ مخ)

ژوندی، ژوندو:

حمید مومند هم د (لېوني) مغیره جمع (لېونو) راوړې ده، نه (لېونیو). ده ویلي دي:

وې یې څه له ګذشته وو شر و شور کړئ
د ژوندو ترانه واورئ مـــړه درګورکړئ
(کلیات - ۳۴۸مخ)

دا قاعده د کندهار په لهجه زیات عمومیت لري او موږ یې د حاجي ولي محمد مخلص کندهاري په کلام کي ګورو، چي د (موټر) مغیره جمع (موټرو) لیکي. دی وایي:

نن خـــــــــــاوند یې د مانی او موټرو
چي عالم دئ ستا د درب په نندارو
درپوهېږو ځـــــــــان به نه اچوې پلن
چي لـــــــــــه بدو دي میندلي په زرو
(د لوی مخلص کلیات - ۱۹۹ مخ)

مولوي بریالی هم د (سړي) مغیره جمع (سړو) لیکي نه (سړیو).

ته هم ما رنګ یو سړی یې له سړو څه
کمینی درڅخه صرف کئ پشمي کوټ
(اهاړ - ۱۷مخ)

پوهاند دوکتور زیار صاحب د دغه راز مغیره واو د کارولو په وخت کي له واو سره د (ی) نښلول لازمي بولي خو ورپسي زیاتوي، چي "که د ګډون ویره نه وي او رواني پېښوي، نو د (ی) غورځول دومره نادوده نه بریښي، په تېره بیا په شعر او وینا کي".
(لیکلارښود - ۵۱ مخ).

++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲،۲،۳: واو - سربل:

په پښتو کلاسیک ادب کې د (و) سربل ډېر لرغونی دئ او زیات په سترګه کېږي. لکه و کابل ته، و بل چا ته، و اسمان ته، ... د منځنی دورې شاعرانو هم پاللی دئ. دغه د جهت ښوولو (و) په انګرېزي ژبه کې د (to) معادل دئ. د کندهار لهجې دغه ځانګړتیا خوندي کړې ده او نورو لهجو له لاسه ورکړې ده. اوس د پښتنو لیکوالو عمومي تمایل هم د دغه راز (و) د نه کارولو و خوا ته زیات دئ.

خوشحال خان دغه ګرامري ځانګړتیا پاللې ده.

و نور چا وته به څه لره څه وایې[۷]
و خپل ځان وته خوشحال ختک دا پند کا
(۴مخ)

یا:

چې دنیا ورته ښکاره شوه بې وفا
و دنیا ته به مخ نه کا بې قفا
(۹مخ)

دا بې درد عالم پرې هیڅوک خبر نه شو
و خوشحال ته یې خوله ورکړه په اخفا
(۱۰مخ)

یا:

اول ښه شهپر پیدا د الوتو کړه
بیا له پسه الواته کړه و اسمان ته
(۲۰۱مخ)

د هغه غزل، چې دا بیت ورځخه رانقل سوی دئ، نوري قافیې (وجهان ته، و درمان ته، و ایمان ته، و مهمان ته، و باران ته، و پان ته) دي.

---

[۷] په ارمغان خوشحال (۳۱۱ مخ) کې دا نیم بیتی داسې دئ:
"و نور چا وته به څه وته څه وایي"

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا:
د رحمان بابا (۱۱۲۸ هـ ق مړ) په کلام کي هم دغه راز ترکیبونه سته. دی وایي:

هر چي اچوي و اور ته واړه سوزي
موږ به نه شي طلبګار د دې دنیا
(دېوان، د سیدرسول رسا په تصحیح، ۴ مخ)
یا:
بت خانې و ته یې مخ وي
و مسجد وتـــــــــه یې شا
(۱۲مخ)
عبدالقادرخان وایي:
نصیحت و لېوني ته لېونتوب دی
که پاخـــــــه وایي اومه وایي واعظ
(۷۲مخ)
هیڅ له کبره نـــــظر نه کاندي و خوار ته
ښایسته پـــــه معنی زر درومي زردار ته
(۱۶۰ مخ)
مولوي بریالی وایي:
هدایت و نا اهلانو ته عبث
لارښوونه و رندیانو ته عبث
(اهاړ - ۱۹مخ)
++++++++++++++++++++++++

۲،۲، ۴: د عدد او معدود رابطه:

دا رابطه د پښتو په ټولو لهجو کي یو شان نه ده او لږ څه توپیر لري. د کندهار په لهجه کي چي کله د جمع مونث کلمې له پاره د (دوه) عدد کارېږي، خپل شکل اړوي او د معدود سره د مطابقت په حکم (دوې) څني جوړېږي. لکه: دوې سترګي، دوې نجوني، ... د پښتو په نورو لهجو کي دغه راز موارد د "دوه سترګې، دوه نجونې، ..." په ډول ویل کېږي. د خوشحال خان په کلام کي د لویدیځی لهجې دغه ځانګړتیا موندله کېږي.
زمـــــا دوې سترګې و لارې ته څلور شوې
که ښکاره د یار له لوریه خدای رسول کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۴مخ)

په کلیات خوشحال ختټک کي یې کښلي دي چي په "ارمغان" کي (دوه) سترګې ثبت دي. د نورو بدیلونه راوړل یې پر دې خبره باندي دلیل کېدلای سي چي ګویا په هغو کي هم (دوې) سترګي دي.

یا:

دوې دې توري سـترګي لکه دوې توري بلا
دوې دې توري وروځې لکه دوې توري تر ملا

دا بیت د کلیات د مرتب له خولې په لومړۍ خطي نسخه کي په همدې شکل دئ خو په دوهمه او دریمه کي د (دوې) پر ځای (دوه) راغلی دئ.

یا:

په سپین جمال چې تار په تار دوې زلفې عنبر فام کا
محبوبه غواړي دا چې رنا ورځ پـه عاشق شام کا

(۲۹مخ)

یو ځای یې د حضرت علي کرم الله وجهه په وصف کي ویلي دي:

ذوالـفقار یې اژدها و دوې یې ژبې
چې د دین مخالفان یې وو خوراک

(۱۰۳مخ)

بل ځای:

چې په هره میاشت کې دوې ورځې دي نحسي
هم دغـه دي چې حساب وشوخوبک

(۱۰۴مخ)

یا:

ځیني یـوه کا ځیني دوې درې کا
پـه انځورونـوکښېدې سرې کا
د دنیا خلک یاری یاری کـړي
چي سود یې نه وي یاری یې پرې کا

(رباعیات - ۵ مخ)

حمید مومند ویلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پــه ژړا کـې دي دوي سترګـې
دوه روډونــــــــــــــــــــــــــــــــــه کـا ذاهب
(کـلـيـات - ۳۹مـخ)

پــه "در او مـرجـان" (۱۳مـخ)، د عبد الـحـمـيـد ديــوان (۴۲ مـخ) کـې د (دوي سترګـې) پــر ځـاى (دواړه سترګـې) او د عبد الـحـمـيـد مـومـنـد ديـوان (۴۸مـخ) کـې بـيـا (دوي سترګـې) ثـبـت دي. دلـتـه مـا تـه نـه مـعـلـومـېږي چـې دغه "دوې" بـه د کـلـيـات د تـرتـيـبـونـکـي اراده وي او کـه د حـمـيـد خـپـل ويـنـګ.

مـيـرزا خـان انـصـاري ويـلـي دي:
ديـن دنـيـا دي پـه مـثـال سره دوې خـويـنـدي
چـې يـوه يـې پـه عـقـد کـښې بـلـه طـلاقـه
(۱۶۸مـخ)

يـا:
دوې ورو ځـي تـکـي تـوري
پـرې دپـاسـه وسـمـه کـړي
(۱۷۵مـخ)

يـا:
د مـشرک آيـيـنـه يـوه، مـخـونـه دوه شوه
د عـارف سترګـې هـم دوې نـه دي دوبـيـنـي
(۲۴۵مـخ)

مـيـرزاحـنـان بـارکـزي ويـلـي دي :
پـه کـثـرت د اسـبـاب نـه شي مـطـلـبـونـه
پـه دووژبـودوې خـبـري نـه کـړي مـار
(۵۸مـخ)

هـغـه غـزل چـې د ابـيـت پـکـښې راغـلـى دئ، دکـوټـې بـلـوچـسـتـان پـه چـاپ کـې نـسـتـه . ددغـه چـاپ پـه ۲۶۶مـخ کـې دشـاغـلـي سعـيـدګـوهـرپـه قـلـم دهـغـوغـزلـويـادونـه سوې ده چـې زمـا (هـوتـک) پـه واسطـه دتـرتـيـب سوي ديـوان پـه لـومـړي چـاپ کـې نـه دي راغـلـي خـوددې خـبـرې يـادونـه ځـنـې پـاتـه سوې ده چـې داغـزلـه بـيـاددوى لـه خـواپـه تـرتـيـب سوي ديـوان کـې نـسـتـه . د کـابـل دپـښـتـوټـولـنـي چـاپ بـيـاداغـزل لـري،خـوددغـه بـيـت پـکـښې نـسـتـه . زمـا (هـوتـک) پـه لاس دتـرتـيـب سوي ديـوان پـه دواړوچـاپـوکـي داغـزل خـونـدي ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهاند زيار صاحب هم په ليكلارښود (۲۳۳مخ) كي "دوي ښځې" كره او "دوه ښځې" ناكره بللي دي. د كابل پر مطبوعاتو باندي واكمن د پوهاند صاحب دغه لارښوونه نه پالي او پر خپل سر يې ډنگوي او دی هم دا سرغړونه جدي نه نيسي!

د خوشحال خان په كليات كي د عدد په ارتباط پر يوه بله قاعده هم پېښېږو او هغه داسي ده: په لوېديځه لهجه كي د نورو لهجو پر خلاف (دوه اويا) د (دواويا) په شكل ويل كېږي. د خوشحال د دېوان په قلمي نسخو كي هم (دواويا) ليكل سوی دئ، خو د چاپي متن ترتيبوونكو له هغه څخه (دوه اويا) جوړ كړی، مگر كور يې ودان چي د قلمي نسخو د ثبت (دواويا) خبره يې په حاشيه كي پته كړې نه ده. بيت دا دئ:

يو يې اصل سره، دوه اويا مذهبه
خدايه څه بني ادم فريق فريق شو
(۱۸۷مخ)

يا:

چې مې وليدې څو خولې، همره خبرې
راځرگند شول واړه دوه اويا گروهه
(۲۸۰مخ)

په قلمي نسخو (دريمه او څلورمه) دا عدد بيا د (دواويا) په شكل ثبت دئ.

رحمان بابا د "دوه دېرش" پر ځای "دودېرش" كاروي:

زړه مې تراشي د بـــــنو پـــــــــــه تېره نوك
ماتوي مي دودېرش غاښ واړه په سوك
(۶۷مخ)

د عبدالقادرخان ختک په دې لاندي بيت كي چي د "دوشپېته" پر ځای "دوه شپېته" راغلی دئ، د مرتب ناسمه لوستنه بايد وگڼل سي.

دوه شپيته كاله دې لاړ عـــــمر په لهو
عبادت دې په عادت نيكي په سهو
(۴۹۲مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهاند زيار صاحب ليكي، چي د خوشحال خان په كلام كي "اووه" هم له كندهارۍ لهجې سره سم دوې څپې كښل سوي دي (د خوشحال ادبي پښتو ٣٧ مخ) تر كمه ځايه چي ما ته معلومه ده، په ختيځه لهجه كي "اووه ويشت" عدد د" وه ويشت" په شكل تلفظ كېږي.

دغه راز په ارمغان خوشحال (٣مخ) كي "څليريشت" د كندهارۍ لهجې "څليرويشت" ته بيخي نږدې دئ:

يو لک څليريشت زره کم و زيات پيغمبران دي
كل واړه مـــــــــــــــدام دي ثناخوان د محمّد ◄

+++++++++++++++++++

٢، ٢، ٥: ښځينه (تأنيثه) هې او د هغې د جمع قاعده:

په كلاسيک ادب او لويديځه لهجه كي هغه ښځينه كلمې چي فشار يې پر وروستۍ څپه وي، په اوږده (ې) سره جمع كېږي. كله چي څوک په كلاسيک ادب كي دا قاعده وګوري، د پېښوريانو خبره، ايكي يوه استثنا لاهم نه سي پكښې پيدا كولای. مثالونه يې:

منه - منې

خښته - خښتي

حميد مومند وايي:

چې زغمم ستاد رقيب بدي فتنې زه
ياره كله يم دا هسې بې كينې زه
(كليات - ٢١٩مخ)

د دې غزل نوري قافيې (ينې، سينې، نينې، پښتنې، ستنې، ادينې، مدينې) دي چي د ټولو فشار پر وروستۍ څپه دئ.

اشرف خان هجري وايي:

د دنيا خونه د باد په مخ ايرې دي
پاينده چارې هورې دا مسخرې دي
(٤٧٦مخ)

نوري قافيې يې (خورې، ديرې، څهرې، تېرې، اسرې، منارې، هورې، پېرې، سپېرې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوري) دي او يوه يې هم داسي نه چي فشار دي
يې پر لومړی څپه وي[۸].

+++++++++++++++++

۲ ،۲،۶: د فعل په ګردان کي د مصدري **لام** ساتل:

د کندهار لهجه د فعل د ګردان په وخت کي د مصدر وروستی لام ساتي او يايې غبرګوي. لکه راغللم، ورغلله، غوزار سولم،...

زموږ ليکوال اوس د راغلم، ورغلم، غوزار سوم، ... شکلونه غوره ګڼي. خوشحال خان خټک هم د غبرګ لام قاعده پاللې ده.

راغللم په شهر لاس په لاس شوه له ما ورکه
کوی په کوی جاروزم پسي غـــــوارم بخارا
(۷مخ)

يا:

په درتللو يې شـــــــــــــړې
پـــــــــــه تلو يې بولې
چې يې نه پريږدي په هيڅ کې خوشحال څه کا
(۲۱مخ)

يا:

ښه چې راغللې په غېږ کې
بيا مې لرې د زړه زنګ دی
(۳۱۵مخ)

يوړله (يووړه):

خوشحال وايي:

هغه يووړله له ځــــــــــــانه، دا فاني دنيا اې ځوانه!
چې يې تار په تار خوره کړه، نه هغو چې يې ونغښته
(۱۹۸مخ)

په نورو لهجو کي (يووړه) د (يووړله) پر ځای ويل کېږي.

شوله (شوه):

---

[۸] دا موضوع ما پخپل کتاب "پر معياري ژبه د معيار په ژبه يوه څېړنه" ۱۱۱ ــ ۱۱۴ مخو کي مفصله څېړلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال خان وايي:
عارفانوته ترخه شوله تر زهرو
په غافل باندې شيرينه تر ګني ده
(۲۵۶مخ)

په فراقنامه کي هم دا قاعده موندلای سو:
دا خبره له استاده
په دا ځای شوله رایاده
(۶۳مخ)

(شوله) په نورو لهجو کي (شوه) ويل کېږي خو خوشحال خان د لوېديځي لهجې په شان راوړې ده.

حميد مومند ويلي دي:
هنګامه د جنون هسې شوله ګرمه
چې دانش يې دم واهه نه شو له شرمه
(۳۵۸مخ)

کړله (کړه):

کامګار ختک وايي:
په پوښتنه زماراغلې
که دې لار کړله غلطه
(ديوان ۴۹مخ)

وروستی نيم بيتی که له ختيځي لهجې سره سم وويل سي بايد (که دې لاره کړه غلطه) وي.

++++++++++++++++++++++++

۲،۲،۷: وای (تمنايي حالت):

د (وای) تمنايي کلمه په ختيځه لهجه کي د (وې) په شکل استعمالېږي.

خوشحال خان ختک يې د (وای) په شکل راوړي.
څه ګنده عالم دی مه يې دود وای مه يې رسم
وړی په ځای پرېږدي و مړو وته صلا کا
(۲۸مخ)

يا:
که دې زلفې نه وای تارتار
ما به نه ژړل زار زار
(۶۴مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا:
بـــــــــــدرگه که محبت راســــــره
نه وای
یک تنهابه په خونخوارو لارو تلل څوک
(۱۰۴مخ)
یا:
تروه ترخه که نه وای د خوږو قـــدر به نه
وای
سکه څکه جدايي شوه اشنايي سره واجبه
(۱۹۱مخ)
"دخوشحال رباعيات"په ځينو ځايو(۱۲۳، ۱۲۴، ۱۳۵ مخونه) کي (وی) کښلی خو په ۱۴۷مخ کي يې بيا (وای) ليکلی دئ.
مرگ وای هم رنځ وای هم ناتوانی وای
عــــــــــــــمرپه غم کښې پريشانی
وای
د   شو   شو
جـــــــــــــــــونو ديدن
دپاره
يا سل يا دوه ســـــــــــو کاله ځوانی
وای
(رباعيات ـــ ۱۴۷مخ)
رحمان بابا يې د (وی) په شکل راوړي (۲۰۸مخ)، که د کاتبانو لاسوهنه نه وي.
د هجري په دېوان کي ځای ځای "وی" د "وای" پر ځای ليکل سوی دئ:
روښاني ميرزا به اووې که زنده وی
چې هجري په نظم نن نوی حکمت کا
(۲۶۵مخ)
خو د عبدالقادر په کلام کي بيا "وای" ډېر په سترگه کېږي.
يا وحوش وای يا طيور يــــــــــا بل
اشيا وای
کشکي زه نــــــــــــــــــــــــــه
وای پيدا بني آدم
يا مې مرگ د هلکوالي وای چې خلاص وای
وه   مي   نه   ليدای   دا
هــــــــــــــــــــــومره ډېر الم

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۰۶مخ)
حمید مومند ویلي دي:
وران به وای جهان له بې نیاوی که
باد شاهانو
کړای د ستا په څېړ ا د
هـــــــــــــــــــــــــومره کبر و تغافل
(کلیات- ۱۳۴مخ)
د حمید مومند په کلیات کې د (وای) پر
ځای کله کله (وې) هم په مخه راځي:
د زړه زخـــــــــــــــــــــــــــم وم وژلی
نهایت
که مې نه وې تر خولې شوی سرایت
(۵۱مخ)
دلته (وې) د شرطیه (وای) پر ځای راغلی
دئ او دا فیصله گرانه ده چې دا به د حمید
خپل وینگ وي که د کاتب یا مرتب تلفظ.
میرزاخان وایي:
که مې وای د حقیقت ژوندون لیدلی
یو زمــــــــــــــــــان به بې دیدنه نه
پایېدم
(۸۲مخ)
یا:
که مقصود یې د خپل مخ نندارە نه وای
د انسان جامــــــــــــه یې څه لره کړه
سازه
(۱۴۳مخ)
کامگار ختک وایي:
یا مې مینه په یار نه وای
یا مې یار ستمگار نه وای
(۱۵۴مخ)
میرزاحنان بارکزی وایي :
نسب نه دئ شرط په مینه کي که وای
دمحمودمینه به نه وه له ایاز
(۶۷مخ)
د حمیدد سبک پیرو شاعر مولوي بریالي
کندهاري ویلي دي:
د طلب نغده چي وړي په ناکامی کي
بالکل مــــــــــه وای د دې دهر د بازار مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اهاړـــ ۲۶مـخ)
معصوم هوتک ویلي دي:
که د میني تړون نه وای د "معصوم" په حساس زړه کي
لا دمخه بې سوځلي وای قلـــــــــــــــــــم و جزدان دواړه

شوای:

خوشحال خان وایي:
هیڅ سزا یې نه شي باندې لاس د ماد زړه شوای
توري زلــــــــفې ستا وای چې دایم د زړونو غلا کا
(۲۹مخ)
دغه راز ۲۱۱مخ، ۲۱۹مخ، .... خو ځای ځای د دېوان له ترتیبوونکي څخه د لیکدود تجانس ګډوډ سوی دئ.

واست، واستئ:

په دستارنامه (۲۰۹مخ) کي د "واستئ" حالت ثبت دئ "که واړه سره یو ځای په یوه اتفاق واستئ، څوک مه به مات نه کا، ...".
په دغه راز حالاتو کي د کندهار په لهجه کي د "واستئ" پر ځای "واست" ویل کېږي.
د (وای، واست، یاست) شکلونه په لویدیځه لهجه کي عمومي استعمال لري او په نورو لهجو کي یې پر ځای (وی، وې، یی) کاریږي. د کلاسیک ادب استعمال یې لویدیځ ګډدود ته ورته دئ.
پوهاند دوکتور زیار صاحب د (واست، یاست) شکل د (استئ،یاستئ) په وړاندي معیاري ګڼي. (وګ: لیکلارښود - ۴۸مخ)
+++++++++++++++++++

۲، ۸،۲: "ستا، زما، زموږ، ستاسي" ضمیرونه:

د خوشحال خان په کلام کي دا ضمیرونه له کندهاری لهجې سره سم راوړل سوي دي. پوهاند دوکتور زیارصاحب وایي چي دا ضمیرونه د ختکو په اوسنۍ لهجه کي (دتا، دما، دموږ، دتاسي) ویل کېږي (د خوشال ادبي پښتو - ۳۰مخ).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کندهار په لهجه کي (زما، ستا، زموږ) يوه څپه ويل کېږي او خوشحال يې هم يوه څپه وايي. په ختيځه لهجه کي (زما) دوي څپې (زَما) ويل کېږي، (ستا) د (دَتا) په شکل دوې څپې او (زموږ) د (زَمونږ) په بڼه دوې څپې ويل کېږي.

د رحمان باباپه ديوان کي (ځما) دوې څپې دئ:

ګوره هسې کردګار دی رب ځما
چې صاحب د کل اختيار دی رب ځما

د کندهار په لهجه کي چي د (ځما) ضمير د دوو څپو وينګ ضرورت احساس سي نو په دغه صورت کي د (زُما) په شکل تلفظ کوي يعني لومړي توري ته يې (پېښ = ضمه) ورکوي او په ختيځه لهجه (زې) ته زور = فتحه.

شمس الدين کاکړپه يوه بيت کي د (زما) يوڅپيزاودوه څپيز شکلونه دواړه راوړي دي :

زما دحسن څراغ ګل شو"شمس الدينه"
اي زُمادزړه پتنګه څه وې څه شــــــــوې؟

په (ليکلارښود - ۵۳ مخ) کي د (زما، زموږ) ضميرو دوه څپيز وينګ په دي دليل معياري ګڼل سوی دئ، چي ويونکي يې زيات دي خو پر څنګ يې د ا فتوا هم ورکول سوې ده چي "په شعر کي دواړه بڼې جواز لري، ان (زموږ) دري څپيز (زموږه) هم راتلای شي". زه د دې عجيبې فتوا په سِر پوه نه سوم[٩].

---

[٩] کله کله ليدل کېږي، چي ځيني ليکوال د خپلي خوښي لهجې د کومي قاعدې له پاره د ژبپوهني د مجوِز موندلو په خاطر پرنسيبونه د خپلي مرضا سره سم پرله اړوي او رااړوي. دغو کسانو پخپل ذهن کي يوه لهجه د معياري په توګه منلې ده او د هغې د مسجل کولو له پاره د ژبپوهني له پرنسيبو څخه په بې پرنسيبۍ سره استفاده کوي. د مثال په توګه د (ډېروالي، نه التباس، باقاعده ګۍ، سپما، اسانۍ او روانۍ، بلاغت، لرغونوالي) پرنسيبونه مني. خو له هر يوه څخه په هغه ځای کي کار اخلي چي د ده د خپلي خوښي لهجې سره مرسته کولای سي. که د ده د خپلي خوښی لهجې ګټه په لرغونوالي کي وه، لرغونوالي ته ډېر اهميت ورکوي په ډېروالي او نه التباس او نورو کي بيا ری نه وهي؛ که يې فايده په ډېروالي کي وه بيا پر ټول کلاسيک ادب، روانۍ، ساده ګۍ او باقاعده توب باندي چليپا کاږي؛ که يې مفاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

++++++++++++++++++++++++++

۲، ۲، ۹: ولاړ، ولاړل:

د کندهار په لهجه کي د (تلل) مصدر د گردانولو پر وخت هره صيغه په سر کي (واو) اخلي: ولاړ، ولاړم، ولاړل. د پښتو په ځينو لهجو کي دا حالتونه د (لاړ، لاړم، لاړل) په شکل راځي.

خوشحال خان يې ډېر ځايونه د (ولاړل) په ډول کاروي.

ستا د مخ په ياد يې دواړه له زړه ولاړل
د خوشحال د زړه ارام، د سترگو خوب
(۳۶مخ)

يا بل ځاى وايي:

هم مې زړه په غمزه وړي، هم ځان نادان کا
راته وايي وايه بيا دې زړه په ځــــــــــــه ولاړ
(۷۳مخ)

يا:

ما ليدې په دا چشمانـــــــــــــو، ورانې مېنې د شاهانو
يکباره ورځنې ولاړل چې يې درسته دنيا غوښته
(۱۹۷مخ)

يا:

ښه ښه ياران وو ښه اشنايـــــــــان وو
چه په دولت کښې راسره ځان وو
دولت چه ولاړ شو راته يې شا کړه
جدا له مــــــــــــــــــا نه په يوه نان وو
(رباعيات - ۳۶مخ)

پوهاند زيارصاحب هم د دې خبري تاييد کوي او ليکي: "تر لاړ، لاړ شي ... ولاړ، ولاړ شي ډېرکاروي، بې له دې چې د خپل کرلاني گړدود له مخې ورته له وېلاړسره تکر ورکړي"

په سپما کي وو، بيا دا نور ټول پرنسيپونه په لغته وهي. دا روش نه علمي دئ او نه هم عملي. پرنسيپونه بايد د خپل ژبني اهميت او منطق له مخي درجه بندي سي او قيمتونه ورکول سي. په دې صورت کي د عندي خوښيو او ناخوښيو مخه نيول کېدلاى سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(وګ : د خوشحال ادبي پښتو - ۳۳ مخ). د ده په ديوان کي که ځای ځای لوستونکی له "لاړ شي، لاړ" سره مخامخ سي هغه دي د کاتب لاسوهنه وبولي.

دشمس الدين کاکړپه ديوان کي هم
د (ولاړل) پرځای (لاړشول) اچول سوي دي چي په هيځ ډول يې دشمس الدين کاکړخپله ژبه نسو بللای.

دخوښی دهوس خلق له مالاړشول
اوس راپاته شول په غم لړلي خلق
(۷۳مخ)

سم شکل يې :

دخوښی دهوس خلق له ماولاړل
اوس راپاته شول په غم لړلي خلق

++++++++++++++++++

۲، ۲، ۱۰: (Metathese) اوړون :

په پښتو کي د ځينو لغتو توري سره اوړي. دې عمليې ته په ژبپوهنه کي (Metathese) وايي. لکه (روخ) او (ورخ)، (ارويدل) او (اوريدل)، (ازانګه) او (انګازه)، ....

د کندهار په لهجه کي تر موږ يو نسل وړاندي (روخ) او (ارويدل) په ويلو او کښلو دواړو کي باب ول خو اوس دا د لغتونه د (ورخ) او (اوريدل) په شکل ويل کېږي. (ازانګه) اوس هم دخلکوپه خولوکي جاري ده . شمس الدين کاکړيي داسي راوړي :

لکه غردخپله درده ازانګه کړم
داسي زجرمي دلبره له تاوخوړ
(۵۹مخ)

د خوشحال خان خټک په کلام کي د لويديځي لهجې دغه ځانګړتيا سته.

البته د خوشحال خان په کلام کي د (ورخ) استعمال هم زيات سته. په ارمغان خوشحال کي خو هر ځای (ورخ) راغلي ده. له چاپي ديوانو څخه د دې خبري سپينېدل ګران دي، چي دا به

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کاتبانو تصرف وي، که به د خوشحال خان خپل کلام.
د میرزاخان انصاري په چاپي دېوان کي (ورځ) تر (روځ) زیاته وینو. ما ته یو ځای دوه د (روځ) شکل په مخه راغلی دئ:
روځ یې نوراني په خپل جمال کړ
شپه یې هم د دوو زلفودواج
(۶۵ مخ)
یا:
د جمال جلوه یې زیاته ده له روځي
بیا د تورو زلفو زېب یې توره شپه در
(۷۰مخ)
خو کله چي مي د چاپي دېوان هغه ځایونه چي (ورځ) پکښې په همدې شکل ثبت سوي ده، زما د کتبخانې له خطي نسخي سره مقابله کړل، په ټولو کي د (ورځ) پر ځای (روځ) لیکل سوي ده. د میرزاخان انصاري د دېوان دغه قلمي نسخه په ۱۱۲۷ هجري قمري کال د عبدالغني کاسي په لاس په ملتان کي خطاطي سوي ده.
کندهاری شاعرشمس الدین کاکړد (روځ) شکل کاروي :
روڼاروځ پرمابې یاره توره شپه ده
د اتاریکه شپه به کله شي سحربیا
(۳۴مخ)

اروېدل :

یو سر بل سر په سر جوړ کا دوه غوږونه
چې په دواړو اروېدنه د اواز کا
(د خوشحال ختک کلیات - ۱ مخ)
د دغه کلیات ترتیبوونکی وایي چي په "ارمغان خوشحال" کي دغه لغت "اوربدنه" دئ. د نورو چاپي او خطي نسخو بدیلونه یې نه دي راوړي نو ګویا هوري هم "اروېدنه" ثبت دئ.
یا:
که کاته دي که لیده که اروېده دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا د ښــــــــــو یـارانـو واړه دی شفـا(۱۰)
(۹مـخ)
یـا :
دا چیستـان د یـار د شونډو راتـه حل شو
اروېده شو یـو ځای نقل هم شراب(۱۱)
(۳۴ مـخ)
یـا :
تـیارېږه وخت د کوچ راغی خـوشحالـه
پـه هر لـــــــــوري نـاري اروې د جرس(۱۲)
(۸۴ مـخ)
یـا :
چې د کښلیو پـه لـیدل نـه وي محظوظ
د ســــرود پـه اروېدل نـه وي محظوظ(۱۳)
(۹۲ مـخ)
یـا :
مست یم، می پرست یم، رنـدي کړمـه، کړمـه، کړم
واوره محتسبه! بـاده خــــــــــورمـه، خـورمـه، خـورم
(۱۴۸ مـخ)

د (واوره) کلمې تـه یې پـه حاشیه کي کښلي دي "قـلمی نسخې: واروه". گـویـا دا تـبدیل د چاپی دیوان د تـرتـیبوونکو لـه خوا پـېښ سوی دئ.

یـا :
د بـهلــــــــــول او د شیرشاه خبرې اورم
چې پـه هند کې پښتـانـه وو بـادشاهان
(۱۵۴ مـخ)

---

(۱۰) (۱۱) د خوشحال خان خټک کلیات (۲۵مخ) کي او ارمغان خوشحال (۳۳۳مخ) کي په ترتیب سره "آوریده شو" او"اوریده شو" راغلی دئ خو په مرغ
لري (۳۹مخ) کي "اروېده شو" ثبت دئ.

(۱۲) پـه "مـرغلري - ۱۶۰مـخ" او د خوشحال خان خټک کلیات (۵۷مـخ) کي هم "اروې" راغلی دئ خو پـه ارمغان خوشحال (۴۰۳مـخ) کي " آورې" ثبت دئ.

(۱۳) په "مرغلري" کي (۱۷۴مخ) او د خوشحال خان خټک کلیات (۶۲مخ) کي هم "اروېدل" دئ خو په ارمغان خوشحال (۴۱۲مخ) کي بیا "آورېدل" ثبت دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اورم) تـه يـې پـه حـاشيـه کـي کـښلـي دي "قـلـمي: اروم"[۱۴].

زه نـه پـوهېږم چي مـوږ ولـي د "اروېـدل" شکل لـه کلاسيک قـدامت او پـه لـوېـديځه لـهجه کي لـه استعمـال سره سره لـه لـيکنـي ايستلـی دئ پـه داسي حـال کي چي د "اروېـدل" شکل پـه استعمـال سره بـه مـو لـه "اورېـدل = بـاريـدن" سره شکلـي الـتبـاس هم ورک کړی وای.

پـه دستـارنـامـه (د پـېښور چـاپ) کـي هر چـيري د "اروېـدل" شکل خـونـدي سوی دئ. لـکه:

"... دا چه دِ واروېـدلـی، د خروار مُشت هم نـه دی". (۲۰مـخ)

پـه فـراقـنـامـه (۲۳مـخ) کـي هم "اروېـده" لـيکل سوی دئ.

اروېـده پـه دواړو غوږو
هـــــــــم پـه تـا اروويِ زړه

پـه سواتـنـامـه (۲۰ مـخ) کـي لـولـو:

پـښتـانـه واړه نـادان د جـــــــــــــهل کـان دي
کـه يـې واروې يـوسفـزيـه پـه بـل کـان دي[۱۵]
(۲۰مـخ، د کـابـل چـاپ)

اشرف خـان هجري ويـلـي دي:

نـصيحت د نـاصح نـه اروې ســـــــرکـشه
پـه مـحسنـو پـسې ځې خپـلـه رضاکـړې
(۲۰۳ مـخ)

دغه راز د هجري ديـوان ۲۰۸، ۲۵۳، ۳۰۹ مـخونـه، ...

عبـدالـقـادرخـان وايـي:

---

[۱۴] پـه کندهار چاپ "مرغلري" (۲۵۱مخ) کي هم "اروم" ثبت دي خو پـه ارمغان خوشحال (۴۶۰مخ) او د خوشحال ختک کليات (۹۶مخ) کي بيا "اورم" ليکل سوی دئ.

[۱۵] پـه ارمـغـان خوشحـال کـي دا دوهم نـيم بـيتـی داسي دئ:
"کـه يـې واورې يـوسفـزيـه پـه بـل شان دي"
(۱۰۲۲ مـخ)
او د خوشحـال خـان ختک کـلـيات کـي بـيا بـل راز ثـبـت دئ:
"کـه دې واورېـد د يـوسف دا پـه بـل شان دي"
(۹۲۱مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې لـه کـبـره يـې سم نـه ويـل و چا تـه
اوس کـــــــــړي خبرې آروي لـه هر چا
(۳۳مـخ)
دغه راز ۴۷، ۲۹۵ مخونـه، ...
د حميد مومندپـه کـلـيـات کـې ځـاى ځـاى "اروي" د کـاتـب يـا مرتـب لـه چـپـاوه خونـدي پـاتـه سوى دئ.
سـتـور د سر پـه سترگـو غوږ اروي هم ويـنـي
سـترگـې غـــــــــــــــــــوږ بـويـه د زړه بـيـنـا شنـوا
(کـلـيـات - ۱۱مخ)
د مـيـرزاخـان انـصـاري پـه ديـوان کـې د "اوريـدل" شکل عام دئ خو ځـاى ځـاى "ارويـدل" هم پـه سترگـه کـېږي:
کم دلـيـل عالـم يـې نـه اروي لـه لـيـري
د خپل راز خـــــــــبري واړه د مقـرون کـا
(۲۶ مـخ)
يـا :
"مـيـرزا" واروه اوازونـه
واړه دا وايـي يـک لـخته
(۱۱۲ مـخ)
د کـنـدهـار نـقـاد شاعر مـرحـوم حاجي ولـي مـحمدمـخلص ويـلـي دي:
چې دي پـروت وو د بـابـا د ســــــــــــــخا ږوږ
هم د ډيـر ښه ســــــــــــــــــــــړيـتـوب و حيـا ږوږ
تـا بـه څه رنـگ بـــــــــــولـي زوى د هغه پلار
چې لـه هيڅ بـابـه څوک نـه اروي ستا ږوږ
(۱۷۰ مـخ)
د دي قـاعدي پـه مـثـالـو کـې (چکښو) او (څښکو) هم راتـلاى سي. چـکښو يـا څکښو يـې د کـنـدهـار تـلـفـظ دئ او پـه ځيـنـو لـهجو کـې (څاښکو،څښکو) ويـل کـېږي. حميد مومـنـد وايـې:
داپـه کـبـرلـېچن کسي بـه دي روغ شي
کـه څاښکوکړي دخوبـانـوخاکـپـاى
(۲۶۰مخ)
++++++++++++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳، ۳، ۱۰: د کلمې د سر تر (واو) وړاندې (الفونه):

د پښتو په لویدیځه لهجه کې د ځینو هغو کلماتو په سر کې الف زیاتېږي چې په (و) یا (ی) باندې پیل سوي وي. دا قاعده د خوشحال خان په کلام کې له ځینواستثناوو سره سره بیا هم ښه ډېره پالل سوې ده. مثالونه یې دا دي:

اوبال:

د کندهار په لهجه کې دا کلمه (اوبال) ویله کېږي مثلاً وایي "د مرغانو په چیچیانو کارمه لره، اوبال بې را په غاړه سي".

په کلاسیک ادب کې یې ما په همدې شکل مثال د میرزاخان انصاري په دیوان کې موندلی دئ :

له اوبالــــــــــه نه ویریږي
خونریزي یې کړه مباحه
(۱۲۱ مخ)

زما د کتبخانې په خطی نسخه کې هم "لاوبال نه ویریږی" لیکل سوی دئ.

خو په ارمغان خوشحال کې او د کندهار چاپ "مرغلري" کې بیا د "وبال" شکل راغلی دئ.

حق ناحق یې چې څوک راشي په منگل کښې
خــــــــــواروي یې غــــــــــم
یې نه وي د وبال
(ارمغان - ۲۲مخ)

رحمان بابا یې هم (وبال) لیکي (وگ : د دیوان ۱۰۶مخ)

اوجاړه:

دا لغت په لویدیځه لهجه کې په همدې شکل ویل کېږي. د کندهار مېرمني وایي "خپله مې اوجاړه، زه د بل پر در ولاړه". یا وایي: "دا خونه مېرمن لري؟ ولي داسي اوجاړه اوجاړي ده پکښې". یعني ولي داسي بې نظمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بې نظمي پکښې ده (زما د ۸۴ کلني مور په حواله).

په نورو لهجو کې د (ويجاړه، ووجاړه) په شکلونو ما اورېدلې دئ.

خوشحال خان يې د (اوجاړه) بڼه راوړې ده.

ما وې کلی ميشت دی، چې په کلي باندې راغلم
تش کنډر پراته دي، خالي مېنه ده اوجاړه
(۲۶۳ مخ)

په گلشن روه کي هم (اوجاړه) دئ (۲۹ مخ).

دغه راز په فراقنامه - ۶۶ مخ کي لولو:
د دادخواهو زر آهونه
لور په لور اوجاړ ملکونه

هجري وايي:
چي اميد په ډاډ د عمر کوې لواړه
ته به څو پايې زنده په دا اوجاړه
(۴۴۹ مخ)

عبدالقادر خان خټک وايي:
په طلب يې د دنيا ودانۍ پرېږده
لېونيو غوندي گرزه په اوجاړه
(۱۹۳ مخ)

دغه راز بل ځای يې ويلي دي:
څه عبدالقادره په خوله مينه مينه وايې
څو دي لا اوجاړه نه ده مېنه، نه دي مينه[۱۶]
(۲۴۱مخ)

کندهاری مخلص وايي:
چي ننگ شرم دي له سترگو څخه ولاړ
دا منم کار به دي هيڅ نشي اوجاړ
ولي کور ودانول د بل په مال

---

[۱۶] دوهم نيم بيتی په کندهار چاپ (۷۹مخ) "څو دِ لا اوجاړه نده مېنه، نده مينه" او کابل چاپ (۲۴۱مخ) کي "څو د لا اوجاړه نه ده مينه، نه ده مينه" ثبت سوی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلک بد گڼي د خور و لـــــــــــــــور تر بـاړ
(د لوی مخلص کلیات - ۱۶۵مخ)

اودل:

دا لغت په کندهاری لهجه کي همداسي ویل کېږي او خوشحال خان یې هم زیاتره په همدې شکل راوړي. د پښتو په نورو لهجو کي یې د (وودل) ډول رواج لري. څکه نو په چاپي دیوانو کي هم (وودل) سوی دئ. په ځینو لیکنو کي (اوبدل) سوی هم دئ چي دا راته د کاتبانو (پاړسیت) ښکاري.

خوشحال وایي:

چې هر دوړ یې و اودلو ته هوس کا
د زربفـــــــــتو هنرچیرې دی اسان
(۱۵۸ مخ)

په حاشیه کې ورته لیکلي دي چي "... دا مسری په چاپي کې داسې ده:
(... وودو ته هوس کاندي). دلته بیا د چاپي متن ترتیبوونکو له (اودلو) څخه (وودو) جوړ کړی دئ. د خوشحال خپل تلفظ (اودلو) دئ.

په گلشن روه کي اول نیم بیتی داسي دئ:
"په هر دهور ئې و اودلو ته هوس کا"
او په (مرغلري) کي بیا "چه هر ډُوړئې و اودو ته هوس کاندي" دئ.

یا:

د بخـــــــــملو په اودل به خبر نه شي
په شماره که اتیا زره بوریاباف وي
(۴۰۰ مخ)

د خوشحال خان په شعر کي (ویده، بیده) هم هر کله د (اوده) په شکل راغلی دئ، (مثالونه):

گوره بیا دې څه په زړه کوم مې گناه دی
چې لیدو لـــــــره دې درشم خان اوده کړې
(۴۴۶ مخ)

یا:

د ســـــــــــــــحر گټنه ډیره تر هر څه ده
ځنې ځنې ورته ویښ ځنې اوده کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۴۴۸ مخ)

اوربشینه:

د خوشحال خان په کلام او د پښتو په لویدیځه لهجه کي (اوربشي) او (اوربشینه) له (الف) سره یو ځای ویل کېږي. په نورو لهجو کي یې (وربشي) او (وربشینه) بولي. خوشحال ویلي دي:

د ماړه تر فهمه هیڅ نه ده غنمینه
ولې وږي ته حلوا ده اوربشینه
(۲۷۸ مخ)

یا:

ډوډۍ غنمینه وی که اوربشینه
په وخت د لـــــــوږی خوږه لګینه
موږ د نباتو حلـــــــــوا ته نه ګوری
هوښیار به پوه شی په دا رازونه
(رباعیات - ۸۳ مخ)

یا:

د غنمو پــــــــه لذت بـــــــــه نه پوهیږي
د هر چا چې زیست روزګار وي په اوربشې
(۴۶۷ مخ)

یا:

چې اوربشي کري، کله غنم ریبي
پټه نه ده څه کـــــــــــرې هغه اخلې
(۴۷۹ مخ)

په دستارنامه - ۵۲ مخ کي راغلي دي: " آس دي ... نور ... ښه په پوخ واښه او په اوربشو مړاوه شي".

خان په سواتنامه کي ویلي دي:

هر هر بیت د قصیدې چې درمرجان دی
په پښتو کې تـــــــر اوربشولا ارزان دی
(۴۵ مخ)

عبدالقادر خان خټک وایي:

قوت خو هومره چي قوت ځني حاصل شي
که پـــــــــه ټوک یې د اوربشو که غنمین کا
(۲۳ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ارمغان خوشحال کي هم د "اوربشي" ليکنه عامه ده.

رحمان بابا وايي:

هر چي کر کا د اوربشو غنم غواړي
له خاطره دي بيرون کا دغه خيال څوک
(۶۹ مخ)

حميد وايي:

چي کرلې دې اوربشې د عمل دي
بيا به نه مــــــــومې غنم په اخسته
(کليات - ۱۹۲مخ)

اوربل:

دا کلمه هم د پښتو په زياترو لهجو کي (وربل) ويل کېږي. د لويديځي لهجې ويونکي يې (اوربل) تلفظ کوي. د خوشحال په کلام کي ما دواړه شکله ليدلي دي. يو ځای وايي:

ډېر به ما غوندې په عقل تېروبېر کړې
چي وربل دې تېروبېر درځـــــــــه شته
(۲۶۵ مخ)

يا:

دلربا، خوبـــــــــــااوربل دې تيروبېر دی
هر هر تار يې د عاشق تر زړه چاپېر دی
(۳۲۵ مخ)

يا:

يا د ښو زلميو خيال دی په شمله کې
يا د ښو نجونو د تور اوربل دماغ دی
(۳۳۲ مخ)

په ځينو ځايو کي خوشحال غوښتي دي چي د (اوربل = کاکل) او (اوربل = آتش) تر منځ د تجنيس صنعت تطبيق کړي خو دلته لا هم د چاپي نسخو ترتيبوونکو د (وربل) شکل ليکلی دئ او د خوشحال خان هڅه يې په پام کي نه ده نيولې. مثلاً:

توري دي زلفې دي تور دي وربل دی
مخ مي دي وليده لکه اوربل دی
هم تور لوگی دی هم سرې لمبې دي
د غوښو زړه مې پکښې قبل دی
(رباعيات - ۱۲۸ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

قادر خان وایي:

که طالع د عاشقانو توري نه وي
تور اوربل يې په مخ ولي تار په تار شو
(۱۳۹ مخ)

اوربوز:

په لوېديځه کي (اوربوز) ويل کېږي خو د خوشحال په کلام کي مي يو ځای (وربوز) وموند.

و مغل ته به خبرې په وربوز کړم
سر مې پرېوزه که به سر ورته بيا کوز کړم
(سواتنامه - ۱۵مخ)

که دا د کاتب يا مرتب لاسوهنه وي نو په دغه مورد کي د لوېديځ ګړدود او خوشحال خان خټک د لهجې لار سره بېله ده.

اورسی:

په پارسي يې (اُرسی) بولي. په ظفراللغات کي يې په (آئينه) معناکړی دئ. خو په کندهار کي اورسی يو راز دروازې وې چي د پورته کېدلو او کښته کېدلو ميخانيکيت به ورته جوړسوی وو او د اړتيا په وخت کي (خوني ته د رڼا او هوا د راتلو له پاره) يې پلې پورته کېدلې او کښته کېدلې.

هجري وايي:

په اُرسی[۱۷] به ثاني بدر هويدا شي
هر ساعت چي پرسيده د مخ آيات کا
(۲۷۰ مخ)

په نورولهجو کي (ورسی) ويله کېږي.

اورغوی:

دا لغت هم په نورو لهجو کي (ورغوي) تلفظ کېږي. د خوشحال خټک په کليات کي هم د (ورغوي) په شکل ثبت دئ. که دا د کاتب تصرف

---

[۱۷] په چاپي متن کي: "په اُرسی که ثاني بدر هويدا شي" دئ چي ما ته سم نه ايسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه وي، نو دلته به هم په دغه مشخصه قاعده کي د خوشحال وينګ او د لوېديځي لهجې تلفظ يو له بله سره بېل وي.

اورکزي:

د پښتنو دا قوم په ځينو لهجوکي (ورکزي) ويل کېږي. د لوېديځي لهجې وينګ يې (اورکزي) دئ. خوشحال خان هم (اورکزي) راوړی دئ:

که اورکزي يې سراسر واړه ګمراه دي
اپريدي دي تر ګــــــــــمراهو لا ګمراه
(۲۹۸ مخ)

اورمېږ:

"مثلا اوسپنه پيدا ده چه توره شي - که د استاد تر لاسه ورغله، توره ځنې سازه شوه، ...، د کافر تر اورميږ پريوته...". (دستارنامه - ۲۸ مخ)

هجري وايي:

چي يې لاس زما امېل د اورميږه کړه
له نشاطــــــــه مي د سترګو ډُر نثار وه
(۴۵۵ مخ)

د هجري په ديوان کي (ورمېږ) هم راغلی دئ (۴۴ مخ) چي ما ته د هجري خپل تلفظ نه ايسي.

اوربی:

د اوربي کلمه په لوېديځه لهجه کي د (اوبي) په شکل ويل کېږي. په ځينو لهجو کي (وبی) ورته وايي. د خوشحال خان په کلام کي يې هم د سر الف ورسره پاته دئ خو په ارمغان، کليات (د کامل صاحب) او په کندهار چاپ کي يې ځای ځای الف ځني ايستلی او ځای ځای يې (اوبی) کړی دئ. خوشحال وايي:

هغه وخت چې د زانګو او د اوربي وو
په مــــــــــــــــرغيې هيڅ نظر نه وو ده
(۲۶۷ مخ)

يا:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته لاطفل د اورښي يې
که دې ږيره کربلا ده
(۲۷۷ مخ)
په چاپي نسخو کي (اوښی) دئ.
حميد مومنديې هم (اورښی) وايي:
که هر څو مې لکه ووړکی د پرهېز په اورښي بلدېښ
تپند زړه راڅخه ترکـــــــو عاقبت ځان ته راکېښ
(کليات - ۱۰۱ مخ)

اوريځ:

حميد وايي:
د مـــــــخ پټې ښکلي حسن کشش ډېر کا
ولې تاب وي د اوريځي د آفتاب سخت
(۴۷ مخ)
بل ځای :
لا که مخ له خال وخطه آب وتاب ډېر
ولې تاب وي د اوريځې دآفتاب ډېر
(کليات - ۷۶ مخ)
د کندهار په لهجه کي (اوريځ) ويل کېږي او په نورو لهجو کي (وريځ) .

۳، ۱۰، ۱۰: اورېدل:

د پښتو په نورو لهجو کي (اورېدل = باريدن) د (ووريدل) په شکل ويل کېږي.
رحمان بابا وايي:
که همه عــــــــــــمر باران وربانډې ووري
لا ګرمي يې په صورت کښي د آفتاب وي
(۱۰۸ مخ)
د پروفيسر عبدالمجيد افغاني په چاپ (۷۶مخ) کي د لومړي نيم بيتي (ووري) د (اوري) په شکل ثبت دئ.
د لويديځي لهجې تلفظ يې (اورېدل) دئ.
خوشحال خان دواړه شکله راوړي دي.
ستا د مهر باران نه ووري چې شين شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مـــــــــــا پـه زړه کـرلـی سـتـا د مـیـنې کـر دی
(۳۱۶ مـخ)

پـه گـلـشـن روه کـي د خـوشـحـال خـان خـټک د کـلام پـه (۳۴ مخ) کـي "سـتـا د مـهـر بـاران نـه اوري چـه شـيـن شي" لـيـکـل سـوی دئ او هـمـدا يـې د خـوشـحـال خـان خـپـل تـلـفـظ بـايـد وي ځـکـه د مـيـجـر راورټـي لـه پـاره د (ووري) او (اوري) تـر مـنځ يـو انـتـخـابـول مـطـرح نـه وه.

يـا:

پـه لاتـقـنـطـوا تـكـيـه ده
کـه نـه،اور ووري تـور تـم دی
(۳۴۲ مـخ)

پـه ربـاعـيـاتـو کـي هـم (ووري) راغـلـی دئ (۱۹۵ مـخ).

مـا تـه (ووري) د کـاتـبـانـو او مـرتـبـيـنـو لاسـوهـنـه ښـکـاري (والله اعـلـم).

اوړکـی:

هـجـري وايـي:

عـــــارفـان دي لـه نـېـسـتـی هـسـتـی ويـزار دي
لـکـه اوړکـي تـرخـه گـوټ کـا پـه شـودو کـښې
(۶۵ مـخ)

دغـه راز ۳۵۴مـخ، ۴۳۲ مـخ.

د رحـمـان بـابـا د کـلام پـه هـغـه بـرخـه کـي چـي مـيـجـر راورټـي پـه گـلـشـن روه (۲۶ مـخ) کـي راوړې ده، (ووړ = کـوچـنـی) د (اوړ) پـه شـکـل ثـبـت دئ:

عـاشـقـي بـه دِ اسـمـان غـنـدِ سـر لـوړ کـا
کـه مـجـنـون غـنـدِ هـر څـو پـه صـورت اوړ ئـي
(بـيـت د گـلـشـن روه پـه لـيـکـدود دئ)

اوړی:

اوړی د (دوبـی = تـابـسـتـان) مـعـادل لـغـت دئ. د کـنـدهـار د لـهـجې تـلـفـظ يـې هـمـداسـي دئ خـو پـه نـورو لـهـجـو کـي (ووړی) تـلـفـظ کـېږي. خـوشـحـال خـان يـې هـم (اوړی) کـاږي.

پـه دا بـاغ کـې يـــــــــــــــــــوه ونـه،
تـل تـازه تـره بـرخـنـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې يې اوړی ژمی بر خورم، برخو هسې وي کنه
(۲۹۵ مخ)

دغه راز په سواتنامه کي داسي راغلي دي:

تر کابل نه يې هوا د اوړي ښه ده
د کابل هـــــوا ترخه د ده خوږه ده
(۴ مخ)

حميد وايي:

چې پوښاک کا ژمی اوړی يو خرخوړی
وي به سبزه لکه ســـــــــروه ژمی اوړی
(کليات - ۲۷۴ مخ)

ميرزاخان انصاري ويلي دي:

گه اوره، بريښنا، تناچي باران ووري
گهــ (ي) اوړی، منی، ژمی او بهار شي
(۳۸ مخ)

اوسپنه:

خوشحال په دستارنامه کی ويلي دي:

"مثلاً اوسپنه پيدا ده چه توره شی- که د استاد تر لاسه ورغله، توره ځنې سازه شوه، ...، د کافر تر اورميږ پريوته...".
(دستارنامه - ۲۸ مخ)

رحمان باباوايي:

نصيحت د ناصحانــــــــــــو اثر نه کا
د سږې اوسپني خوشي تکول دي
(۹۵ مخ)

اوسپنه په ځينو لهجوکي (وسپنه) تلفظ کېږي. د کامگار ختټک په ديوان کي زه د (وسپنه) پر شکل پېښ سوی يم:

په کې نه مومم د صبر يو بڅری
که د وسپنې سينه کړم ، زړه له سنگه
(۱۲۱ مخ)

زه د "وسپنې" دغه راز استعمال ځکه د بل چا لاسوهنه بولم، چي کامگارختټک خو "ومه شه، ونه ليد، ..." لا د"اومه شه، اونه ليد" په شکل کاږي. له دې کاريدني سره سره د کلاسيک ادب مثالونه يې ټول د لويديځي لهجې له وينگ سره برابر دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالقادر خان خټک اوسپنه په توصیفي شکل کي "اوسپرین" لیکي :

د زړه مست لـــــــــــــــــــــره د زلفو زنځیر بویه
په اوسپرین زنځیر دا مست تړلی نه شي
(۳۰۰ مخ)

اولجه :

دا لغت هم له لوېدیځي لهجې پرته په نورو کي (ولجه) ویل کېږي. خوشحال خان یې هم له الف سره یو ځای لیکي.

بیا به صبر د خوشحال خټک اولجه کا
راڅرګنده شوه سره کړې خوله په پانو
(۱۸۰ مخ)

بل ځای:

له کوره لـــــــــــــــوته واخلي، استنجا لره روان شي
تقوی تر هسې حده، په اولجه یې وړي که زر شته
(۲۵۹ مخ)

یا :

له ځوانمرده هومره غواړه چې د زیست شي
د نامـــــــــــــرد خو نه هـــــــــــمه واړه اولجه کړه
(۳۰۲ مخ)

دغه راز دستارنامه - ۹۵ مخ کي راغلي دي:

"... غلیم نفاق شمارلی بویه، چې دا هسې وخت اولجه دی".

په ارمغان خوشحال کي زیاتره "اولجه" ثبت ده خو کله کله یې "اُلجه" هم لیکي (۱۸، ۲۰ مخونه)

هجري ویلي دي:

اُلجه مال له ترکه چا ګټلی نه دی
د باغي نه و قاضي ته څه فریاد دی
(۱۹۹ مخ)

میرزاخان ویلي دي:

دا حضور زمان اولجه ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

وبال پرېږده کـــــړه ثواب
(۶۴مخ)

اوسۍ (هوسۍ):

د کامګارختک د دېوان د الف ردیف په لومړۍ نیمګړې غزله کې د پنځم نیمګړي بیت په دوهم نیم بیتي کي د (اوسی = هوسۍ) له سرڅخه الف ایسته سوی دئ او "وسۍ" ځینې جوړه سوې ده. دی وایي:

"د وسی مشک یې پیدا کړه په صحرا"
(د کابل چاپ دېوان - ۱ مخ)

کامګارختک د خوشحال خان ختک کړوسی دئ . که د "وسۍ" دغه راز وینګ د ده خپل تلفظ وي او د کاتب لاسوهنه نه وي، نو بیا څوک ویلای سي، چي دغه وخت د اوسنۍ ختیځي لهجې قاعدې د تکوین تر مرحلې وتلي او شعر ته یې لار موندلې وه.

اولس:

دا کلمه د پښتو په نورو لهجو کي (ولس) ویل کېږي او مشتقات یې هم بې الفه وي. لکه: ولسي جرګه، ولسوال، ولسوالي، ...

خوشحال خان یې د (اولس) په شکل راوړي:

درست اولس، قبیله واړه
ګرفتار په ډېرغضب شول
(۱۰۷ مخ)

یا:

په ښادي ســـــــــره شریک دي اولسونه
غم یوازې د خوشحال ختک د ځان دی
(۳۱۸ مخ)

یو ځای مي د (ولس) په شکل هم په سترګه سو:

د ختک ولس پــــــــــــه ننګه نه پوهېږي
کار یې درست د نادیده و په خصال دی
(۳۴۷ مخ)

خو دې بیت ته یې په حاشیه کي کښلی دي، چی په "دویمه او دریمه" خطی نسخه کي (اولس) ثبت دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز په دستارنامه -۱۵۴ مخ کي لولو:

"... پښتون ډير دی، تومنونه اولسونه، د واړو گنجايش نشته. که حق تعالی نجات راکړه ... په کور عليحده تاريخ به انشا شي".

د خوشحال کړوسی کامگارخټک وايي:

د آشنا په عشق کې هسې بينوا شوم
چې خندان د اولس، کلي، محلت زه يم
(۷۴ مخ)

اولکه:

دا کلمه په ختيځه لهجه کي (ولکه) تلفظ کېږي. اوس يې د (واک، قبضه، تصرف) په معنا استعمال عام دئ. د کندهار په لهجه کي (اولکّه) ورته وايی. خوشحال خان يې هم (اولکه) ليکي. په دستارنامه (د ۱۹۹۱ع چاپ) کي لولو:

په دستارنامه کي دا کلمه داسي لولو:

"... چنگيزخان کافر خوګ خوروه، اتفاق يې په قوم په قبيله په خيل خانه کښې وه، پلار يې د يوې اولکې څښتن وه. ده په ربع مسکون حکم وچلاوه...".
(۲۰۸ مخ)

د هوتکو په نارو کي يوه ناره داسي ده:

د قيتول پر سر مي ده رابيا ولاړه
يوه لو ناره يې وکړه، د حاجي ميرخان گټلې اولکه ولاړه

ايږ:

په کندهار کي يې (ايږ) بولي. په ختيځو لهجو کي (يږ) ورته وايي. د ميرزاخان انصاري ديوان په قلمي نسخه کي (زما د کتب خانې) دا لغت همداسي راغلی دئ، خو په چاپي ديوان کي يې د دغه لغت مربوطه غزل ځکه د (ياء) په رديف کي راوړې ده، چي نوري قافيې يې (خيږي، کيږي، لويږي،...) دي او څرگنده

(c) ketabton.com: The Digital Library

خبره ده، چي (ايږ) يې د (ايږى) په شکل ثبت کړى دئ.

مګر بخل دي په حلم باندي زور شو
و جحيم وته تيار شــــــوې لکه ايږى
(۲۳۱ مخ)

زما د مطلب تکى په (ايږ) يا په (ايږي) کي نه دئ، بلکي د دغه لغت د سر په الف کي دئ چي ګويا ميرزاخان يې هم (ايږ) ليکى نه (يږ).

اينه :

په کندهارى لهجه کي اينه (جګر = lever) ته وايي او د تلفظ پر مهال يې فشار پر دوهمه څپه راځى. اينه د (جګر) په معنى په نورو لهجو کي (ينه) ويل کېږي او فشار يې هم پر لومړى څپه دئ.

خوشحال خان ختک يو ځاى ويلي دي:

ستا له خويه نه مي خوړينه ده اينه
ځکه هسې وهم کاني په سينه
(مرغلري - ۳۴۲مخ، کليات د کابل چاپ ۲۸۷مخ)

بل ځاى يې (ينه) هم راوړې ده:

د دلبرو په ستاينه
ما پخه کړه خپله ينه
(مرغلري - ۲۶۲مخ)

ميرزاحنان بارکزي ويلي دي :

ستادميني ګَرګ په هسي شان رنځورکړم
چي زهوب مى مدام وزي له ايني
(۱۸۱مخ)

بل ځاى وايي :

تروړېشمويې پسته هسي سينه ده
وبغل تې دزاهدخوړينه اينه ده
(۲۰۴مخ)

مولوي بريالى وايي:

چمبه ګل مي په سينه لاسونه سره کا
په اينه مي وهي ګــــــــوتي د منګول ناز
(اهاړ - ۴۷ مخ)

تر (واو) وړاندي د (الف) د زياتولو قاعده دومره پراخه وه، چي "ونه ليد" غوندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلمات لا هم "اونه لید" او "ومه شه" د "اومه شه" په شکل ویل کېدل. کامګار خان خټک ویلي دي:

په دنیا کې مې اونه لیده په سترګو
په فردوس کې د سرور نبي صحبت را
(دېوان - ۲۴ مخ)

تر قیامته بیا په ما باندي اومه شه
که د تا د لاس د زخم څه درمان کړم
(دېوان - ۶۴ مخ)

دغه راز "اوخوت" په ۶۸ مخ کې.

++++++++++++++++++++++

۲،۲، ۱۱: څخه:

(څخه) هم یو هجایي تلفظ لري هم دوه هجایي. له دوه هجایي تلفظ سره یې د ختیځو لهجو کاتبانو مشکل نه دئ موندلی او ځای ځای یې پر خپل حال پرې ایښی دئ، خو یو هجایي تلفظ یې یو مخیزه ایستلی او پر ځای یې (نه) ایښی دئ (وګ: معیاري پښتو - ۲۱۶ مخ).

د دې کلمې پر ځای د پښتو په ځینو لهجو کي (نه) توری استعمالېږي. د خوشحال خان په کلام کي د (څخه) استعمال ډېر په سترګه کېږي. داسي ځایونه هم ډېر دي چي د (څخه) پر ځای (نه) ورلوېدلی دئ او که دغه ځایونه بیرته په (څخه) ولیکل سي، د شعر پر روانۍ باندي ښه اثر ښندي. مثالونه یې:

موسی څخه هیڅ نه وو، ورڅخه یوه عصا وه
قارون څخه دنیا وه، خـــــود یې ولیدل آفات
(۳۹ مخ)

د پښتو په ځینو لهجو کي په پورتنیو مواردو کي (سره) کلمه ډېر رواج لري (موسی سره هیڅ نه وو، ورسره یوه عصا وه).

د نورو کلاسیکو شاعرانو په دېوانو کي هم کاتبانو (نه) سرباری کړی دئ. لکه د حمید په دې بیت کي چي یې لولو:

دا مې پرېوته پېښه د زړه له داغه
که د لاس نه د نمر مخي مشال پرېووت

(c) ketabton.com: The Digital Library

(کلیات - ۵۰ مخ)
د دوهم نیم بیتي سمه بڼه باید داسي وي:
"که د لاسه د نمر مخي مشال پرېووت"
زما یقین دئ چي په خطي نسخه کي به د (لاس) په کلمه کي د سین پر سر باندي زور (فتحه) له کاتبه هېره سوې وي او د کلیات مرتب یا بل چا به د نیم بیتي د وزن د پوره کولو په خاطر (نه) پر زیات کړی وي.
د خوشحال خان په کلام کي د (درڅخه، راڅخه) نور مثالونه دا دي:
چه هنر د بزرګئ درڅخه نه وی
طالع څه کا تا په سر واخلی مګر
(دستارنامه - ۲۸ مخ)
یا:
ځان او زړه، صبر ارام یې له ما یووړل
له ژوندونه خو هـــــمدا څه وو راڅخه
(۲۰۵ مخ)
یا:
یو قـــــــــرین هسې پیدا نه شو راڅخه
چې دما په زړه یې نه کړل منګول ښخه
(۲۰۶ مخ)
یا:
آئینې وته نـــــــــظر کړه ګل به څه کړې
چې خپل مخ د ګل په څېر درڅخه شته
(۲۶۵ - مخ)
دغه راز په سواتنامه کي لولو:
په ورتله به بیاخــــدمت راڅخه غواړي
پښتانه چې سره وژنو، دیو پرې ویاړي
(۱۴- مخ)
هجري وایي:
زړه عجب راڅخه ګُم شه نه یې مومم
بې ګُمانه به هــورې وي چي صنم دی
(۱۸۵- مخ)
رحمان بابا وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په يوه نظر يې زړه راخخه يووړ
خداى دي خير كا چي لا وكړي بل نظر بيا
(۱۷ مخ)
ميرزاخان وايي:
دغه نن ساعت درڅخه غنيمت دى
د پرون انديښنه واړه ده سلفه
(۱۶۴ مخ)
د كندهارلهجه د (څخه) د استعمال دغه راز موارد ډېر لري. ملا محمد عيسى كندهارى د عمرجان صاحبزاده كيشانى (۱۳۴۸ هـ ق مړ) په مرثيه كي وايي:
اوس يې بېلتون دئ له جهانه څخه
ولاړئ صاحب له خراسانه څخه
(د ؟ مخ)
پوهاند زيار صاحب د خوشحال په كلام كي د "څخه" د استعمال په ارتباط ليكي چي د خوشحال خان په كلام كي د دغه ضمير "بېځايه كارونو څرک ... هيڅ نه ليدل كېږي ... او دا چي (څخه) يې زياتره د (سره) هممانيز كارولې دى كومه نادوده نه بلل كېږي". پوهاند صاحب د "څخه" بل اندول "نه" معياري نه بولي او دليل داسي راوړي، چي "له نفي ويیكي (نه) سره ګډون پېښوي". دغه راز د كندهاري ګړدود "څه" هم معياري نه ګڼي. دوى يې دليل نه دئ راوړئ خو غالباً به يې مراد له "څه = قدرى (فارسي)" التباس وي. پوهاند صاحب د دې ضمايرو پر ځاى"له – سره" معادل معياري ګڼي (وګ : د خوشال ادبي پښتو- ۷۹ مخ). زه د پوهاندصاحب دغه پيشنهاد سوې قاعده له پخوا څخه په ټينګه تعقيبوم.
++++++++++++++++++++++

۲،۲، ۱۲: (پر) او (په):

د خوشحال خان په كلام كي د (پر) پر ځاى زياتره (په) راغلى دئ. پوهاند زيار صاحب هم دغي ګډوډى ته اشاره لري (د خوشحال ادبي پښتو – ۷۸ مخ) او دا بيا د ختيځو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لهجواغيزه بولي. زما په خيال د (په) دغه راز بيځايه استعمال د خوشحال خپل انتخاب نه بلکي د کاتبانو لاسوهنه ده. د پوهاند صاحب د ا خبره چي وايي " له کندهارى او تاريخي ادبي پښتو پرته نور زياتره ګړدودونه (په) او (پر) سره ګډوي، پر يوه وخت يا دواړه په الي، ارتباطي او تسلسلي مانا کاروي، په بله وينا د دواړه (په) پازه پر ځاى کوي او يا دواړه په استعلايي مانا؛ يا په بله ژبه دواړه د (پر) دندده تر سره کوي، ... ".[۱۸]
دپوهاندصاحب ددغي خبري دتاييدله پاره دشمس الدين کاکړيوبيت رااخلم چي د (په) او (پر) دکارولودپرښه مثال کېدلاى سي :
چي يې شرط تاړه په سرديارپرزلفو
مستوجــــــــــــــــــبه دکشتن شوزمادل
(۸۱مخ)
د (په) او (پر) په برخه کي ما (هوتک) يو وخت په دعوت جريده (۱۱۳ - ۱۱۴ ګڼه ۹ مخ) کي د زيارصاحب پر "واښه پر خوله" باندي تبصره کړې وه او ليکلي مي وه، چي دلته د ظرف و مظروف په حکم (واښه په خوله) کره راځي. پوهاند زيار صاحب پخپل کتاب (ليکلارښود - ۳۲ مخ د۱۳۸۶ش چاپ) کي زما په جواب کي بيا پر خپله خبره ټينګار کړى دئ او خپل دلايل يې داسي ليکلي دي، چي: " ... يو خو په ظرفي مانا او جاج (په) ما هيڅکله، په هيڅ ګړدود او متن کي بې (کې) سربله نه دى موندلى او بله دا چي دلته اړينه نه ده چي واښه دي کورت او سکوت دننه په خوله کي ونيول شي، بلکي کېدای د چا خبره هسي يې اکت وشي ... ". زه د دوى له دغو دلايلو سره بيا هم "واښه پر خوله" سم نه بولم او "واښه په خوله" کره ګڼم. دلته

---

[۱۸] زيار، مجاوراحمد (دوکتور)، ويي پوهنه - ۴۷ مخ، کابل پوهنتون - ۱۳۶۰ ش. د ډبري ليکه ده. د ا خبره د ليکلارښو د په ۳۱مخ کي هم تاييدکړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(کي) حذف سوی دئ او دا چي پوهاند صاحب وايي په هيڅ متن کي يې (په) له (کې) پرته ليدلی نه دئ، د حميد دا شعر د دوی په جواب کي ورته راوړم چي ويلي يې دي:

رستمان د صبر په دا په ځمکه؟
و هلک ته د زاری واښه په خوله کا
(د عبدالحميد مومند کليات - ۳۵۵ مخ)

لومړی نيم بيتی سم نه دئ ثبت سوی.

يا:

که هر څو ورته نيوه په خوله واښه
لا يې ځــــان لکه لمبه راته ګواښه
(کليات - ۳۷۴ مخ)

++++++++++++++++

۲،۲، ۱۳: لره:

خوشحال دغه اداتي ضمير هم له لوېديځ ګړدود سره سم کاروي. پوهاند زيار صاحب د خوشال ادبي پښتو په ۵۲ مخ کي د دې قاعدې په مثال کي "هر طبيب لره چې ويرشمه ناقص دی" راوړی دئ.

د تلوکان ملاحسن اخوند (۱۲۴۵هـ ق مړ) ويلي دي:

چي چندڼ لره ورځي سر خو به بايلي
د اپي مارانو ځای د چندڼ سيوري

+++++++++++++++++++

۲،۲، ۱۴: خبر، خبره:

د کندهار په لهجه کي (خبره) د (خبر - د باء په زوه ره کي) په شکل ويل کېږي. جنس يې مونث دئ. د خوشحال خان په ځينو بيتو کي که (خبره، خبرې) د (خبر) په شکل راوړه سي، د مسرۍ وزن ډېر روان کېږي. د (خبرې) په سته والي کي د خان شعر بې وزنه سوی دئ. مثال يې:

څوک د وصل خبرې کاندي مووړه
خوش په خپل بر بست يو
(۱۷۸ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دي غزل کي هر نیم بیتی اته څپې دئ. که (خبر) د (خبري) په شکل ولیکل سي، د نیم بیتي وزن یوه څپه زیاتېږي او نهه (۹) کېږي. خو که (خبر) د کندهار له لهجې سره سمه وکښل سي، د څپو شمېر اته کېږي او وزن هم په سمېږي. د دي غزل نور بیتونه داسي دي:

په سما م‍‍‍‍‍‍‍‍‍‍ـــــــــــــــو قدم ایښی
لکه م‍‍‍ـــــــــزکه هسي پست یو
هغې خ‍ـــــــــولي وته نظر کړه
هغه هسې نیست و هست یو

له موضوع سره د ارتباط په لړ کي، خوشحال کلمه (څپر) هم بې له (هـ) کار کړي ده خو د کاتبانو لاسوهني له هغې څخه (څیره) جوړه کړي ده او د خوشحال خان شعر یې بېخونده کړی دئ. بیت دا دئ:

لس کالونه تېر کاپه یوه جامه خیرنه
کوز وجود برمنډ، په سر څیره کښېږدي زرینه
(کلیات -۲۵۴مخ، کابل، مرغلري - ۲۷۳مخ)

دلته (څیره) = چهره، څهره) معنا نه ورکوي او دا کلمه غالباً (څپر) ده، چي د (خبر = خبره) پر وزن مجازا د (خولی) معنا ورکوي. (څپر) په نورو لهجو کي (څپره) ویل کېږي.

++++++++++++++++++

۲،۲، ۱۵: د (ي) لنډون:

(ددي قاعدي له پاره دلنډون اصطلاح پوهاندزیارصاحب کارکړي ده) دا قاعده په کندهاری لهجه کي ډېره عامه ده او ما په (پر معیاري ژبه د معیار په ژبه یوه څېړنه ـــ ۹۴مخ) کي په تفصیل سره بیان کړې ده. دلته یې د خوشحال په کلام کي هم څېړم:

بې = به یې:

خوشحال وایي:

نه به سترګې د سري په چا خوري شي
نه بې م‍‍‍ــــــــــــاته په اوبو شي د چا تنده

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲۰۷مخ)
د (بې = بـه يـې) قـاعدې پـه پـوهېدلـو کـې د پـښتو د زيـاتـرو لـهجو ويـونـکي مشکلات لـري. همدا سبب دئ چي د خوشحال خان خټک کـليات پـه (۱۳۲مخ، نـوی چاپ) کـي دا بـيت لـه خپل اصلي حالـتـه اړول سوی دئ او دوهمه مصرع يـې "نـه يـې ماتـه پـه اوبـو شي د چا تـنده" ثـبت کـړې ده خو دې تـه يـې پام سوی نـه دئ چي د لـومړی مصرع (نـه بـه) د دوهمي لـه (نـه يـې) سره د زمـانـې پـه لـحاظ تـنـاقض لـري او دا تـنـاقض بـيـا د خوشحال لـه "سخنوری" سره سر نـه خوري. خوشحال خان د دومره تـيـتـي سويـې شاعر نـه وو، چي د يـوه بـيت دوې مصرع گـانـي دي پـه دوو بـېلـوبـېلـو زمانـو کـي سره وتـړي.

بـل ځای وايـي :

اشـــــرف خان بـه چرته بـنـد وي
څه بـه کـا څرنگ بـې ژونـد وي
(فـراقـنـامـه - ۳۱مخ)

شمس الـديـن کـاکـړويـلـي دي :

کـافـران بـې لـه هيـبـتـه مسلمان شي
مسلـمـان بـه پـه اسلام شي مفـتـخر
(۵۷مخ)

نـهې = نـهی يـې:

خوشحال خان يـو ځای ويـلـي دي:

واړه امـــــــــــر مې قـبول دی
تـرې تـوبـه چې نـهې نـام دی
(۳۱۹ مخ)

دلـتـه (نـهې = نـهی يـې) ده. دا قـاعده د کـنـدهار پـه لـهجه کـي عامه ده.

يـا :

پـه هر لـورې = پـه هر لـور يـې:

پـه دا اور کـې دي زما لـمن ونـه سوه
پـه هـــــر لـورې رسېدلـې شرارې دي
(۳۸۱ مخ)

دلـتـه "پـه هر لـورې = پـه هر لـور يـې" دئ. دغه قـاعده د کـنـدهار د لـهجې

(c) ketabton.com: The Digital Library

قاعده ده. د خوشحال خان خټک کلیات (۲۷۱ مخ) کي دوهم نیم بیتی "په هر لوري رسېدلي شراري دي" لیکلی دئ، چي سم نه دئ. په پورتني بیت کي "شراري" له "دا اور" سره تړلي دي یعني د "دا اور" شراري هر لور ته رسېدلي دي او دا مطلب په "هر لوري یې رسیدلي شراري دي" سره ښه افاده کېدلای سي خو دغه لیکنه بیا د شعر وزن له دوولسو څپو څخه دیارلسو څپو ته زیاتوي او سکته منځ ته راوړي. د دې سکتې چاره په "هرلورې = په هر لوري یې" سره کېږي او "سخن شناس" خوشحال له دغي قاعدې سره ښه پوره بلد وو او په شعر کي یې کار کړی ده. که "په لوري رسېدلې شراري دي" ومنو نو بیا دا حکم عام دي او له "دا اور" سره چي د (دا) په اشاره سره مشخص سوی دئ، نه جوړېږي. په دغه راز باریکیو باندي پوهېدل د متنپوه له پاره حتمي او لازمي دي.

څې = څه یې:

خوشحال خان ویلي دي:

گرگدن گردن د فیل خوري
څـــــــــه میږیه څې قوت وي
(۳۹۶ مخ)

دلته (څې = څه یې) دئ.

د خوشحال خان خټک کلیات (۲۸۵ مخ) او ارمغان خوشحال (۶۱۹ مخ) او د خوشحال خټک مرغلري (۴۸۳ مخ) کي دوهم نیم بیتی"څه مېږی څه یې قوت وي" راغلی دئ. دلته بیا وینو چي د "څې = څه یې" په پوهېدلو کي مشکلات پېښ سوي دي ځکه یې نو د بیت د وزن ساتلو په نیامت د خوشحال خان "مېږیه" په "مېږي" اړولی دئ. د کابل چاپ کلیات د "مېږیه" په ثبت کي د هغي نسخې لیکنه په پام کی نیولې چي د خوشحال خان خټک په ژوندلیکل سوې ده.

بورې = بوره یې:

خوشحال خان وایي:

که په دا حسن د گل غوندې پیدا یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

بـورې مـور کـه ښــــــــــاپيـر يـه يـې راوړې
(۴۷۱ مـخ)

دلـتـه (بـورې مـور کـه = بـوره يـې مـور کـه) ده. کـه يـې پـه بـشپـړه تـوګـه ولـيـکـئ د شعـر وزن تـه تـاوان رسيـږي.

پـړې = پـړ يـې:

خـوشحـال خـان ويـلـي دي:

چـې مـيـن شوې درست د يـار پـه رضا درومـه
اوس کـه خپـلـه رضا کــــــړې خـوشحـالـه! پـړې
(۴۷۱ مـخ)

پـړې = پـړ يـې (مـلامـت يـې)

يـا بـل ځـای وايـي:

د عشق شـــــورې د عـاشق لـه دلـه نـه ځي
پـه جـهـان يـې فـيـروزي ده پـه دا تـور کـې
(۴۷۷ مـخ)

دلـتـه (شـورې = شـور يـې) دئ.

يـا:

دې = دي يـې:

خـوشحـال لـيـکي:

" ښه آس، ښه تـوره، ښه عـورت پـه بـخت پـه طـالـع پـه لاس کښيـوزی - تـجربـه ئې هـونـبره چـا کـړې ده، چـه پـوست دِ (دې) تـنـګ وی، شادِ (دې) وبـلـه تـه نـزدې وی، سترګـې دِ (دې) غـټـې وی، سر دِ (دې) هسک او بـې ګـوشت وی ..."، (دستـارنـامـه - ۵۳ مـخ).

پـه قـوسيـنـو کي (دې) مـا پـه نـقـل قـول کـي ورزيـات کـړی دئ او پـه ټـولـو ځـايـو کـي "دِ = دې = دي يـې" مـعنا ورکـوي. پـه دستـارنـامـه کـي دغـه راز ځـايـونـه نـور هم ستـه (۶۱ ، ۱۰۶مـخ).

نـې = نـه يـې:

نـه پـه تـلـــه د جـهـان غـم کـړم
نـې پـه راغـلـه يـم خـوشحـال
(فـراقـنـامـه - ۲۸مـخ)

پـه حـاشيـه کـې ورتـه کـښلي دي "نـې: نـه يـې، اصل : نـه پـه".

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې = که یې:

د سوات ملک چې پکې روغې حویلۍ دي
په هـــــــر کور کې گلزارونه، سهیلۍ دي[۱۹]
(سواتنامه - ۵ مخ)

چې = چي یې:

حمیدوایي:
مخ به څنې کوږ کا اوس د ستاغوندې دلبره
خدای چې کـــــــــږوي له بدبختیه د چا ورځ
(کلیات ۶۱مخ)
دلته "چې" د "چي یې" وظیفه سر ته رسوي.

تیغونې = تېغونه یې:

هجري وایي:
هسې شنه تیغونې وزوول له زمکې
چي یې باغ کان د فولادو سر په سر که
(۱۱۷مخ)
په اصل کې "تیغونه ئې" دي چي په شعر کې یو سېلاب زیات کړی او سکته یې پکښې راوستلې ده.

ډکې = ډکی یې:

هجري ویلي دي:
چنبې زیږ گلـــــونه وزوول له تنه
هر یو ډکې نمونه د چندڼ هار که
(۱۳۱مخ)
په متن کې "ډکی ئې" دئ چي دنیم بیتي یوه څپه یې زیاته کړې ده اوشعریې عیبي کړی دئ. که یې دهجري پخپله ژبه "ډکې = ډکی یې" لوستلی وای داعیب یې له منځه تئ.

رازې = راز یې

---

[۱۹] د خوشحال ختک کلیات (۹۱۸ مخ نوی چاپ) کی دا بیت داسی دئ:

د سوات په ملک کې روغې حویلۍ دي

په هـــــــر کور کې گلعذارې سهیلی دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

حمید مومند ویلي دي:

دا چې ته په هسې رازې د رقیب
ځکه ورمــــــه زه ناسازې د رقیب
(۴۴مخ)

دردونې = دردونه یې:

مولوي بریالی وایي:

هجر شوخ فراق یې شوخ دردونې شوخ دي
ناز یې شوخ کبر یې شوخ کوي ګفتار شوخ
(اهار - ۲۷مخ)

+++++++++++++++++++

۲،۲، ۱۶: یوه (د مذکر له پاره):

په کندهاري ګړدود کې (یوه) د (واو) په زوه ره کې سره د مذکر له پاره کارېږي او د (واو) په زوَر (فتحه) سره د مونث له پاره کارېږي. لکه: (یوه سړي راته وویل، یوه نجلۍ راغلله). دا جملې په نورو لهجو کې (یو سړي راته وویل، یوه جنۍ راغله) ویلي کېږي. د خوشحال په کلام کې هم د مذکر له پاره د (یوه) کلمه استعمال سوې ده.

چې احوال د هر یوه راته معلوم شو
هـــر یوه ته مې تیار کړل یو څو چخه
(۲۰۶ مخ)

یا:

په سنت به د همه زړونو مردود شي
که دچار شي تر یوه پوري مردوده
(۲۰۷ مخ)

یا:

یوه زړه لــــــــــره یــــــــــوه مینه کافي ده
څوک چې ډیرې مینې کا د غم لایق شي
(۳۵۵ مخ)

د اول نیم بیتي لومړی "یوه" د (واو) په زوه ره کې او دوهم "یوه" د (واو) په زور (فتحه) باید وویل سي.

یا:

زویه چه ووت د پلار لـــــه رایه
توبه دې وکاکم بخت ته وایه

(c) ketabton.com: The Digital Library

توبه که نه کا سـزا به مومی
پـه دواړه کونه لـه یوه خدایه
(ربـاعیات - ۸۶ مخ)
یـوه : (د "واو" پـه زوه ره کي - د مذکر لـه پـاره)
حمید وایـي:
پـه یـوه بـه دي هم سترګـې خوږې نـه شي
کـه نـظر کـړې د دي دور پـه دا خلق
(کلـیات - ۱۲۳ مـخ)

+++++++++++++

۲،۲، ۱۷: یـو (د مونـث لـه پـاره):
هجري وایـي:
یـو لقمه بـې غـمه نـه لـري د خورد
پـه خو رنګ نقش پیدا پـه یوه دم کا
(۴۰ مـخ)
حمید وایـي:
تـر دا منـځ یـو غزالـه فـتنه انـګیز
لـکه دی هسې شوخ چشمه بـلاخېز
(۴۸۲ مـخ)

+++++++++++++++++++++

۲،۲، ۱۸: لـمن:

پـه لـویدیځه لـهجه کي (لـمن) پـه همدې شکل رواج ده او جنس یـې د نـورو لـهجو پـه شان مونث دئ. پـه نـورو لـهجو کـي یـې د (لـمنه) پـه شکل وایـي. خوشحال خان دا لـغت د (لـمن) پـه بـڼه زیات راوړی دئ.
کـه لاس مـې رقـیبان پـه تـیره توره سره پـرې کا
لـمن بـه دې لا هـم زما لـه لاسه نـه شي خلاصه
(۲۲۵ مخ)
یـا:
لـویه پـیشکشي ده پـه وصال کـې درتـه وایم
دُر یـې پـه لـمن کـې ورتـه ګـوره تلوه
(۲۹۳ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

یـا :
پـه دا اور کې دي زمـا لـمن ونـه سوه
پـه هر لـــــوري رسېدلــي شراري دي
(۳۸۱ مـخ)
یـا :
ګـډ شـــــــم پـه ګـلـشن کې لـمن ډکـه کـړم لـه ګـلـو
بـیـا بـیـخوده لاړ شم واړه ګل راڅخه تـل شي
(۴۱۱ مـخ)
یـا :
د مـــــــــــــــرد چه نـه وی لـمن خیـرنـه
پـاک وی پـه ژبـه پـاک وی پـه ژمـنـه
کـه زر بـلاوی انـــــــــــدوه دي نـه کـا
فـرښـتې بـــــــــــه واړوی بـلا لـه ده نـه
(ربـاعیـات - ۷۹مـخ)
رحمـان بـابـا وایـي:
مـــــــا دي ستـا لـمن تـه اچولـی دا خپل ځان دی
ستـا دی ځمـا نـه دی کـه دانـا دی کـه نـادان دی
(۲۳۹ مـخ)
هجري وایـي:
مـــــــــرګ بې واره لـمن کـلـه د چا نـیـسي
ولـې نـه پـایـي یـو دم چي رزق یـې تـم کـه
(۷۳ مـخ)
عبـد الـقـادر خان وایـي:
سرې سرې اوښکې مې لـه سترګـو پـه لـمن ځي
د یـار غـــــــــمه راشه
ګـــــــــــــــوره لالـه زار خپل
(۸۷ مـخ)
شمس الـدیـن کـاکـړوایـي :
مـحبت هسي لـمن ده
چي پـرڅرخه دزړه ستن ده
(۱۰۷مـخ)

+++++++++++++++

۲،۲، ۱۹: خپـلـوان:

خپـلـوان د (خپل) جمع حالـت دئ. د ختـیـځی لـهجې ویـونـکي دا کـلـمه اوس د مـفـرد لـه پـاره هم کـاروي او لـیکـني ژبـې تـه یـې هم لار مـونـدلـې ده. دمـثـال پـه تـوګـه: پـه دې جمـلـوکي چي "دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

زماخپلوان دئ" یا " دازماخپلوانه ده"[۲۰] څخه یې مرادیوتن وي. په لویدیځه لهجه کې د مفرد له پاره د خپلوان کلمه نه راځي او پر ځای یې "خپل" کاروي. د مثال په توګه: "دی زماخپل دئ، دا زماخپله ده، دوی زما خپلوان دي، تاسي زمونږ خپلوان یاست"[۲۱].

خوشحال خان هم "خپلوان" د جمع له پاره کاروي.

بدخویي به د خپلوانو سره څوک کا
چې په خپله په خپل ځان پسندي اندوه
(۲۸۴ مخ)

حاجي ولي محمد مخلص کندهاری وایي:

خپلوان خپل کړه چې دي وس رسي تر څو
زړه یې ساته د ځلمیانو د زړو
هغه څوک مه کړه له ځانه مرور
چې یې بیا پخلا کوې په مرکو
(کلیات - ۲۱۰مخ)

په کندهار کې د "خپلوان" له پاره "کریبان، قریبان" هم رواج لري. د "قریبان" کلمه خو به شایي د عربي "قریب" څخه راوتلې وي. په عربي کې د "قریب" جمع " اقارب، اقربا" ده، خو د کندهار په لهجه کې یې د پښتو ژبې د جمع قاعده پر تطبیق کړې ده. حمید مومند د (قریب) کلمه د (خپل) په معنا کار کړېده. دی وایي:

که لږ ډېږ و ما "حمید" راکا په عشق کې
نشته بل یار و آشنا قریب زما

---

[۲۱] په لویدیځو مطبوعاتو کې د "طالبان" کلمه د مفرد (یوه طالب) له پاره هم کاروي. مثلاً (One Taliban was killed) یعني یو طالب وژل سوی وو، خو که دا انګرېزي جمله تکي په تکي وژباړل سي، معنی به یې داسي وي: یو طالبان وژل سوی وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(کلیات - ۱۷مخ)
شمس الدین کاکړ وایي:
اقارب شول عقارب راپوري نښلي
خدای وماته کړل د اخپل کسي بلا
(۳۲مخ)
اشرف خان هجری د "قریبان" پر ځای "قرابات" لغت راوړی دئ:
زه خټک هر گز رضاپه پردیس نه یم
د یار میني کـــــــــــــــــــــړم جدا له قراباته
(۳۵ مخ)

++++++++++++++++++

۲،۲، ۲۰: روڼا، رڼا:

د کندهار په لهجه کي د (روڼا) وینگ عام دئ. نوري لهجي یې د (رڼا) په شکل تلفظ کوي او لومړي توري ته یې زور (فتحه) ورکوي. د خوشحال خان په کلیات (کابل چاپ) کي دا دواړه شکله زما په سترگه سوي دي:
زوړ خوشحال چي د دلبرو دیدن غواړي
د دلبرو په وصــــــــــــــــــــــــال کي روڼایي ده
(۲۸۷ مخ)
یا:
لکه ستا کسي په خوارو برابر شي
د طالع تر روڼا شــــــه دا سیاهي شوه
(۲۹۰ مخ)

++++++++++++++++++++

۲،۲، ۲۱: یې = وي:

د لویدیځي لهجي ویونکي کي د "ول" په گردانولو کي د راتلونکي زماني احتمالي حالت زیاتره د (یې) په شکل کاروي. مثالونه یې دا دي:
- زما په خیال مېلمانه به راغلي یې (راغلي وي).

(c) ketabton.com: The Digital Library

- خور به مي له کابله راغلې يې (راغلې وي).

- تاسي به اورېدلي يې (اورېدلي وي) چي فتح خان د کلابس وو.

ما د خوشحال خان په دستارنامه (۱۱مخ، د ۱۹۹۱ع چاپ، پېښور) کي د (يې = وي) شکل ليدلی دئ. دی ليکي: "تا به آرويدلی ئي چه پښتانه د کوهستان، راجگان د هندوستان چه ډير نام و ناموس لری ــــ تهورو بسالت په افراط لری ــــ ...".

په دې عبارت کي "تا به اروېدلي ئي = تابه اروېدلي وي" له لوېديځي لهجې سره سم راغلی دئ.

د دستارنامې دغه چاپ له هغي نسخې څخه تهيه سوی دئ، چي د خوشحال خان تر مړيني نونس کاله وروسته د هغه د لمسي افضل خان په غوښتنه استنساخ سوې ده. په کابل چاپ دستارنامه (۶ مخ) کي يې دغه ځای "تا به هم اورېدلي وي ..." ثبت کړی دئ.

بل ځای د خط د هنر په باب ليکي: "کور د ده وران شه چه د ده دمخه څه ورانه ئي، څه ودانه ئي په جهان ...". (دستارنامه ۳۶ مخ)

(څه ورانه ئي، څه ودانه ئي = څه ورانه وي، څه ودانه وي).

په کابل چاپ دستارنامه (۱۹ مخ) کي يې دا برخه داسي راوړې ده:

"کور د ده وران شه چي د ده دمخه څه ورانی، ودانی په جهان شی".

ما (هوتک) ته داسي ايسي چي د کابل چاپ دستارنامې ترتيبوونکي دي د (يې = وي) په پوهېدلو کي ستونزي درلودې.

د پښتو په نورو لهجو کي هم د (واو) واول په (ی) باندي اوړي. (مور) د (مېر) په شکل وايي. په لوېديځه لهجه کي په (ی) باندي د (واو) د اوښتلو دوه مثاله زماپه سترگه سوي دي، چي يو يې همدا پورتنی (يې = وي) او بل يې (څليرويشت = څلورويشت) دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دشمس الدين کاکړپه دالاندي بيت کي (يي = وي) معناشندي :
زړه دکبرپـــــــــــــــــــــــــــه فاقه سره مړشه يي
چي خوړه خوله مي دياروخواته نه شوه (١١٩مخ)
"وخواته" دلته د (اشتها) په معناراغلي ده . "ډوډی مي وخواته نه کيږي" يعني اشتهامي نسته، ډوډی نه سم خوړلای .
+++++++++++++++

٢،٢،٢٢: راغله، وليده، وکړه، کړه (د جمع له پاره):
د کندهار په لهجه کي که د (راغله) کلمه د لام په زور (فتحه) وويل سي د مونث له پاره راځي او که په زوه ره کي وويل سي د جمع له پاره کارېږي. دا قاعده په کلاسيک ادب کي هم پالل سوې ده.دخوشحال خان خټک اوددو دکورنۍ دشاعرانوپه کلام کي په دغه راز حالاتوکي (راغله) او(راغلل) دواړه موندلای سو.خوشحال خان په سواتنامه کي ويلي دي:

دا سګان راالـــــــــــره راغله، زه يې ويش کړم
په ليده او په راتله يې په تشويش کړم[٢٢]
(٤٨مخ)

هجري وايي:

هغه تللي ياران نه راغله لارغه شول
په کاته پې ســــــــــتري دوه ليمه شول
(٣٩١مخ)

---

[٢٢] دي بيت د خوشحال خان خټک په کليات (٩٢٧مخ، دويم چاپ) کي لاس خوړلی دئ او "دا سګان را لره راغلل، زه يې ويش کړم" څني جوړ کړی دئ. (ويش) به يې د (تشويش) قافيې له اسيته اړولی وي او (راغلل) به يې معياري کړی وي. خو تر دي بيت يې ځلوربيته وړاندي بيا "کړه" فعل د جمع (ملکان، شيخان) له پاره ثبت کړی دئ. که د اوسنی قاعدې مراعات په کلاسيک ادب کي روا وي نو دلته يې هم بايد د (کړه) پر ځای (کړل) راوړی وای. په متونو کي دغه راز لاسوهني د ژبپوهانو ستونزي ورزياتوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حمید مومند (ولیده) د جمع له پاره راوړې ده.

د دنیا اهلِ دُوَل د زړه په سترګو
واړه ولیده تر ځان خواروبتر ما
(کلیات - ۸ مخ)

د کندهار په لهجه کې (ولیده) د جمع له پاره ویل کېږي. "ډېر خلګ مې ولیده چې چکچکې یې کولې". په دغه راز حالاتو کې اوس (ولیدل) شکل کارېږي.

حمید "کړه" هم له کندهارۍ لهجې سره سم د جمع له پاره کاروي:

ما په یار پسې لېمه په ژړا سپین کړه
یار په ما پسې کوي توره بلا
(۲۲ مخ)

"لېمه" دلته جمع ده او له ننني قاعدې سره سم باید په تېره زمانه کې د "کړل" فعل ورته راسي.

یا:

په یوه نظر یې هر څه له ما لوټ کړه
مه شه ساز په چا د ترکو روایت
(کلیات - ۵۱ مخ)

دلته بیا د (هر څه) له پاره، چې جمع حالت دئ، د (کړه) فعل راغلی دئ.

میرزاخان انصاري هم (کړه) د جمع له پاره راوړي:

سالکان یې د هجران په تاو پاخه کړه
اوس یې ګوره استعداد ورته د لودی
(۲۰۷ مخ)

اشرف خان هجري هم (کړه) د جمع له پاره کاروي:

د ژړا سیل مې جوړه کسي لاهو کړه
کله زړه د دهر سوړ شه لا شدت کا
(۲۷۸ مخ)

"جوړه کسي" جمع ده او فعل یې ورته "کړه" راوړی دئ.

خوشحال خان په یوه بسته غزله (دوولس بیته) کې (کړه) د جمع له پاره راوړي دي خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کاتبانو او مرتبینو تصرف او لاسوهني له هغه څخه (کړل) جوړ کړي. غزل داسي ده:

ما په ننگ د پښتانه خوانان قربان کړل
بیا مي غوره غوره جمع ښه ځوانان کړل
(کلیات - ۱۱۱مخ)

دي غزلي ته یې په حاشیه کي کښلي دي:
"دغه نظم په چاپي نسخو کي د (هـ) په پتی کي خپور شوی دی او په تولو نسخو کې د (کړل) پر ځای (کړه) راغلی دئ". (پر "کړه" باندي تاکید زما دئ. هوتک) څوک اریان پاته سي چي د مرتِب له پاره به د دغه راز لاسوهني مجوز څه وي؟ چي "تولو نسخو" (کړه) ثبت کړی وي او دی یې (کړل) کوي!

کندهاری شاعرمیرزراحنان بارکزي د (کړه) فعل د (مرانو) له پاره داسي راوړی دئ:

زما ومرگ ته دي دزلفوماران جوړکړه
دمېړي په مرگ حشرڅه کوي څوک
(۷۹مخ)

حشر دلته د (اشر) په معناکارسوی دئ.

میرزا خان انصاري (تولـه) د جمع له پاره کاروي نه (تول).

دا څه وخت شـــو د هولي
هندوان تولـه شو ولولي
....
نارینه چي دیوانه شوه
هسي ښځي دي بهولي
(۲۵۱ مخ)

(شوه) د (واو) په زوره کي د جمع فعل دئ. د کندهار په لهجه کي هم (نارینه) د جمع په حالت کي راتلای سي. په ختیځه لهجه کي اوس د (نرینه) لیکني د رواجولو هڅه روانه ده[۲۳].

+++++++++++++++++++++++++

۲،۲ ۲۳: درلود:

---

(۲۳) ددغه راز الفانودحذف مثالونه دداکتړپالوال صاحب دکتاب"معیاري پښتو" په ۱۱۴مخ کي وگورئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالقادر خان د خپل پلار خوشحال خان ختک په باب وايي:

خپل پردي له ده همـــــــه شکر گذار و
خاموشي حلم يې ډير درلود بردبار و
(۴۶۲ مخ)

د پښتو په ختيځه لهجه کي د "درلودل" پر ځای "لرل" زيات کارېږي او د "درلود"پر ځای په دغه شان حالاتو کي"لاره" ويل کېږي.

+++++++++++++++++++
+++++++++++++++++++

۲، ۲۴،۲: گډېدل:

گډېدل مصدر د پښتو په نورو لجو کي د "نڅېدلو، رقصېدلو" په معنا کارېږي. "گډا" يې اسم دئ. د کندهار په لهجه کی د (خبرو کولو) په معنا ويل کېږي په تېره بيا د بېځايه خبرو کولو په معنا ډېر راځی. په همدې معنا يې خوشحال خان هم کاروي:

لږ وار و ما ته راکړه چه زه هم درته ووايم
څو ته هسې گډيږې پــــــه خبرو نامحکم
(ارمغان - ۶۹ مخ)

مولوي عبدالغفار بريالی وايي:

"بريالیه" عبث مه ورته گډېږه
کانه نه اروي د بل له قاله هیڅ
(اهار - ۳۲ مخ)

+++++++++++++++++++++++

۲،۲، ۲۵: چپ:

(د لومړي توري په زوه ره کي) د خاموش، پټه خوله په معنا د لوېديځي لهجې ژوندی لغت دئ. د پښتو نوري لهجې يې (چوپ) تلفظ کوي.

حميد وايي:

د داغلي زړه له آهه شم څه شان چپ
د چمن په گلـــــــو، نه وي بلبلان چپ
(۴۵ مخ)

د کندهار په لهجه کي د ډېري خاموشی له پاره "چپه چپايي" لغت کارېږي چي په نورو لهجوکي يې "چوپه چوپتيا" بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++++++++

۲،۲ ۲۶: رانیول = خریدن:

دا لغت د نورو لهجو ویونکي (راونیول) لیکي، چي معنا یې "گرفتار کردن" راځي. (رانیول) په کندهار کي د (پېرودل) په معنا عمومي رواج لري او په کلاسیک ادب کي یې هم د کارولو مثالونه سته.

میرزا خان ویلي دي:

مخ په مخ یې واړه رنگ له رنگه ویوست
په سایه یې دولت رانیو له همایه
(۱۰۴ مخ)

یا:

نارینه وو میراث رانیوه له شځو
له ناکامه د دوی هم ورسره سازه
(۱۴۴ مخ)

+++++++++++++++++++++

۲،۲ ۲۷: لو (لویه):

(لو) د (لوی) شځینه شکل دئ، چي په لویدیځه لهجه کي عمومیت لري. لو نجلۍ، لو لار، لو کوځه، لو واله، او نور یې مثالونه دي. د کندهار ښار په شمال کي یو کانال بهېږي چي د کندهار خلک یې (لوواله) بولي. د دې ولې شا پاله ته د استوگني لو مېنه پرته ده، چي د شاروالۍ یوه ناحیه او په رسمي اسنادو کي د (لو واله) په نامه قیدده. (لو) شځینه صفت په نورو لهجو کي (لویه) دئ.

د میرزاخان انصاري په دیوان کي د "لو" صفت ما په دغه شکل یو ځای لوستی دئ، نه پوهېږم چي دا به دده خپل وینگ وو که د کاتب یا مرتب؟ دی وایي:

د کامل یوه بېحده لو رڼا شوه
د باور لاس یې په هر لوري دراز دی
(۲۰۳ مخ)

په پورته بیت کي که (لویه رڼا) ولیکل سي، د بیت وزن په ورانېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم فصل

۳، ۱: د وینګ (تلفظ) او وراشو مشترکات

احتیاط:

په پښتو کې دخیل لغت دئ. عربي تلفظ درې څپې دئ خو په پښتو کې یې وینګ دوې څپې سوی دئ.

په روښاني ادب کې د (احتیاط) ویی د (هتیات) په شکل راغلی دئ خو څپې یې بیا هم دوې دي. میرزا خان وایي:

ترو له شرکه دي هتیات شي
هر کلام دي سلامت کا
(۲۴ مخ)

یا:

ډېر داناپه هتیاتي ځي
چې دا ډېر باریک مزل دئ
(۳۷ مخ)

ارت:

خوشحال خان دا لغت دوې څپې کاروي:

کښېنې په خلوت کې شیخه! سود یې راته وایه
ولې په خپل ځان دا هسې ارت جهان تنګ کړې
(کلیات - ۱/ ۴۴۹مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:

د مجاز د کاروانونو پرې ګذر دئ
لکه ارته بیړیه یا جهازه
(۱۴۴ مخ)

د کندهار په لهجه کې دا لغت دوې څپې ویل کېږي.پوهاند زیار صاحب هم دا خبره تاییدوي (وګ: د خوشال ادبي پښتو - ۳۱ مخ).

حاجي ولي محمدمخلص کندهاری وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

که کرهنې ته هر څو پټې لرې
او بهېږي باندې ارتې ولې
و بې نه خوري ګټه څو چې يې په زيار
له سترګيا پر ځان رانه ولې خولې
(۲۰۸ مخ)

نوري لهجې يې يوه څپه وايي. د رحمان بابا په ديوان کې دا کلمه يوه څپه راغلې ده:

پس له مرګه که څوک آرت غواړي خپل ګور
که حق وايـــــــــــــــــم هُمره آرت دي بويه کور
(۱۴۴ مخ)

حميد مومند هم (ارت) دوې څپې راوړی دئ:

په مهـــــــــــــــــــجور ارت جهان هجر زندان کا
څکه هسې پکې پاڅې تنګ کښېنې
(درومرجان – ۱۱۸مخ)

په کليات (۳۱۲مخ) او د عبدالحميد مومند ديوان (۳۹۰مخ) کې "په مهجورو ارت..." راغلی دئ، چې په دغه راز ثبت کې بايد (ارت) يوه څپه ولوستل سي. دا راز لوستنه د کلاسيک ادب ملاتړ نه لري.

په ليکلارښود (۵۳ مخ) کې د (اَرَت) ارخاييک وينګ او د لويديځ ګرډود تلفظ په پام کې نه دئ نيول سوی او فتوا پر "يو څپيز" تلفظ ورکول سوې ده. د (ولې؟) جواب يې مسکوت پاته دئ.

اَړَخ:

په لويديځه لهجه کې د(اړخ) کلمه دوې څپې ويل کېږي اونوري لهجې يې يوه څپه تلفظ کوي .دخوشحال خان په کلام کې د الغت دوه څپيزکارسوی دئ .پوهاندوکتورزيارصاحب هم دخان په کلام کې ددغه ويي دوه څپيزاستعمال تاييدوي (دخوشال ادبي پښتو ـــ ۳۱مخ)

(مثالونه)

اختيار (دوې څپې) :

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کلاسیک ادب کي (اختیار) دوي څپې ثبت سوی دئ. خوشحال خان وایي:

و بلا ته د اختیار توره په لاس کې
و قضا وته تسلیم په شان د مړه یم
(کلیات - ۱۲۵مخ کابل)

اشرف خان هجري وایي:

تل دي لاف د پت کاوه پخپل وطن کښې
دکن څه دی که رښتیا کوې اختیار
(دیوان - ۴۶مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:

اختیار هر چي یې ویشلی
ځای ځای سود، چرته زلل و
(۳۶ مخ)

یا:

په اختیار یې بې اختیاره چاري کېږي
د نظر حساب یې نشته چي حصار شي
(۳۸ مخ)

په یو بیت کي یې (اختیار) درې څپې راوړی دئ (۱۸۹ مخ) خو تر هغه دوه بیته وروسته یې بیا بیرته دوه څپه ییزه کار کړی دئ. له دې څخه څوک ویلای سي چي د لومړي درې څپه ییز (اختیار) په ثبت کي ورانی پېښ دئ.

د کندهار په لهجه کي اختیار دوې څپې ویل کېږي. مولوي عبدالغفار بریالي وایي:

کم قـــــوته خلک ځان ځني جار باسي
ما په خپل اختیار په شا کئ غر د شعر
(اهاړ - ۴۴مخ)

اعتبار (درې څپې):

اعتبار کلمه پښتو ته له عربي څخه راغلې ده او عربي وینګ یې په درو څپو سره کېږي. دا کلمه د کندهار په لهجه کي هم درې څپې ویل کېږي او د پښتو په ختیځو لهجو کي د (اِتبار) په شکل دوې څپې تلفظ کوي. اردو ژبې یې هم دوې څپې وایي.

حمید مومند "اعتبار" درې څپې کاروي:

د غـــــــــــــــمجنو په آهِ آتشبار ړو
د بې غمو د خوښی په اعتبار ړو

(c) ketabton.com: The Digital Library

(کلیات - ۴۳۰ مخ)
په (۴۲۶ مخ) چي (اعتبار) دوې څپې راوړه سوی دئ، ما ته د حمید خپل انتخاب نه ایسي، بلکي د کاتب یا مرتب لاس پکښې دخیل دئ.

پرده در د عیب جـــــــــــــــوییې چې پرده دار شي
پلار له زویه بې اعتبار(ه)، زوی له پلار شي

دلته ورانی د لومړي "زوی" په کلمه کي پېښ دئ. اصل نیم بیتی باید داسي وي: "پلار له زوی بې اعتباره، زوی له پلار شي" په دې ډول د "اعتبار" کلمه د حمید د نورو شعرو په شان، درې څپې راځي او همدا یې صحیح تلفظ دئ. زما د کتبخانې "نیرنگ عشق" په خطي نسخه (۶۹ مخ) کي دا نیم بیتی هغه راز راغلی دئ، لکه ما چي پورته کښلی دئ او (اعتبار) درې څپې کار سوی دئ. "زویه" کلمه په پښتو ادب کي د "اولادو" په معنا راغلې ده. خوشحال خان ویلي دي:

واړه دېرش زویه لرمه
اوس حاضر په دا آوان
(ارمغان - ۳۲ مخ)

(اعتبار) کلمه میرزاخان انصاري هم درې څپې کاروي:

ابوبکر (رض) یې په صدق زورور دی
په دا صدق شـــــــــــه باور او اعتبار شي
(۳۹ مخ)

بزرگي:

د عبدالقادر خان په کلام کي دا لغت دوې څپې دئ. د لوېدیځي لهجې ویونکي یې هم دوې څپې وایي. په ختیځه لهجه کي درې څپې ویل کېږي.

د بزرگیه په مقام به هاله کښېنې
که دورکـــــــــــړو د مړانې په وزر ځې
(۳۲۵ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ختیځو لهجو کي (بزرګي) د لومړي توري په زور (فتحه) باندي درې څپې تلفظ کېږي.

بانه (بهانه):

دا لغت په کلاسیک ادب کي دوې څپې موندلای سو.

حمید وایي:

که یې څوک د مرګ بانه پوښتي له خلقه
د "حمید" د یار له غـــــــمه سر په ګور شه
(کلیات - ۲۲۸ مخ)

پوهاند دوکتور زیار صاحب د خوشال ادبي پښتو (۲۳مخ) کي لیکي، چي خوشحال خان دا لغت د عربي تلفظ پر خلاف "دوه څپیزوي".

د میرزا خان انصاري په دیوان کي (بانه) او (بهنه) دوه شکله راغلي دي خو دواړه شکله یې دوې څپې کار کړي دي.

که بهنه یې د باغبان تربیت نـــــه وای
دغه دومري فیض به چا ووړ له پالېزه
(۱۴۸ مخ)

میرزاحنان بارکزی وایي :
خوبرویان په هنرزړه له خلکویوسي
دملهم په بانه کښېږدي دالم داغ
(۷۵مخ)

شمس الدین کاکړویلي دي :
چي داهسي مي دقتل بهانه غواړي
نورترخوبه راته درنګ کړي هغه یار
(۵۲مخ)

دلته که څه هم (بانه) د(بهانه) په شکل ثبت ده خوینګ یې بایددوې څپې وي .

بیابان:

په کندهارۍ لهجه کي "بیابان" دوې څپې ویل کېږي. خوشحال خان یې هم دوې څپې کاروي:

زر و ما ته هسي خوار وو
لکه خـــــــاورې د بیابان
(ارمغان - ۳۲ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

میرزاحنان بارکزی وایي :
ستاله غمه څخه ورک پربیابان شه یم
چي پرکورمي روغ عالم کُل په عذاب کړ
(۶۳مخ)

مولوي عبدالغفار بریالي ویلي دي:
چي لاله رنګه پـــــــــــــــــــــــــر بټي
بیابان نه سي
کله وړای سي د شهرت پر ځیګر خال مفت
(اهاړ - ۱۴مخ)

توان:

په لویدیځه لهجه کي دا لغت د لومړي توري په سکون یوه ځپه تلفظ کېږي. د کندهار په پشتنو کي دا متل ډېر عام دئ، چي وایي:
"غر به در په شاکړم، توان به درپیدا کړم"
کامګار ختک دا لغت یوه ځپه کار کړی دئ:
ستا دواړه زلفینو توان پرې نه شو په ناتوان کې
هیڅ ویلی نه شم چې دې مخ دی په میان کې
(۱۴۴ مخ)

میرزاحنان بارکزی وایي :
دعاشق بې یاره کله شي توان یودم
پتنګ کله له ډیوې ساتي ځان یودم
(۸۳مخ)

نوري لهجې "توان" د لومړي توري په زور (فتحه) دوې ځپې وایي.
په کندهار کي "توانو" د نارینه وو د نامه په توګه ایشوول کېږي. د ډیورنډ پر کرښه باندي سپین بولدک ته نږدې د "حاجي توانو" په نامه یو کلی سته.

توانا:

یوه ځپه:
میرزا خان انصاري وایي:
حیاتي یې بې نقصانه
هم په هره چار توانا ده
(۳۱ مخ)
د یوې ځپې بل مثال:

(c) ketabton.com: The Digital Library

له اوله یې خپله روح په ده کښې پوکه
په دغه قوت تواناو، هـــــــم علیم شو
(۳۳ مخ)
دغه راز:
توانایي مې په هر چا کښې
دانایي د هـــــــــــــــر یوه یم
(۸۳ مخ)

پریشان:

په لویدیځه لهجه کې د دې لغت وینګ د لومړي توري په سکون، دوې څپې دي. خوشحال خان خټک او نور کلاسیک شاعران یې هم دوې څپې کاروي.

خوشحال وایي:
تورې زلفینې پــــــــر مخ شان شان لرې
اوربل په وچولي پریشان پریشان لرې
د نورو کــــــــــــــودو حاجت هیڅ نشته
د سترګـــــــــــــو سحر جهان جهان لرې
(ارمغان - ۱۲۹مخ)
یا:
پریشان په ځان کښې په ډېر حیرت یم
څه وم دا څه شــــــــــوم په څه حالت یم
چې تل مې ځای شول غــــــرونه رغونه
زه دا پـــــــــــه چا پسې مجنون صفت یم
(ارمغان - ۱۵۹ مخ)

پسرلی (سپرلی):

په کلاسیک ادب کې دا لغتونه له کندهارۍ لهجې سره سم دوې څپې راغلي دي (زیارصاحب هم اشاره ورته کړې ده ـــ ۲۹مخ) ختیځه لهجه یې ۳ څپې وایي.

خوشحال وایي:
تمام ژمی یې ساته په تماغه کښې
په هنر کـــــــــړه په پسرلي د باز دارۍ
(ارمغان - ۱۰۱مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

يا بل ځای وايي:
د پسرلي گلونه څه دي چي يې ستايم
تر گلونو چې زېبا ده هغه ته يې
(۴۷۵ مخ)
(پسرلی) په ختيځه لهجه کي درې
څپې (پَسَرلی) ويل کېږي.

پښېمان:

پښېمان کلمه په لوېديځ گړدود کي دوې
څپې او (پښېمانی) درې څپې تلفظ کېږي. په
نورو لهجو کي (پښېمان) درې څپې او مغيره
شکل يې څلور څپې ويل کېږي. په کلاسيک ادب
کي د لوېديځ گړدود قاعده مراعات سوې ده.
خوشحال خان وايي:
چي نادانان دي چي فـــــــاسقان دي
يــــــو دم کار وکا بيا زر پښېمان دي
چي يې په کار کښې پښېماني نشته
يا عـــــــــاقلان دي يا صالحان دي
(ارمغان - ۲۳۰ مخ)
عبدالقادر خان وايي:
نن يې وې چې سبا راشه خوله به درکړم
مددگار شي بخته! بيا مه شه پښېمان
(۱۳۰ مخ)
حميد وايي:
زر په زر به يې سياهي د خط پښېمان کا
دا د مخ پــــــــه روښنايي باندې
مغرور
(کليات - ۷۳ مخ)
ميرزاخان وايي:
نتيجه به پشيماني له دې ځای يوسي
که پـــــــه مينه همنشين شي له بدانه
(۱۸۶ - مخ)
کامگار ختک وايي:
د وصال وعده دې کړې وه محکمه
نه پوهېږم چې بيا کوم يوه پښېمان کړې
(۱۳۵ - مخ)
بل ځای وايي:
زر پښېمان په خپلو بدو شه رقيبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

یـار مـې ولـې لـه راتـلـو پـښېمـانـه وې
(۱۵۴ مـخ)
شمس الـدیـن کـاکـړهم (پـښېمـان) ویـی هرځـای دوه
څـپـیـزکـارکـړی دئ . ده ویـلـي دي :
یـاردي قـتـل لـره راغی "شمس الـدیـنه"
خدای دي نـه کـانـدي پـردانـېکـي پـښېمـان
(۹۴مـخ)
مـولـوي بـریـالـی وایـي:
چې لـیـلا کـــــــــــــــړه د تـوبـې دروازه بـنـده
د مـجـنـون پـه مـذهب کـفـر پـښېمـانـي ده
(اهـاړ - ۱۰۹ مـخ)

(پـښېمـان) کـلـمـه پـه خـتـیـځـو لـهـجـو کـي دلـومـړي تـوري پـه زور (فـتـحه) دري څـپـې ویـل کـېږي .

حـرص:

پـه لـویـدیـځ گـړدود کـي (حـرص) د لـومـړي تـوري پـه زېـر (کـسره) او د دوهم پـه زور (فـتـحه)، دوې څـپـې تـلـفـظ کـېږي. نـوري لـهـجې یـې یـوه څپه وایـي. پـه کـلاسیـک ادب پـه تـېره بـیـا د خـوشحـال خـان د کـورنـۍ پـه شعـر کـي هم دوې څـپـې کـار سوی دئ.

خـوشحـال خـان ویـلـي دي:
د زړه شهـر مـي پـه ځـای د قـنـاعـت دی
پـه نـاحـقـه مـي حـرص پـکـښې امـیـر کـړ
(مـرغـلـري - ۱۳۶مـخ)
یـا بـل ځـای وایـي:
قـدیـمـي د پـښتـنـوجهـل خرتـوب ؤ
اوس پـه طمعه، پـه حـرص درومـي لـه مـیـانـه
(کـلـیـات - ۲۵۳ مـخ، کـابـل)
هجـري وایـي:
د ابـلـیـس خـبـیـث حـرص درتـه تـعـین دی
پـټ سپـاهـي کـړه د ځـان د خـیـره پـه صلاح
(۳۱۶مـخ)
عبـد الـقـادر خان وایـي:
د حـرص پـه ځـنـځـیـر سپـي غـونـدي ځـکـاوه شي
زور قـــــــــــــــــوت کـه زیـات تـر شېـر لـري طامعه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲۱۱ مخ)

یا:

د حرص د سپي غاښ مات په قناعت شوی
پــــــــــــــه زنځير يې
بيا د صبر وو تړلی
(۲۵۱ مخ)

حميد وايي:

اضطراب مې د حرص کړې له زړه لېږې
قناعت قـــــــــــوي لنگر د دې
جهاز را
(کليات - ۱ مخ)

یا:

له صحبته يې کهښت د حرص خېژي
دي پــــــــــــه اصل کې پمن اهل دنيا
(کليات - ۵ مخ)

د کليات په ۱۵مخ کي "حرص" يوه څپه کار سوی دئ، سبب يې دانه دئ چي حميد گويا دا لغت يوه څپه وايه، بلکي دا دئ چي د نيم بيتي رانقلوونکي "حرص" يوه څپه وايه او له دې خاطره يې تر هغه وړاندي فعل دوې څپې کړی او د نيم بيتي وزن يې په پوره کړی دئ.

ناسم ثبت يې:

شوخ بې شرم کړلې حرص تر هسې حده
چې نه شرم کـــــــــــړي له خدايه نه
پروا

په دې بيت خو "حرص" بايد يوه څپه وويل سي.

سم ثبت يې:

شوخ بې شرمه کړې حرص تر هسې حده
چې نه شرم کـــــــــــړي له خدايه نه
پروا

په دې بيت کي بيا "حرص" دوې څپې راغلی دئ. زه دا دوهم شکل ځکه سم بولم چي په يوه بيت کي د يوه فعل دوه رازه ثبته (کړلې، کړې) د حميد له "موشگافی" سره سر نه خوري او هرومرو بايد په دې دوو شکلو کي يو د کاتب لاسوهنه وي. د دغه استدلال پر بنسټ بايد د "کړلې" شکل د کاتب تصرف وگڼل سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دشمس الدين کاکړپه ديوان (دپشتوټولني چاپ)کي هم داکانه سوې ده اوله بده مرغه په نوي چاپ (۱۳۸۸ش)کي هم همداسي ناسمه پاته سوې ده . شمس الدين ويلي دي :
که صورت يې وي ميړي غوندي ناتوانه
هم له حرصه پرشا اخلي باردعشق
(۷۳مخ)
که بيت په همدې شکل ومنو، نورشتيا هم(حرص) بايديوه ځپه ولوستل سي . خوپه دوهم نيم بيتي کي د(هم) کلمه دناقل لاسوهنه ده چي له دوه ځپيز(حرص) څخه يې يوځپيزجوړکړی دئ .
زه داخبره په دې استناد کوم چي دشمس الدين په کلام کي نورځايونه (حرص) دوه ځپيزراغلی دئ اوتاسي به يې مثال د همدې بحث په پای کي ولولئ .
ميرزا خان انصاري هم "حرص" هر کله دوې ځپې راوړي:
د حرص ځانګونه مات کړه
مخالف شه و هـــــــــــــــــــوا ته
(۱۱۲ مخ)
يا :
قناعت به دي هـــــــاله په زړه قرار شي
چي يک لخته حرص رانسي له نسه
(۱۵۰ مخ)
زه د ده په ديوان (د کابل چاپ) کي پر يوه ځای باندې پېښ سوی يم چي دا لغت يې يوه ځپه کارکړی دئ خو هغه بيت بيا د مناقشي وړ دئ. دی وايي:
د زړګي پر کښت يې حرص د توقع دی
سيراب کېږي لـــــــــــه خريفه شی ربيعه
(۱۶۱ مخ)
دلته رشتيا هم که (حرص) دوې ځپې وويل سي، د بيت وزن ته تاوان رسوي خو د همېش خليل مرتبه ديوان مرزا خان انصاري (۱۰۹مخ) کي بيا دا بيت داسي دئ:
د زړګي په کښت ئې حرص توقع دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیراب کیږي له خریفه له ربیعه[1]
دلته وینو چي (حرص) که دوي ځپې وویل
سي، په شعر کي وراني نه پېښیږي او د (حرص)
د دوه ځپیزتوب خبره پیاوړي کوي.
کامګارختک هم (حرص) دوي ځپې راوړی دئ:
د حرص له بده رنځه به فارغ شي
؟
شمس الدین کاکړهم (حرص) دوي ځپې راوړي :
ډېرنعمت ددنیالرپه حرص بولي
په صرفه صرفه اوبه چښي له دریا
(۳۳مخ)

ړمنځ (ړمونځ) : یوه ځپه

د کندهار په لهجه کي یوه ځپه او په
ځینو نورو لهجو کي دوي ځپې ویل کېږي.
خوشحال خان یوه ځپه کاروي (د پېښور کلیات -
۱۸۲مخ د "خوشال ادبي پښتو"د ۳۲ مخ په حواله) . پوهاند
زیار صاحب یې دغه وینګ د کرلاني ګړدود وینګ
بولي. ګویا کرلانی وینګ او کندهاری وینګ
سره یو راز دئ.
عبدالحمید مومند وایي:
زړه مې له غیرته پـــــــــه کوګل دننه
دود شي
ړمنځ چې دي بې فهمه وهي ګوتې په کاکل
(کلیات - ۱۳۴مخ)
یا بل ځای یې ویلي دي:
که ښتن یې په خپل فضل ړمنځ نه کا
ښې ښې ږیرې به شي سپکې لکه درب
(۳۴مخ)
دلته "ړمنځ" دوي ځپې ویل کېدلای سي خو
زما په فکر دلته د (ږیرې) کلمه د جمع په
حالت کي ده او فعل یې باید (ړمنځي) وي. په
دي صورت کي نو (ړمنځ) باید یوه ځپه تلفظ
سي. په دي ډول:
که ښتن یې په خپل فضل ړمنځي نه کا

---

[1] زما په خطي نسخه دوهم نیم بیتی داسي دئ:
"سیراب کیږي له خریفه له ربیعه"

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښې ښې ږيرې بـــــــــــه شي سپکي لـکه درب

د ارواښاد رښتين صاحب په لاس تهيه سوي ديوان کي يې دغه بيت ته په حاشيه کښلي دي: "په چاپي نسخه کښې د (ږمنځ) په ځاى (درنې) راغلي دي" دلته وينو چي د (ښې ښې ږيري) له پاره (درنې) فعل د جمع په شکل راغلى دئ نو له همدې اسيته بايد د (ږمنځول) فعل هم د جمع په بڼه (ږمنځې) راسي.

ميرزا خان انصاري وايي:

د مـــــــــــــــــــــيرزا خبري ږمنځي د معنا دي

چي غونچه ملوکي زلفي پرې تارتارکړم

(٨١مخ)

مولوي بريالى وايي:

چي په عشق کي ځان تالا کې لکه ږمونځ

عاقبت به ځان رســـــــــــــوا کې لکه ږمونځ

(اهار - ٣١مخ)

دلته (کې = کړې) دئ خو د (کول) له مصدره اخيستل سوې کلمه ده.

سُجِدَه : درې څپې

د کندهار په لهجه کي (سِجده) زياتره درې څپې (سُجِدَه) تلفظ کيږي. په کلاسيک ادب کي زياتره دوې څپې کار سوې ده، خو د ميرزاخان انصاري په کلام کي يو ځاى درې څپې کار سوې ده، چي دا راز وينګ يې له لوېديځ ګړدود سره ورته دئ.

يک جنس واړو سجده و ده ته وکړه

او شيطان يې امر نه مانه رجيم شـــــو

(٣۴مخ)

د هميش خليل په مرتبه ديوان کي دا غزل د (ش) په رديف کي راغلې ده:

يک جنس واړو سجده و ده ته اوکړه

او شيطان ئې امر نه مانه رجيم شَ

(٨٧مخ)

(سجده) کلمه دلته هم درې څپيزه کار سوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دميرزاحنان بارکزي په کلام کي دري
ځپيزه (سجده) داسي لولو:
سجدي دشکراني کړم بسمل طوره
چي دزړه غوښي مي توی شي په منګول ستا
(۳۹مخ)
يا:
سروپښوته سجده زلفي په داکه
دهندوانوو له اوره سره کار
(۵۶مخ)

سکندر:

دا نوم د خوشحال د کورنۍ په شعر او د پښتو په لويديځه لهجه دواړو کي د لومړي توري په سکون دوي ځپي ويل کېږي. نوري لهجې يې دري ځپې وايي.

خوشحال خان ويلي دي:

نه بهرام وونه يې ګور وو
نه سـکندر وو، نه دارا
(ارمغان - ۴۶مخ)

عبدالقادر خان وايي:

په سکندر او په دارا يې وکړې چارې
په شـداد او په نمرود يې وکړې لا
(۳۲مخ)

دغه راز ۲۶۸ مخ او نور

حميد مومندوايي:

که هر څو يې جنګ جدل په دنيا وکا
څني يـو نه وړه سکندر و دارا هيڅ
(کليات - ۶۲مخ)

په ۷۵مخ کي چي "سکندر" دري ځپې راغلی دئ، هلته بيت سم نه دئ لوستل سوی.

ناسمه لوستنه يې: "ونړاوه سد د سکندر څو څو ما څو څو" (سکندر - ۳ ځپې)

سمه لوستنه يې: "ونړاوه سد د سکندر څوڅو و ما څوڅو" (سکندر - ۲ ځپې)

بل ځای:

څوک يې څه نومي سکندر که قلندر يې
د کـوم ګل و نار بلبل و سمندر يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۴۷۲مخ)
میرزا خان انصاري ویلي دي:
مهتر خضر و ما هسي اوبه راکړي
د سکندر ملکونه وینم بې مرآته
(۱۱۰مخ)
یا:
د سکندر د آیینې ننداره
چـــــــــــــــــــــــــــــــــــه کړه
دا جهان په جام کښي چا لیده بې جمه
(۱۸۲مخ)
دمیرزاحنان بارکزي په کلام کې هم پردوه
ځپیز (سکندر) باندي پېښېږو:
زمادزړه سکندربه کله څني گرزي
چي یې خط شوراته خضرخوله حیات
(۴۶مخ)
دبلوچستان پښتواکېډمی چاپ دیوان (۵۹مخ) کې
هم د (سکندر) کلمه په همدې بیت کې دوې ځپې
ثبت ده خودحنان بارکزي ددیوان دلومړي چاپ
مُدوِن چي د (سکندر) کلمه غالباً دري ځپیزه
ویله،په لومړي نیم بیتي کې لاس وهلی دئ
او (سکندر) یې دري ځپیزکړی دئ :
سکندردزړه مي کله څني گرزي
چي دي خط شوراته خضرخوله حیات
(۱۴مخ)
شمس الدین کاکړکاکړپه کلام کې (سکندر) دوې
ځپې کارسوی دئ :
معلومېږي سنگدلي دخوبرویانو
آئینه که دسکندردحکایات
(۴۱مخ)

سلیمان:

دا نوم په کلاسیک ادب او لویدیځ گړدود
کې د لومړي توري په سکون او د دوهم په زېر
(کسره) دوې ځپې (سلیمان) ویل کېږي. خو په
نورو لهجو کې د لومړي توري په پېښ (ضمه)
او د دوهم په زور (فتحه) دري ځپې (سُلَیمان)
تلفظ کېږي. کامگار ختک وايي:
کله گل په هوار سور لکه سلیمان شو

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې بلبل په نوا سر لکه داود شو
(۷۹مخ)
یا :
د زړه تخت دې ځکه ونیوه دیوانو
چې دې ګوتې د سلېمان لاړه له لاسه
(۹۹مخ)

شلومبې :

په کلاسیک ادب کې (شلومبې) زیاتره دوې ځپې کار سوي دي.
خوشحال وایي:
که د غواد بزو شلومبې خورې زیان یې نشته
د اشـــــــــــتها
ســـــــــــــــــړي زیاته کا په خور
(ارمغان - ۵۷مخ)
په کندهارۍ لهجه کې هم (شلومبې) دوې ځپې ویل کېږي. پوهاند زیار صاحب هم دا خبره تاییدوي (د خوشال ادبي پښتو - ۳۶مخ). په نورو لهجو کې (شلومبې) درې ځپې تلفظ کېږي او شین ته زور (فتحه) ورکوي.
(وګ: ځلرم فصل د "شلومبې" لغت)

ښایسته :

د ختکو د کورنۍ په اشعارو کې "ښایسته" درې ځپې راغلی دئ او د لویدیځي لهجې تلفظ یې هم درې ځپې دئ.
خوشحال خان وایي:
ښایسته د کندهار د چا په یاد دي
په دا حسن یې بنده واړه کشمیر کړ
(۷۶مخ)
عبدالقادر خان ویلي دي:
په راتله یې ښایسته د مزکې مخ (شو)
په دا شان څوک په زمین راغلی نه دی
(۲۶۹مخ)
عبدالرحیم هوتک وایي :
ښایسته کندهار ډېر ډېر یادومه
نه هېرېږي که هر څو یې هېرومه

عَیَب :

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کلاسیک ادب او لویدیځه لهجه کي د لومړي او دوهم توري په زور (فتحه) دوي ښځې تلفظ کېږي. په ختیځو لهجو کي (عېب) یوه ښځه ویل کېږي. اردو تلفظ یې هم یوه ښځه دئ.

حمید وایي:

مه کړه زار د نو خاسته حسن له جوره
عیب نـــــــــــه ده د غلطي د نوآموز
(۸۵مخ)

ناتوان : دوې ښځې

حمید ویلي دي:

په غرور د توان تېری په ناتوان مه کړه
چي د منه توله سپکېږي په سېر گوره
(کلیات - ۲۱۷مخ)

مراد: یوه ښځه

(د لومړي توري په سکون)

حمید ویلي دي:

بې کرداره گفتارمحض سرِ درد دی
مونده نه شي د مراد مغز په دا پوچه
(کلیات - ۲۰۰مخ)

یا:

د مراد حسن څنې ځي پا په رکاب شه
چي یې پاڅېده د خط غبار لــــه مخه
(۲۰۱مخ)

میرزا خان ویلي دي:

د صورت په صفت ولي غلطیږي
له اوله مـــــــراد آواز دی له جرسه
(۱۵۰مخ)

دمیرزاحنان بارکزي په کلام کي هم (مراد) یوه ښځه لولو:

لامي نه ومراددوصل پیداکړئ
دهجران دلمبودومي ترسرووت
(۴۹مخ)

شمس الدین کاکړهم (مراد) یوه ښځه راوړی دئ. دی وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

هرسړی دخپل یارلاس نیسي له مراده
خدای زه نن ورځ دغه څرنگه نامرادکړم
(۸۵مخ)

مشران او کشران : (دري څپې)

له کندهاری لهجې سره سم دري څپې وايي.
خوشحال خان له خپلو زامنو څخه د شکایت په ترڅ کي ویلي دي:
مشران یې د شــــــــړیه گنده پشم
کشران دي په مثال اومه حریر
(ارمغان - ۴۰مخ)
حمید وایي:
لـــــــــــــري مشر مشره بخره کشر کشره
برابرنه دی چرگ بانگ لـــــــه ملابانگه
(کلیات - ۲۴۱مخ)
نوري لهجې یې دوې څپې تلفظ کوي
(دوکتور زیار، د خوشحال ادبي پښتو - ۳۳مخ)

++++++++++++++++++++

۳، ۲ :کاف په قاف اړول:

د خوشحال په کلام کي زیاتره پښتو کافونه په "قاف" سره اوښتي دي. لکه د کلا پر ځای قلا، د چیکړ پر ځای چیقړ او نور.
دا کار په یقین سره د کاتبانو لاسوهنه ده، ځکه خوشحال خان پخپله هم د دغو "قافو" استعمال غندلی دئ. دی چي کله په سوات کي د اخوند درویزه ننگرهاري له پیرو "میانور"سره د مباحثې جریان بیانوي هورې د میانور د ناپوهی د اثبات له پاره یو دلیل دا راوړي چي نوموړي پخپل لیک کي کافونه په قافو اړولي دي:
کتابت یې لاپــــــــــــخوا و، راته کښلی
مشتمل په جــــــــــهالت و، ناپسندلی
نه یې خط، نه یې املا، نه یې انشا وه
فضولي یې خپله کښلې پــــــــــه ملا وه
د سلـــــــــــــــوک د تصوف، واړه لافونه
په املا د کاف پــــــــــر ځای واړه قافونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(سواتنامه - ۵۰، ۵۱ مخونه)
پوهاند زيار صاحب هم په ليکلارښود (۵۲مخ) کي دغه قافونه "چي په ختيځو ګړدودو کي دود لري" د پرديو اغېزه بولي او وايي چي بايد "معياري ونه ګڼل شي" خو دا چي د خوشحال په کلام کي يې بيا د کافو دغه اوښتل د "لنديڼ غاړيڼ" د ګړدود اغېزه بللي ده (د خوشال ادبي پښتو - ۳۵مخ)، د تامل وړخبره ده. د ډاکټر پالوال صاحب په نظر په ختيځه لهجه کي په قافو باندي د کافو اړول د "هندی الاصله ژبو اغېزه" ده. نوموړي پر لويديځه لهجه باندي د پارسي او نورو آريايي ژبو اغېزي ته هم اشاره کړې ده (وګ: معياري پښتو- ۱۱۵، ۱۱۷مخونه)

+++++++++++++++++++

۳، ۳ :سره ورته متل وشمه وراشې:

"د بولاق غوا مندڼو بوتله":

هجري وايي:

له ديواره دي سر پورته که (کړ) غلغل شه
ماوې غوا مندڼو بوته د بولاق
(۳۸۰مخ)

په کندهار کي هم يوه وراشه سته چي د ډېر غالمغال او ښورماښور په وخت کي ويله کېږي. وايي " د جتانو غلبېل اوبو وړی دئ".

+++++++++++++++++++++

د پڼو په ځای کي:

په پښتنو کي "د موچڼو په ځای کي" ، "د کپيو په ځای کي" د کښېنستلو اصطلاح ګاني د يو چا د اجتماعي موقف د ټيټوالي ښکارندويي کوي. په کندهار کي د دغه راز مطلب له پاره "د بوټو په ځای کي" وراشه باب ده. له دې راز متنوعو وراشو څخه د ژوندانه د وسايلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

تغير و بدلون (پڼه، کپۍ، موچڼه، بوټ) ډېر ښه څرګندېدلای سي.

عبدالقادرخان وايي:

د پڼو پــــــــه ځای به ناست وی په مجلس کي
اوس دي ناسته که په غيږکي د خپل يار شي
(۴۵۰مخ)

حميد وايي:

هر چي تا غوندې دلبر يې په څنګ کښېني
د پڼو په ځای هــــــــــــغو ته اورنګ کښېني
(کليات - ۳۱۱مخ)

++++++++++++++++++++++

په پالوده کی غاښ وتل:

په کندهار کي "په پالوده کي غاښ وتل" اصطلاح هغه وخت کاريږي چي يو څوک په ډېر اسانه او ساده کار کي پاته راسي؟

حميد وايي:

د بوسې په هـــــــــــــــوس غم کړه ربوده
بدبختی مې ويوست غاښ په پالوده
(کليات - ۲۰۶مخ)

(د لرغونې شاعری ګړنې) کتاب کي دا ګړنه نسته.

++++++++++++++++++++

هډوپوست کېدل:

د ډېر رنځ له امله دونه ډنګرېدل چي يوازي يې پوست او هډوکي پاته وي نور يې غوښه ټوله ويلي سوې وي.

حميد وايي:

زه د ستا له ډېره غمه هډوپوست شوم
ته زمـــــــــــا لـــــــــــه خرابييه بې خبره
(کليات - ۲۱۳مخ)

دا وراشه په کندهار کي ډېره عامه ده.

نن رنځـــــــــــور يم د کلو پر ږدنو پروت يم

(c) ketabton.com: The Digital Library

هډوپوست يمه طبيب راځخه پردى سو
(سرامني اوښکي – د ليکونکي شعري مجموعه، ۳۷مخ)

د "لرغوني شاعرى ګړني" په ۲۵۶مخ کې د (هډوپوست کېدل) ګړني ته ليکل سوي دي: "ډېر غمېدل، دردېدل، سختى ګالل". دا يې ضمني معناګاني کېدلاى سي.

++++++++++++++++++++++

تر خېښ نس ورپېښ:

د کندهار په پښتنو کي دا متل عام دئ چي وايي: "تر خېښ نس راپېښ دئ".

حميد هم دا اصطلاح راوړې ده:

اول مــــه واى مين شوى چې مين شوې
اوس راپېښه هر چې ده نسه په خوېښه
(۲۳۵مخ)

++++++++++++++++++++++

۴،۳ – د (ښين) او (ږې) لرونکو لغتو مشترکات

د (ښين) او (ږې) اوازونه د پښتو ژبې له پاره خورا ډېر اهميت لري. د پښتانه او پښتو زړه له همدې توري سره تړلى دئ که دا تورى د پښتانه او پښتو څخه ليري سي، له دواړو څخه به يوه بې معنا کلمه جوړه سي. لکه انګرېزي چي د (ډال، ړې، ټې) تورو په تلفظ باندي له نورو اروپايي ژبو څخه رابېلېدلاى سي، لکه عربي چي د حلقي تورو (ح، ع، ق، ...) له مخي پېژندل کېداى سي، لکه چينايي ژبي چي د "ونګ، بنګ، منګ، ..." وشمه آوازو له رويه معلومېدلاى سي، دغه راز

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو هم د "ښ، ږ" د لوېديځ او منځني ګړدود له تلفظ څخه تشخيص کېدلای سي. د ختيځ ګړدود تلفظ يې ځکه ما ياد نه کړ، چي هغه کټ مټ د (خ) په شان دئ. (خور= خواهر) او (ښور= حرکت) کټ مټ يو راز تلفظ کوي.
پوهاند دوکتور زيار صاحب خولا په دې عقيده دئ چي د (مونشن) او (زوريخ) ښارو نومونه دي (مونښن) او (څوريښ) وليکل سي او دليل دا راوړي چي په الماني او روسي ژبو کي د (ښ) او (ږ) ږغونه " له پښتو سره ګډون لري" (وګ: ليکلارښود - ۵۵مخ). البته د پوهاند صاحب مراد د دغو اوازو هغه راز وينګ نه دئ لکه د پښتو په ختيځو او شمال ختيځو لهجو کي تلفظ کېږي.
د خوشال خان او د ده د عصر په نورو پښتو ادبياتو کي د (ښين اوږې) د کارولواو تلفظ کولو هغه مشترکات چي له لوېديځي لهجې سره يې لري، په لاندي ډول د الفبې په ترتيب وړاندي کېږي.

اخښل:

په نورو لهجوکي يې (اغښل) وايي.
ميرزا خان انصاري وايي:
چي اوړه يې د مظلوم په وينه واخښه
په هغو شوې جاودانه ښادی زوړی
(۲۳۳مخ)

اخښی:

د خور مېړه، د ماندينې ورور.
خوشحال خان په دستارنامه کي ليکلي دي:
"خسر د سړي پلار دی اخښي ورونه شخينې خويندې
د خسرعورتې واړه په حساب کښې لکه ميندې
(۱۸۳مخ)
اخښي ته په نورو لهجو کي (اوښی) وايي.
++++++++++++++++++++++++

بخښل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لوېديځه لهجه کي يې (خ) او (ښ) دواړه تلفظ کېږي او په کلاسيک ادب کي يې هم وينگ او کښنگ دواړه همداسي دئ. په ختيځو لهجو کي يې د (بخل) په شکل تلفظ کوي.

خوشحال وايي:

غر گناه راته د خس غوندي ښکارېږي
چې په مهر کرم رايشم بخښل کړم
(۱۲۷مخ)

+++++++++++++++++++++

پکښې :

د کندهار د لهجې دا کلمه په نورو لهجو کي (پکې) ويل کېږي. خوشحال خان يې د (پکښې) په ډول ډېر زيات راوړي.

څه خوښي يې پکښې ايښې ده پوهېږې
هر نفس چې دې واته ننواته کا
(۱۵مخ)

د خوشحال خان د دغه بيت عرفاني مفهوم حضرت شيخ سعدی ■ داسي بيان کړی دئ: "هر نفسی که فرو ميرود ممدّ حيات است و چون بر می آيد مفرّح ذات پس در هر نفسی دو نعمت موجود است و بر هر نعمتی شکری واجب" (وگ: د گلستان مقدمه).

يا :

شيخان چه هسې اوږده نمونځونه کا
پکښې باغونه اسونه جونه کا
پکښې رنگين رنگين گنډی وريښمين سکڼي
پکښې د سپينو د سرو گنجونه کا
(ارمغان - ۱۰۹مخ)

++++++++++++++++

پېښې :

پېښې د (تقليد) معنا لري. مفرد شکل يې (پېښه) ده، چي فشار يې پر دوهمه څپه راځي. په کلاسيک ادب کي يې مثالونه سته. په ختيځو لهجو کي د (پېښه = واقعه، حادثه) او (پېښه = تقليد) جمع دواړي په اوږده (ې) ليکي. د کندهار لهجې د کلاسيک ادب قاعده خوندي کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان وايي:
په هر شان چه يار خوشېږي زه هغه کړم
خپلول د صاحبانو په پېښو دي
(۲۱۲مخ)
++++++++++++++++++++++

څښل، چښل:

دا کلمه د پښتو په زياترو لهجو کي (څکل، چکل) ده. په کندهارۍ لهجه کي يې (چښل) تلفظ کوي. خوشحال خان ويلي دي:

که بيا دې له اغياره سره نه ده باده څښلې
سکه ووايه دلبرې چې په څه دی دا طرب ستا
(۳۳مخ)
يا:
که دتن وينې يو جام وڅښې لا ښې دي
نه اوګوره د بخيلانو يو کاشک
(۱۰۵مخ)
يا:
مورېږ به څنې نشم، زه د ميو مستسقی يم
تل که هسې ډکې پيالې څښمه، څښمه، څښم
(۱۴۸مخ)
قادر خان خټک ويلي دي:
چې داخل دي د دنيا په خرابات کې
په وار وار به واړه څښي د مرګ اياغ
(۷۵مخ)
+++++++++++++++++

خېښ:

د کندهار په لهجه کي "خېښ، خېښان" هغه دوستان او خپلوان دي چي د نجونو د ودولو له لاري خپلوان کېږي. نَسَبي خپلوانو ته خېښ نه وايي.
په ودو کي که خېښان يو له بل څخه ناراضه سي نو بدلزني په بابولاله کي وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي پر موړ وه، موړ خو وکړه
چي وار پرخېښي راغی، خېښي غول پر لينګو وکړه
خو که يو له بل څخه راضي وي، داسي وايي:
چي پر موړ وه، موړ خو وکړه
چي وار پرخېښي راغی اميري کاروني وکړه
د کندهار په پښتنوکي دا متل عام دئ چي وايي: "تر خېښ نس راپېښ دئ".
حميد هم دا اصطلاح راوړې ده:
اول مه وای مين شوی چې مين شوې
اوس راپېښه هر چې ده نسه په خويښه
(کليات - ۲۳۵مخ)
بل ځای :
چي هر چا ده آشنايي نيولي خېښه
عاقبت به جدايي شي ورته پېښه
(کليات - ۵۰۵مخ)
خوشحال هم د "خېښ"ويی په همدې معنا راوړي:
څوک چه قانع دی مخدوم يې وګڼه
څوک چه حريص دی محروم يې وګڼه
که ورور که زويه که خېښ که دوست دی
چه ستاپه رای نه وی معدوم يې وګڼه
(رباعيات - ۶۴مخ)
په رباعياتوکي يې د (خويښ) په شکل هم کښلی دئ (۱۵۱مخ). زه فکر کوم چي دلته به د فارسي "خويش" رسم الخط اغېزه کړې وي.
هجری وايي:
ما هر ګز راستي د چا ليدلې نه ده
برادر که يار و خويش که عزيزان دي
(۱۸۳مخ)
ميرزا خان وايي:
کل همت يې په مجاز پوري تړلی
د لباس زېبايي زياته شوه له خېښه
(۱۵۵مخ)
شمس الدين کاکړويلي دي :
پرصحرالکه مجنون ګرزم له خلقو
نه مي رازله بېګانه شي نه له خېښه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۱۳مخ)

++++++++++++++++++++++

شرمښ:

چه دادسا ښتن همه یو
که فهم وکړي لکه رمه یو
مرګ لکه شرمښ رابانديي ځغلي
د رب وفضل وته په تمه یو
(رباعیات - ۳۳مخ)

په کلاسیک ادب کي "لېوه" هم موندلای سو او عموماً داسي فکر کېږي چي دا کلمه د "شرمښ" معنا لري. د کندهار په لهجه کي شرمښ او لېوه دواړه سته. ښاغلی ډاکټر عبدالرازق پالوال د "لېوه" کلمه د ټولو (درنده ګانو) په معنابولي (معیاري پښتو - ۱۷۰ مخ).

میرزا خان انصاري "لېوه" د ځنګله درنده بللی دئ او له دي څخه ځوک د ښاغلي پالوال د نظر ملاتړ موندلای سي ځکه شرمښ د دښتو او غرو درنده حیوان دئ.
د شیطان دانش عذاب دی که باور کړي
چي يې نغوړي بد لېوه د تورځنګل دی
(۲۰۵مخ)

کندهاری مخلص وايي:
چي سموالی د چا نه واوري په غوږ
په ورو ورو تګ غلط مه سه د هر ګږ
شرمښ غلی تر شپانه پوري ورځي
څو چي ونیسي تر غاړه د بل مږ
(۱۶۹مخ)

په خوشحال فرهنګ - ۱۳۱مخ او د خوشال خان ختک کلیات په ویپانګه - ۱۲۳۰مخ کي شرمښ د (شرمخ) په شکل لیکل سوی دئ، چي دا راز تلفظ نه د خوشحال خان خپل وینګ دئ او نه هم د ختکو.

+++++++++++++++++

ښانک:

له لرګو څخه جوړي سوي غتي کاسې ته وايي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال خان وايي:

نه په خوله گولی خوړلې د ټوپک[۱]
نه نـمړی د لئيمانو
د ښانک
(۱۰۵مخ)

په سواتنامه کي راغلي دي:

د "تالي" که درته وايم يو کالی دی
ډک ښانک دی د اوگرې، که يا تالی دی
(۳۰مخ)

رحمان باباوايی:

چه په اصل خدای نسکور وي پيدا کړی
څوک به څه خوري د دې دهر له ښانکه
(۱۷۶مخ)

هجري ويلي دي:

عاشق زړه هسي د يار په زلفو بای کړو
لکه بای کړو گدايانو په ښانک روح
(۳۱۳مخ)

عبدالقادر خان خټک يې "ښانکی" شکل ثبت کړی دئ، چي د ښانک مصغر دئ.

هر چې وخورې هغه ستا شي نورې پريږدي
دا دنيا د مهمانيه ښانکی دي
(۲۷۳مخ)

په دستارنامه (۱۴۳مخ) کي "شحنکونه" هم ثبت دئ

++++++++++++++++++

ښخ :

په کلاسيک ادب کي(ښخ) او (ښخول) کلمات د لوېديځي لهجې له وينگ سره سم راغلي دي.

خوشحال خان وايي:

په لويه ورځ به ستا په گرېوان ښخي کړم منگولې

[۱] په کلاسيک ادب کي ټوپک هر ځای په (ټ) سره ليکل سوی دئ. پوهاند دوکتور زيار صاحب د (ټوپک) او (توپک) تر منځ زړه نازړه دئ. يو ځای د (توپک) شکل تر (ټوپک) کره بولي (وگ : د خوشحال ادبي پښتو- ۳۶مخ) خو بل ځای يې بيا په ليکلارښود(۲۰۸مخ) کي له دغه حکم سره سره د (ټوپک) شکل معياري بللی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه تـه، څه دې ويـل دي سـتـا د خون څه پـروادار يـم
(۱۱۹مـخ)
پـه ختـيځو لـهجو کـې يـې کـلـه (خ) تـر مخ لـيکـي او کـلـه (ښ). (وګ: معـيـاري پـښتـو - ۱۴۷مـخ)
++++++++++++++++++++++

ښکـار، مـيـرښکـار:

مـيـرشکـار، مـيـرښکـار هغـه څـوک دئ چـې د ښکـار چـاري پـر مخ وهي. پـه پـخوانـيـو مـنصبـو کـې (مـيـرآخور، مـيـرغضب، مـيـرمـنشی، مـيـرهزار، مـيـر شب،...) بـېلابـېل مـلـکـي او پـوځـي مـنصبـونـه ول.
د خوشحال فـرهنګ پـه ۱۹۵مـخ کـې چـې يـې د (مـيـرښکـاران) معـنـا "د ښکـار مـهارت لـرونـکـي، د ښکـار مـاهران" کـړې ده، د تـامـل وړخبـره ده.
خوشحال خان وايـي:
د ښکـار پـه کـار کښې کـه هر څو ښه يـم
چـه بـاز مې ځان دی هغـه يـو زه يـم
پـه بـاز کـه هرڅو قـازوکـلـنګ نـيـسم
ړيـره مې سپـيـنـه شوه مـيـرښکـار لا نـه يـم
(ربـاعـيـات - ۲۵مـخ)
++++++++++++++++++++++

ښکـنـځل:

خوشحال خان هر وخت دا کـلـمـه د (ښکـنـځل) پـه شکل راوړې ده او کـه ځای مـوړ د (کـنـځل) پـر شکل پـېښېږو، هغـه بـه يـا د کـاتـب لاسوهنـه وي يـا د مـرتـب. مـثـالـونـه يـې دا دي:
واړه مست شو بـد ويـل کـا
و سړيـو تـه ښکـنـځل کـا
(۲۷مـخ)
يـا:
خوشحال چـه تـشه مـيـنـه پـه بـل کـا
تـر حلق بـه پـورتـه خالـی ويـل کـا
خدای يـې ورپـرېـږده يـو هسې يـار لـری
پـه قـهر راشی ورتـه ښکـنـځل کـا
(ربـاعـيـات - ۶مـخ)
حمـيـد وايـي:
چـې دې وپـاڅوي مـا تـه پـه ښکـنـځلـو

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه په بد کې نېکخواهي کاندي رقيب زما
(کليات - ۱۶مخ)
د خوشحال خټک کليات په ځينو برخو کې د (کنځل ، کنځا) شکلونه راغلي دي خو دې ټولو موارد و ته يې کښلي دي چې په خطي نسخوکي د (ښکنځل، ښکنځا) شکلونه ثبت دي ګويا د کنځل ثبت د کاتبانو او ناسخانو لاسوهنه ده. لکه دا ځايونه:
که هر څو راته کنځل کا، يا قهرېږي
په خوله واړه شکربار دی هغه کس
(۸۳مخ)
په لمنليک کې ورته کښلي دي: "لومړی، دريمه، دوهمه: ښکنځل".
د سرو شونډو په شرابو چې بېخود شم
له مستيه رقيبانو ته کنځل کړم
(۱۲۰مخ)
دلته يې په حاشيه کې ورته کښلي دي "په قلمي کې: ښکنځل".
په دستارنامه ۲۱۴مخ کې شکنځل ليکل سوي دي .
په سواتنامه کې لولو:
مخامخ په يو څو ورځې ښه نمانځه شم
پسې شابه حرام خور، ګيدي ښکانځه شم
(۱۴مخ)
حميد وايي:
په دغه لمانځه نمانځه نه شي ښکانځه شي
چې دې زړه دی په رباب مخ په محراب
(۳۴مخ)
عبدالقادر خان ويلي دي:
په ښکنځل يې سرفراز عبدالقادر کړ
د ژوندون له باغه خوره سمنبربر
(۵۶مخ)
ميرزاحنان بارکزي هم د (ښکنځل) په وينګ کې دکلاسيکوشاعرانو لاراخيستي ده :
تبسم يې له ښکنځلوسره زيب که
قدرزيات لري ترخه چې شي شراب
(۴۳مخ)

++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښندل، شیندل:

د خوشحال په کلام کې دا دوه لغته سره بېل او هر یو پخپل ځای کې کار سوی دئ. "ښندل" د "بخښل، نثار کول، قرباني کول" په معنا راغلی دئ. "سرښندنه" یې، چې د قربانۍ معنا لري، له مشتقاتو څخه ده. خوشحال یې هم په همدغه معنا راوړي. (وګ : دکابل چاپ دستارنامه ـــ ۹۷مخ)

رحمان بابا وايي:

که ښندي مال و ملک واړه
هیڅ رنګ نه مومي امان
(۱۹۸مخ)

عبدالقادر خان ویلي دي:

د خپل خان دپاره نیم درم اسراف دی
چې په بل خونه ښندي بې اسرافي ده
(۱۷۹مخ)

حمید وايي:

چې دا هسې سرومال ښندي په ښکلیو
شوم "حمید" کړ محبت یخي داتا
(کلیات ۱۲مخ)

"شیندل" په فعلي حالت کې د "پاشل" په معنا راځي او په اسمي حالت کې یې هم استعمال د کندهار په لهجه کې عام دئ. "شیندل" د دال په زور (فتحه) د بولو (متیازو) په معنا په لویدیځه لهجه کې ژوندی لغت دئ. د خوشحال په کلام کې "شیندي" د "ناوړه چارو، ناخوالو" په مفهوم راغلی دئ، چې دغه شکل یې د پښتو د لویدیځې لهجې له "شیندَل" سره تلازمي ورته والی لري.

خوشحال وايي:

جن په حجاب کښې د مور له څنګه
مګر خان ژغوري د مورله چنګه
که په صحرا ګرځي که کوڅه ګرده شي
شنده به وکا په خپله ننګه
(رباعیات - ۵۲مخ)

دغه راز بل ځای یې جمع شکل راوړی دئ:

ګوره چې کیږي په خوشحال شندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوبه په ځنګ کښې مرګ يې له تندي
له چا به څه لره مانه ګيله کا
خود يې په ځان وکړې دا رنګ ناپسندي
(٢٩٩ مخ)

عبدالقادر خان وايي:
چې يې اوس په تولولو نه مړيږي
همدا خپل دولت به وکا په تا شنده
(١٨٥مخ)

"شيندی" د بيکاره ګل په معنا هم راوړی دئ:
بد مخ ناحقه په زر پساله شی
ښه مخ چه بيا مومی پسول هاله شی
که هر څو رنګ لری سرې سپينې پاڼې
شيندی به چری نرګس باله شی
(رباعيات - ١٥٥مخ)

اشرف خان هجري ويلي دي:
تا به کله هومره شندې په هجري کړې
که يې صبر ستا له ميني کړی فواد
(٣٢٣مخ)

حميد وايي:
په بد خوی به د چا څه کړې
په خپل ځان به شندې وکړې
(کليات - ٢٧٩مخ)

د شيندل لغت اوس په ميډيا کې د "ګلانو پاشلوله پاره" کارېږي. دغه استعمال يې زما په نظر سم نه دئ ځکه په شيندلو سره هغه فرحت او خوښي نه سي افاده کېدلای چې د ګلانو د پاشلو پر وخت چا ته ميسره کېږي.

په دستارنامه (١٧٦مخ) کې (ښندل) د (شيندل) په شکل هم راغلی دئ:
"مال تر ځان ګران دی، چه په ډير ضرور وګاته شي - د شرم دپاره وشنده شي". دلته که د کاتب غلطي نه وي پېښه، نو (شندل) د پاشلو په معنا کار سوی دئ خوماته داسي ښکاري چي دمتن مرتب د (ښندل) کلمه دختکوپه لهجه کښلي ده . په کابل چاپ دستارنامه (٩٧مخ) کي دغه عبارت "وشنده شي" راغلی دئ.

++++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

غاښی:

د کوتل سر، تر غره د اوښتلو بند.
مثال یې "د کوږک غاښی" دئ.
خوشحال وايي:
مه کړه نادانه د نه کړو کار دی
دا چه پرې خېژی غاښی دشوار دی
خر دې کمزوری زبون لیده شی
چه دې پرې ایښې دا هومره بار دی
(رباعیات - ۱۴۸مخ)
په سواتنامه کي هم "غاښی" راغلی دئ خو هلته يې د شعري ضرورت په حکم "غاشی" لیکلی دئ او دا خبره پر دې حقیقت باندي یو بل دلیل کېدلای سي چي خوشحال خان (ښ) د (خ) په شان نه تلفظ کاوه.
هندوستان وته تور غر لري بد غاشي
پرې خاته به د لښکرو په غوغاشي
(۳مخ، دکابل چاپ)
په ارمغان خوشحال (۱۰۱۸مخ) کي يې هم "غاشي" کښلی دئ.
+++++++++++++++++++++++

کښ:

ډېر کوچني ږغ ته ویل کېږي. هغه ږغ چي د یوه شي د څکېدلو له اسیته منځ ته راځي.
عبدالقادر خان ویلي دي:
په تش کښ لکه هوسۍ راځني ترپلي
له یارۍ مې دې توبه شه چې د کښ یې
(۳۵۹مخ)
دا (کښ) د کاف په زوه ره کي ویل کېږي. که د کاف په زور (فتحه) وویل سي نو بیا یې معنا اوړي او د یو وار څکولو په معنا کارېږي. حمید مومند وايي:
د خوبانو د خودیه په چلم کې
د یوه کښ تمباکو شه زما روح
(کلیات - ۵۶مخ)
++++++++++++++++++++

کښتۍ:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کښتۍ له پاره د پښتو په زیاترو لهجو کي (بېړۍ) کلمه کارېږي، خو په لوېدیځه لهجه کي د کښتۍ استعمال عام دئ.

خوشحال خان هم د کښتۍ کلمه زیاته راوړي.

چې کښتیې پکښې بیایي، په عظیم دریاب ګډیږي
په بیولو د کښتیه ملاحان پوهېږي بس
(۸۳مخ)

په لوېدیځه لهجه کي (بېړۍ) د زولنو یو ډول ته هم ویل کېږي.

+++++++++++++++

کښته:

دا لغت له لوېدیځي لهجې پرته په نورو لهجو کي (شکته، کته) ویل کېږي. خوشحال خان یې د لویدیځي لهجې له وینګ او کښنګ سره سم راوړي.

هسې مال را مه کړه چې یې ځای وي تر زړه کښته
هسي اموال راکړه چې یې ځای د زړه د پاس
(۸۶مخ)

رحمان بابا وایي:

نه مي کښته ملک لیدلی دی نه پورته
خبر نه یم په یمین و په یسار
(۳۵مخ)

د کندهار ښځمني د اتڼ په نارو کي دا بند ډېر وایي:

پورته پنجوایي، کښته سپېروان دئ

+++++++++++++++++++++

کښل:

د خوشحال په کلام کي (کښل) هم د (لیکل) په معنا راغلی دئ او هم د (مچول) او هم د (ایستل) په مفهوم. د کندهار په لهجه کي (کښل) د لیکلو په معنا عام استعمال لري.

خوشحال خان وایي:

که څوک زر کتابه وکښي له دي بابه
که په کښل شي، زر به نور پسې اغاز کا
(۱ - مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا :
ستا په راز مې صورت سر تر پایه یو دی
زړه مې ګوره په تصویر کښلی کتاب
(۳۵مخ)
یا :
اول فکر د زړه وکړه، بیا ویل کړه
کاتبان تر کښو پخوا وهي مسطر
(۶۹ - مخ)
حمید مومند وایي:
څوک دې صبر آرام نه غواړي په عشق کې
د ازل کاتب دي کښلي په دا باب سخت
(کلیات - ۴۷مخ)
عبدالقادرخان وایي:
د خپل زړه په تخته کښه عبدالقادره
په کاغذ د عشق ویل نه دي د کښو
(۱۴۹ - مخ)
رحمان بابا وایي:
چه رنګین رنګین مضمون پرې ښکلی نه وي
څه په کار دی د بیاض ورق رنګین
(۸۳ - مخ)
میرزا خان انصاري وایي:
په اوراق به یې نه مومې
نه چا کښلي په دفتر دي
(۴۸ - مخ)
بل ځای وایي:
محبت خبري ګرمي تر لمبه دي
کاتبان به یې په کومو ګوتوکښینه
(۱۹۱ - مخ)
یا بل ځای:
قلم ژبه د حال کښونی
سم ګفتار یې ښه رهبر دی
(۴۹- مخ)
د خوشحال خان کړوسی کامګار ختک وایي:
نه یې لوستی یو الف و، نه یې کښلی و یو حرف
ولې درست وه پوهېدلی په اسرارو ما اوحی
(دیوان - ۱۵مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دي څخه څوک ويلای سي چي د "کښل" ويی تر دغه وخته لا هم د (ليکل) په معناپه ختيځه ژبنۍحوزه کي کاريدی.

ميرزاحنان وايي :

مُصوِّرکه دي صورت کښئ حيرانيږم
چي په څه دستوربه وکاږي ستاناز
(۶۷مخ)

شمس الدين کاکړويلي دي :

چي پرکښي ما"شمس الدين" دغم سندري اوس
دلبرکــــــــــــــــرکاغذباده ــــــــــــــــــغه ورق
(۷۳مخ)

خوشال خان بل ځای "کښل" د "ايستل" په معنا کاروي. دی وايي:

چې يوسف يې د کنعان له څاهه وکيښ
د نيک بخت ستوري زوولی و بشير
(۶۶ - مخ)

دلته (کښل) د ايستلو په معنا راغلی دئ چي د پښتو په نورو لهجو کي په دغه راز مواردو کي (ايستل) يا (وباسل) کلمه کاريږي.

يا :

په درست جهان به نه وي يو زما غوندي رسوا بل
ورځم توره وکښلې چې مين واورم په تا بل
(۱۰۸ - مخ)

يا :

که ته تيغ د جفا وکاږې و ما ته
ستا و تيغ وته به سر لکه گياه ږدم
(۱۳۶- مخ)

دميرزاحنان بارکزي په کلام کي (کښلئ) د (انتظار) له پاره دفعل په توگه د (ايستل)په معنا راغلی دئ :

بس که ډيرجوروجفاپر"حنان" مه کړه
چي يې کښلئ ستادوصل انتظارسخت
(۴۷مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل ځای د (توبې) له پاره دایستلوپرځای (کښل) فعل کارسوی دئ :
چي توبه یې په ماکښه داستاله میني
په یوه دیدن دي ولي شوچف چف
(۷۶مخ)
دکندهاربل شاعرشمس الدین کاکړ(کښل) دایستلوبه معنادا سي راوړی دئ :
په ژوندوني ځوغواص ترسرتېږنه شي
له دریابه کله کښلای شي گوهربیا
(۳۵مخ)
مولوي عبدالغفار بریالي هم (کښل) د ایستلو په معنا کار کړی دئ:
د تقوا جامې یې وکښې زما له تنه
اول ناز، دوهم ادا، دریم غضیب
(اهار - ۹ مخ)
رحمان بابا (کښل) د(مچول) په معنادا سي راوړی دئ:
ما چي زخم ستا د توري، په خوله کښل کړ
نور مي دا لذت بیا نه موند په مرهم کښې
(۱۶۱- مخ)
عبدالقادر خان ختک یې داسي راوړي:
دواړه لب به یې هغه عاشقان کښل که
چي له یاره سرومال نه لري لب
(د کندهار چاپ دیوان - ۱۵مخ)
د ختیځی لهجې ویونکي تر کاف وروسته د (ښ) په تلفظ کي ستونزه لري، ځکه نو (کښل) د (ښکل) په شکل وایي. د همدې لهجوي مجبوریت اغېزه ده، چي د عبدالقادرخان ختک په نوي چاپ دیوان کي د دغه بیت لومړی نیم بیتی داسي ثبت سوی دئ:
"دواړه لب به یې هغه عاشقان ښکل کا"
(۴۱ - مخ)
+++++++++++++++++++

کښلی :

خوشحال خان دا لغت د (ښکلي، ښایسته) په معنا راوړي. د کندهار له لهجې پرته د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو لهجو ویونکي د دې لغت په لوستلو کي ستونزه لري او د (کشلي) په شکل یې وایي.
خوشحال وایي:
هر چې ستا په کښلي مخ باندې مین دي
هغه درسته شپه له ماهه گفتگو کا
(۳۱ - مخ)
دغه راز هجري ویلي دي:
په ازل چه یې جفا وکښلیو ورکړه
بیا یې زړه کا د دردمنو د وفا روغ
(۷۰ - مخ)
+++++++++++++++++++

کښې (کښته خوا)

کندهاریان وایي:
"چي باد یې وي د کښې، اوریځ یې نه وي د توښې".
مولوي بریالی وایي:
راته مه کاږه ساړه آهونه شیخه
د ځلې د کښې له باده باران بد وړي
(اهاړ- ۱۳۸مخ)
په دستارنامه کي لولو:
"... په ناست په نماست تر نامه لاندي د کښیه تر زنگانه دپاسه دا د پټولو ځای دي مرد..."
(۱۷۷ - مخ)
عبدالقادر خان وایي:
له کښیه وچاوده وخت د صبا شو
په هر مسجد کې اذان ادا شو
راشه چې کښل دي کړم اوس به بېلېږو
په ځان زموږه صبا بلا شو
(۳۷۳ - مخ)
میرزا خان ویلي دي:
له اورو یې ښه باران پر ځمکه کښې کړ
ځای په ځای یې نباتات باندي کرلي
(۴۴- مخ)
+++++++++++++++++++++

ایښوول:

د پارسي (ماندن) په معنا.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امر صیغه یې (کښېږده) ده، چې په ختیځو او نورو لهجو کې (کېږده، کېده) په شکل کارېږي. په کلاسیک ادب کې د (کښېږده) شکل عام راغلی دی.

خوشحال خان وایي:

زر دی چه زېرمه د ننګ و شرم کا
صحبت د هر چا وبله ګرم کا
ډېر ګران کارونه په زر اسان شی
زر په فولاد کښېږده فولاد هم نرم کا
(رباعیات - ۷مخ)

عبدالقادر خان وایي:

د دنیا خوشی که واړه ورته کښېږدي
دروغجن دی که پرې غم د آشناورکا
(۱۷- مخ)

میرزا خان انصاري وایي:

په ګور کښي به یې کښیږدي
برې به پاس خاوري حجرت کا
(دیوان -۲۰مخ)

++++++++++++++++

کښېنستل:

دا لغت د پښتو په ځینو لهجو کې (کېنستل) ویل کېږي. زیاتره ماخذونه یې د لویدیځي لهجې له تلفظ سره سم (کښېنستل) لیکي. خوشحال یې هر وخت په ټولو صیغو کې له (ښ) سره یو ځای کاروي. دی وایي:

په هر ځای چې څو محبوبې سره کښېني
هغه ځای مې تر جنت شایسته لا کا
(۷ - مخ)

یا:

که هیڅ کاروبار دې نه وي درته وایم
هسې مه کښېنه بې کاره، نا په کار
(۷۱- مخ)

کامګار خټک وایي:

څوک چې کښېناسته د میني په اورنګ
نه یې سیال دارا شکوه دی نه اورنګ
(دیوان - ۵۵مخ)

میرزا خان وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي پر تخت د سليمان باندي ديوکښيناست
او په حکم يې عمل مار و لړم کا
(۲۹- مخ)

له موضوع سره د ارتباط له مخي به بده نه وي د "کښېنول" پر مصدرباندي هم وږغېږم.
نجار (ترکاڼ) د دروازي چوکاټ جوړوي، بنا (گلکار، ختگر) يې په ديوال کي کښېنوي. جوړول د انگريزي (make) اندول او کښېنول بيا د (installation) معادل دئ. په پښتوکي د ځينو افعالو سره بېلول ډېر ضروري دي.
په ليکلارښود (۳۸مخ) کي "دروازه کښېنوله" جمله د "دروازه جوړه کړه" په معنا تعبير سوې ده، تېروتنه او بايد سمه سي.
کښېنستل د (رفع حاجت) په معنا هم کارېږي. ډاکتر د کوچني (ماشوم) له مور څخه پوښتنه کوي "دا هلک نن څو واره کښېنستلی دئ" يعني څو واره يې (رفع حاجت) کړی دئ. د نس ناسته له همدي کښېنستل څخه مشتق سوې ده. اوس چي زه د غونډي يا ميټنگ له پاره په رسنيو کي د (ناسته مي ورسره وکړه) جمله اورم، ډېره خوا مي بدېږي. دا د فارسي ژبي په پېښو د (نشستی داشتم) ټکي په ټکي ترجمه ده. دغه راز دا لاندي جملې د معنا له مخي يو له بله توپير لري:
"ډوډۍ تيارول" د "ډوډۍ پخول" معنا نه ورکوي.
بنا بام ته زينې وخېژولې. مطلب يې دا دئ چي زينې يې جوړي کړې.
د بادرنگو جوړنگ (بوټی) وغزېدی يعني وده يې وکړه.
سړی په گامو سو، يعني رهي سو.
بوټ ساز بوټ پر غالب سپور کړ.
+++++++++++++++++

کښېښ:

د خوشحال خان او د هغه د کورنۍ د شاعرانو په کلام کي دا لغت د ايښودلو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

معنا د لویدیځي لهجې له استعمال سره سم، خو په لږ بدلون راغلی دئ. په لویدیځه لهجه کې (کښېښو، کښېښود) ویل کېږي. له امکانه لیري نه ده چې د (کښېښ) کلمې د پای پر توري به کاتب پېښ (ضمه) ایښې وي. که دا امکان سهي وي نو د (کښېښو) د استعمال اورشو نوره هم پراخېږي.

خوشحال خان ویلي دي:

قارون ولاړ تحت الثری لره لا درومي
موسی پاس په علیین کښېښ قدم
(۱۲۳- مخ)

کامگار خټک ویلي دي:

چې جمال دي برهنه شــــــــه له نقابه[۲]
په ادب ورته مخ نمر په زمین کښېښ
(دېوان - ۴۷مخ)

+++++++++++++++++++++

کوښي:

کوښي د پارسي (پاپوش) په معنا په کندهاری لهجه کې ژوندی ویی دئ. د کندهارنجوني په لوبوکي وایي:

"کوښي مې اوبو یوړې، غیم یې چې یو یې وړي، پلار مي سوداگر دئ بیا به نوري راته راوړي".

رحمان بابا ویلي دي:

د دینداري ارتینې له یوې کوښي

---

[۲] د دې بیت له مقطع څخه داسي څرگندېږي، چي دا غزل دي شاعر د "سعید" په جواب کې ویلې وي. مقطع داسي ده :
د کامگاریې و جواب ته څه امکان دی
چې سعید په پښتو ژبه تزئین کښېښ
سعیدویلي دي :
د سعید شعر که گل د یوه باغ دی
دې غزل په پښتوشعر تزئین کښېیښ
(دېوان - ۸۷ مخ د همېش خلیل مرتبه)
باید وویل سي چي د سعید په دېوان کي د دغه غزل د ټولو قافیو (کښېیښ) د (کشیش) په شکل کښل سوی دئ او په مقطع کي یې "پښتو" هم "پشتو" لیکلې ده!!
د کامگار خټک د دېوان په (۵۶ مخ) کي هم د دېوان ترتیبوونکي د "کښېښ" پر ځای "کشیش" کښلی دئ او په حاشیه کې ورته کښلي دي: " چ: کیښو".

(c) ketabton.com: The Digital Library

صدقه شه سـل بې دينه نارينه
(۸۷ - مخ)

++++++++++++++++

مښک:

د خوشحال خان په کلام (د کامل چاپ کې (مشک) د (مښک) په بڼه ډېر ليکل سوي دي، نېخه چي ولې؟ که يې همداسي وليکو، نو د پښتو په ختيځو لهجو کې يې بايد (مخک) ووايي! ما له هيڅ پښتانه څخه دا راز وينګ نه دئ اوريدلى. د (مښک) په تلفظ کې د لوېديځي لهجې ويونکي هيڅ راز مشکل نه لري خو دا تلفظ د کندهار په لهجه کې نسته، سره له دې به يې يادونه له ګټې خالي نه وي.

زلفې يې شکاره کړې مښک عنبر يې په ماتوى کړل
اوس به له دې پسه څه عطار لره وردرومم
(۱۳۷- مخ)

د خوشحال رباعيات بيا (مشک) ليکي:
بارخو يې نه دى ګل د ګلاب دى
زلفې يې طعن د مشک ناب دى
راشه که دواړه شونډې يې ګورې
چه پرې مستېږي هغه شراب دى
(۱۲۳- مخ)

پوهاند زيار صاحب د (مښک) ويى په "را پښتو شويو پورويوونو" شمېرې (وګ: د خوشحال ادبي پښتو- ۳۹مخ) ګويا په (مښک) کې راغلى ښين په حقيقت کې د پارسي شين دئ.
(مشک) که په شين وليکل سي، ما ته سم ايسي.
مښک يې خوشي ناوړه بڼه ده.

دکندهارشاعرشمس الدين کاکړوايي :
نرخ دمشکوبه ارزان که په خُتن کښي
که نسيم راوړي له زلفوبوى داستا
(۲۹مخ)

++++++++++++++++

نخښه :

د خوشحال کلام دئ، چي وايي:
ډېرې لرې نښې د صورت د زيبايى

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه خو درته وايم يو څو نخښې آشکارا
(۷- مخ)

د "نښې" لغت ته يې په لمنليک کې کښلي دي چې په "لومړی، دوهمه، دريمه "خطي نسخه کې" په دواړومصرعو کې: "نخښې" راغلی دئ. بايد ووايم چې له لومړۍ خطي نسخې څخه يې مراد هغه نسخه ده چې د خوشحال خان په ژوند کې په "۲۲ شهر رمضان سال ۱۰۹۹ در مقام جانکوړه" کې ليکل سوې ده. ښاغلی استاد حبيب الله رفيع په دې نظر دئ چې دا نسخه د خوشحال خان په خپل لاس ليکلې سوې ده (وګ: خوشحال ريويو، درې مياشتنی مجله، ۶۸ مخ، د ښاغلي رفيع مقاله، پښتوا کيډيمي، پشاور). دا نسخه په خوشحال خټک کليات (د افغانستان د علومو اکاډيمۍ) کې "لومړۍ قلمي نسخه" بلله سوې ده.

د دې غزلي په مقطع کې يې د (نخښه) کلمه د (نښه) په شکل راوړې ده، خو په حاشيه کې ورته کښلي دي چې په قلمي نسخو کې (نخښه) ده.

عبدالقادر خان ويلي دي:

د بوريا نخښې په تن د مسکينانو
لا ښايست تر منقش جامو د زر کا
(۱۷- مخ)

++++++++++++++++++++

وريښم:

د خوشحال په کلام کې له "وريښته" څخه (ر) غورځول سوې ده خو په "وريښم" کې بيا پاته ده. وريښم په کندهار کې په همدې شکل ويل کېږي خو د پښتو په ختيځه لهجه کې يې (و) ځني غورځولی دئ او "ريښم" تلفظ کېږي. خوشحال يې "وريښم" ليکي:

د کيمخواب وته يې مه غوړوه سترګې
په وريښمو کې چينجی دي د حرير
(ارمغان - ۴۰مخ)

++++++++++++++++++++++

وښی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

وښی د (باهو) په معنا باندي د کندهار په لهجه کي مروج لغت دئ. خوشحال خان هم راوړی دئ.

د خوشحال ختک دپاره چي مي خور شو
په مغان مي وښي کېښول باهو هم لا
(۱۸ - مخ)

+++++++++++++++++

وېښته :

د کندهار په لهجه کي (وربښته، وربښتان) د (وېښته) او (وېښتان) په نسبت زيات ويل کېږي. خو (وېښته او وېښتان) هم عام رواج لري. خوشحال خان دا دوهم شکل راوړی دئ.

هر وېښته چي په صورت باندي لېده شي
که پري ځير شي د شناخت ور به درته واز کا
(۱ - مخ)

دغه راز رحمان باباويلي دي:

د صورت له عيبه هسي پاکېزه دی
لکه ذات د وېښته نشته دی په ها
(۱۷- مخ)

اشرف خان هجري ويلي دي:

په بدن مي وېښته ودري بې شکه
چه قصه د وامق ياده له عذرا کا
(۳ - مخ)

عبدالقادر ختک وايي:

سپين وېښته د بدنامی په وسمه تور کا
چي آرزو د صفا رويو د وصال کا
(۲۰- مخ)

خوشحال خان له لوېديځ ګړدود سره سم "وېښته" د جمع په صورت کي هم کاروي او صفت يې "ځېره، زېره " = زېره" راوړي.

وېښته يې دسرځېره دتن هم ځېره
ګرلنډبد رنګي
يکدله ګېډوره
پـــه خوړلونه
مړېږي
(ارمغان ـــ ۹۰مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهاند زیار صاحب د خوشحال خان پر دغه "زږه" صفت باندي د مونث خیال کړی دئ (د خوشحال خان ادبي پښتو - ۵۰ مخ) چي د تأمل وړ دئ. د (زیږ) مونث شکل د (ږ) په زور (فتحه) باندي ویل کېږي. که (ږ) ته زوه رکی ورکړه سي، هغه وخت نو بیا مونث شکل نه بلکي د جمع شکل دئ. د خوشحال خان (زږه) د (ږ) په زوه رکي باید تلفظ سي.

++++++++++++++++

هېښ:

هېښ د (حیران)، (هک پک) او ځای ځای د (ساده) معنا لري. دا لغت له لوېدیځ ګړدوده پرته په نورو کي د تلفظي ستونزي له اسیته د استعمال مواردنه لري او که لري یې، هم ډېر نادر دي. خوشحال خان د (هېښ) لغت زیاتره د (ساده، اریان) په معنا ډېر راوړی دئ.

څوک به ما غوندي یو هېښ په زړه ساده وي
چي وفا غوارم له کښلیو، په دا اش یم
(۱۱۶- مخ)

په دا هومره هوښیاریه هسې هېښ یم
څوک چي زهر راته نوش کا هم منل کړم
(۱۲۷ - مخ)

یا:

ستا د خولې خبری نوري د زړه نوري
زه خوشحال ختک یو هېښ یم پرې باور کړم
(۱۴۵- مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:

د دنیا په چاري پوه تر انده تېره
څه د دین په طلب نه پوهېږې هېښه
(۱۵۴- مخ)

+++++++++++++++++++++

۳، ۵ :ږې لرونکي لغتونه:

بړوه:

بړوه د کندهار په لهجه کي (ګیدړي) ته وایي (لس زره پښتولغتونه).

خوشحال وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم يې وينم، هم يې اروم ترې تېرېږم
چې په څنګ راته بړوه کابوبو
(۱۷۱ - مخ)
يا:
در پېښه مه شه د بخت کړوه
خونى مزرى کا په تا بړوه
د باز شړلې زرکه مې وليده
د باد خورکو باندې زوړه
(رباعيات - ۷۵مخ)

په چاپي دېوانو کي د دې بيت (اروم) د (اورم) په شکل راغلى دئ او دا يادونه د دغه مخ په حاشيه کي هم سوې ده. دا خو د اړولو برخه ده چي پخپل ځاى کي په تفصيل سره څېړل سوې ده.

++++++++++++++++++

ږغ:

د پښتو دغه متنازع فيه لغت په ځينو لهجو کي (غږ) ويل کېږي. خوشحال خان د (ږغ) شکل راوړى دئ او ځاى ځاى يې د (ژغ) په بڼه هم استعمال کړى دئ. هغه ځايونه چي دا کلمه پکښې د (غږ) په شکل کار سوې ده، ما ته د خوشحال خان خپل وينګ نه ايسي. مثالونه يې:
د بد زويه ږغ د فسق و د فساد ځي
د ښه زويه ځي نارې په ملکوت
(۳۸- مخ)
يا:

خوشحال خان د خپل لمسي "معظم" په مرثيه کي وايي:
څه د بدو ږغ ؤچې ماښام رابانديې وشو
تندر ؤ، يا توپ ؤ پرې مې تخنې تخنې زړه شو
(۱۸۱- مخ)
يا:
چه يې لرزه وه په ملک له جيشه
زړه يې شاد کام ؤ له هره حيثه
ګوره په ګور کښې هغه شاهان دى
چه ږغ يې نه شي د مرګ له طيشه
(رباعيات - ۶۰ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز د رباعیاتو په ۲۲۸مخ کي هم (ږغ) ثبت سوی دئ.

ژغ:

ربه ډېر اولاد دې راکړ، منت دار یم
د خوبیه ژغ یې بیایي په هر لور
(۵۹ - مخ)

یا:

چې مې نوم په ژبه واخلي هسي خوښ یم
لکه ژغ د خلاصې وشي په بندیانو
(۱۸۰- مخ)

محشي ورته کښلي دي چي په دریمه او څلورمه نسخه کي (ږغ) ثبت دئ.

په دې بل بیت کي هم (ژغ) ثبت سوی دئ خو په حاشیه کې لیکلي دي چي په څلورمه خطي نسخه کي (ږغ) دئ.

د رسا ویشتلي کله توان د ژغ وي
په فراق کې ناره مه وهه له باړه
(۲۹۱- مخ)

غږ:

په عالم د مجنون غږ دی، مرد مې بوله
په محشر که څنې وړاندې خپل علَم وړم
(۱۳۵ - مخ)

++++++++++++++++++

ږو: (قسمیه)

خوشحال خان وایي:

په وفا د عاشقانو
د معشوقو په جفا ږو[1]
د وصال په سل خوښیه د
هجران په زر بلاږو
(۱۷۲- مخ)

دا کلمه د (قسم خوړلو) په مفهوم کاریږي. (په) دلته د (قَسَمیه) کلمې وظیفه سر ته رسوي او له ظرفي یا استعلایي آداتو

---

[1] په ارمغان خوشحال (۴۸۳ مخ) کي د دې ټولي غزلي د پای قافیوي (ږو) په (ګو) اړولی او د خوشحال شعر يې خنډنی کړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره باید مغالطه نه سي. په فارسي ژبه کي (ب) د قسَمیه توري کار ورکوي.

بجان دوست که غم پرده بر شما نه درد
گــــــــــــر اعتماد بر الطاف کار ساز کنید

دلته (بجان دوست) معنا (د دوست په سر مي دي قسم وي). په عربي کي (واو) د قسمیه توري له پاره راځي:

"والعصر"، "والشمس" یعني قسم مي دي په مازیگر وي، قسم مي دي په لمر وي.

د (ړو) کلمه د کندهاریو شاعرانو په کلام کي سته:

مولوي عبدالغفار بریالی وایي:

ړو په ناز د دلبرانو
ړو په آه د سوخته گانو
ړو په کبر د خوبانو
ړو په درد د بېدلانو
(اهاړ- ۹۵مخ)

د میوند د ډاگ قهرماني، ملالي ویلي دي:

که په میوند کي شهید نه سوې
خدایږو لالیه بې ننگی ته دي ساتینه

(ځیني کسان دا لندۍ د "ړو" کلمې داستعمال له وجهي جعلي بولي او وایي چي "ړو" د دې سیمي لغت نه دئ. مگر تاسي د اروابناد بریالي په شعر کي ولوستل چي هغه مرحوم یې په روانۍ سره کاروي. "ړو" کلمه له کندهاره تر اټکه د استعمال پراخه اورشو لري. حمید مومند په نیرنگ عشق کي پنځه ویشت بیته د (ړو) پر قافیه باندی سره تړلي دي (وگ کلیات – ۴۳۰، ۴۳۲ مخونه).

خوشحال خان بل ځای ویلي دي:

چې سر په مخ کې کیږدې، زړه دې ډوب په اندېښنو شي
په خدای ړو که خبر یې د خــــــــــــــاصانو له ســــــــــــــجوده
(۲۰۸- مخ)

یا:

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرگ د رقیبانــــــــــــــــو بل ژوندون د حبیبانو
خدای ږو په هنگام د وصل کیږي دا دوه کاره
(۲۱۷- مخ)

هجري ویلي دي:
نور به تېر عمر رانه یشي په رب ږو
که نـــــــظر تغیرد کسیو په ژړا کړم
(۸۴ - مخ)

په متن کي "... په رب گو" لیکل سوی دئ چي په قطعي ډول یې د اشرف خان هجري خپل وینگ نه سو بللای.

پوهاند دوکتور زیار صاحب په (گ) باندي د (ږ) اړول له معیاریت څخه سرغړونه بولي اوکړی یې (وگ: لیکلارښود - ۵۲مخ)

++++++++++++++++++++++

سرږه :

د کندهار په لهجه کي د غره د مږه شځه "سیږه" بولي (وگ: ښکار او کندهار ـــ ۳۳مخ). خوشحال خان یې د "سرږه" په شکل لیکي:

زرکه دې لېږي له بازو گرځی
سرږه دې لېږي له پړانګه غورځی
ګنه بنې به یې په پورته غورځی
په څوکه کښېوزی نوره به پرځی
(رباعیات - ۲۰۰مخ)

په سواتنامه کي لولو:
هم گاوز، بزونه، سرزې هم کوته پایي
اما ورکي کړې توپچیانو څه به وایي
(۸ - مخ)

++++++++++++++++++

سيږمي :

د پزي غارو ته وايي. د کندهاری لهجې وینگ یې (سږمې) او د ځینو لهجو تلفظ یې (سپږمې) دئ. خوشحال خان یې د لویدیځي لهجې وینگ ته نزدې کاروي.

خوشحال وایي:
په عطرو ډوبه هغه خوش رویه

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغله ناګاهه له یوه سویه
تمامه شپه یې راسره تېره کړه
سېږمې مې ډکې دی د دی له بویه
(رباعیات - ۴۷مخ)

د پښتو په ځینو لهجو کې سپېږمې ورته وايي. په ارمغان خوشحال کې هم یو ځای په همدې بڼه ثبت دي:

دارچینې د پرمهرې سره لازم دي
د سپیږمو نسوار یې یوسي رنځ له سره
(ارمغان - ۸۰ مخ)

دغه نصوارو ته په کندهار کې د "پزي نصوار" وايي.

کندهاری مخلص وايي:

پر تندي دي خولی ایښېده په ناز
نه خبرېږي په دربې د لوړ جهاز
هغه وخت به درخرګند سي خپل همت
چې دي بوی په سږمو ننوزي د غاز
(۱۶۶- مخ)

++++++++++++++++++++

غېږ :

د کندهار په لهجه کې همداسې ده خو په نورو لهجو کې (غېږه) ویله کیږي.

میرزا خان انصاري ویلي دي:

د عالم هنر به واړه پرې تمام کړم
که سرکښ خاطر په غیږ کې ونیسمه
(۱۸۴- مخ)

شمس الدین کاکړ ویلي دي :

بې کامه بې زبان لکه رباب دیارپه غېږکښې
هردم کوم له شوقه تن تناتناتنا
(۳۰مخ)

+++++++++++++++++++++++++

کریږه :

کندهاریان یې (کرږه) بولي.

حمید وايي:

چې "حمید" د یار له غم کا سوې کریږه
د پیریانو غوني زیږ دیوان په دوک شي
(کلیات - ۲۸۹مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

++++++++++++++++++++++++

کړان : (کړیان)

(کوږ) هغه خیرونکی حیوان دئ، چي په پارسي یې (کفتار) بولي. د کندهار په لهجه کې یې جمع (کړیان) ده او خوشحال خان یې هم دي ته ورته کاروي. په فراقنامه کي لولو:

شغالان، گرگان، کړان
پاس پښې ږدي په گلان
(۴۵ - مخ)

++++++++++++++++++++++++++

کړلی:

دا لغت په لویدیځه لهجه کي پوره عمومیت لري خو په ختیځه کي ځای "غندلی" نیولی دئ.

خوشحال وایي:

بل ته شړلی، لیږلی تا یم
بیا په دا کارکښي کړلی تا یم
چه ستا په نه دید د ځنکندن شوم
که مي ته نه وژني وژلی تا یم
(رباعیات - ۲۰مخ)

په دستارنامه کي د لور د ودولو په برخه کي لولو:

"... چه په اصل په نسب کړلی نه وي، د دین د صلاحیت په حُلیه متحلي وي، و هسې سړي دي ورکوله شي".
(۱۳۱- مخ)

میرزاخان انصاري وایي:

په طلب یې نحسیت له ستوریو واخیست
په ښه خوی یې هیڅ ساعن ؟نه دی کړلی
(۴۷- مخ)

دکندهارشاعرشمس الدین کاکړویلي دي :

ځوبه شماري منجمان زمادوصل کوکب
ځوبه له لاسه دفلک په بخت کړلی گرزم
(۸۷مخ)

+++++++++++++++

مړ :

(c) ketabton.com: The Digital Library

نر پسه ته ويل کېږي. د کندهار په لهجه کي د (مږ) ښځينه شکل (مېږ) ده، چي په نورو لهجو کي يې (مېږه) بولي.

عبدالقادر خان وايي:

ودانی د کائنات ده په درې ځيزه
اول مږ، دويم غنم، دريم عنب دی
(۲۵۹- مخ)

+++++++++++++++++

وږی:

په کندهار کي (وږی) د انګورو يا غنمو (خوشې) ته وايي. خو زياتره د غنمو له پاره کارېږي. د اومو انګورو له پاره (ډنډوری) او د پخوله پاره د (واښکي) کلمه رواج لري. خوشحال خان د (وږي) کلمه د انګورو له پاره راوړې ده:

زړه مې سر تر پايه واړه آبله دی
په فراق کې، لکه وږی د انګور
(۵۴ - مخ)

+++++++++++++++++

۳، ۶: د (ڼ) مشترکات:

ورونه:

خوشحال د "ورور" جمع "ورونه"او د تذکير آلت دواړه په (ڼ) ليکي او دا تلفظ يې له کندهاري وينګ سره يو شان دئ. په ختيځو لهجو کي دا دواړه لغتونه په نون ويل کېږي.

ځو تجربه نه کړې خپل زويه ورونه
هومره د ديو په کار مه مونه
زويه هغه دی چه ځان ځرګند کا
ګنه بهتر دی له زويه لونه
(رباعيات - ۶۲مخ)

د پښتو په نورو لهجو کي ورونه په نون ويل کېږي. زيار صاحب وايي چي خوشال "ورونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

او غین لـه کښېني ګړدود سره سم پـه (ڼ) پـای تـه رسوي" (وګ: د خوشحال ادبـي پښتو - ۳۸مخ) . د لـیکلارښود پـه (۲۷۷مخ) کـي د نـون شکل د لـهجوي ارجحیت تـر اغېزي لانـدي کـره بـلل سوی دئ.

خوشحال خان پـه فـراقـنامـه کـي ویـلـي دي:

سکه وروڼـې قـتل کـړي
ده یـې مـال ګـنجونـه وړي
(۶۶ - مـخ)

پـه حـاشیه کـې ورتـه کښلـي دي " وروڼـې = وروڼـه یـې".

عبدالـقـادر خان وایـي:

بـې عملـه بـه دي ښه پـه چا و نـه شي
نـه پـه وروڼـو پـه پلارونـو نـه پـه تـرو
(۱۳۶ - مـخ)

دغه راز پـه (۲۷۱مـخ، ۳۶۹مـخ، ...) کـي هم وروڼـه پـه (ڼ) کښل سوي دي.

حمید هم د (ڼ) پـه بـرخـه کـي د ختـڼکو لار اخیستـې ده . دی وایـي:

د یـار یـار د خپلـو خپل د وروڼـو ورور یم
لـکه ومـه هغه شان پـه خپل انـځور یـم
(۳۲۷- مـخ)

+++++++++++++++++++++++

انـګڼ:

پـه لـوېدیـځه لـهجه کـي همداسي ویـل کـېږي، خو ختـیـځه لـهجه لـکه د (ښ) لـه آواز ځـخه چي ځـان پـېـچي، د کـلمـې د پـای لـه (ڼ) ځـخه هم حتـی الـوسع ځـان ساتـي او پـه دې لـړ کـی یـې د (انـګڼ) پـر ځـای (انـګړ) ډېـرکـاروي .

دخوشحال خان پـه کلام کـي دواړه شکـلـه لـیدل کـېږي . یـویـې هرومروډکـاتـب لاسوهنه ده . تـاریخي وژبـني قـرایـن پـردې بـانـدي دلالت کـوي چي (انـګړ) بـه دکـاتـب دتـصرف نـتـیجه وي .

خوشحال وایـي:

ځـان وژړه مـې هم چاپـیـردرسره دورمـي اې نـګاري!
چي ګـهـې پـــــــــــه شین شین پـه انـګڼ کـې شي روانـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲۴۹مخ)
بل ځای وايي :
رقيبان دې لکه سپي دي په کوڅه کې
چې انګړدې پاکيزه شي،واړه چخ کړه
(۲۶۵مخ)

+++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځلرم فصل

۴، ۱: د کلاسيک ادب او لوېديځې لهجې ګډ لغتونه:

په دې برخه کې به هغه لغتونه چې په کلاسيکو ادبياتو کې راغلي او اوس په لوېديځه لهجه کې ژوندي پاته دي، د الفبې په ترتيب راوړل سي.

آب بازي، اوبازي:

په لوېديځه لهجه کي "آب بازي" تر "لامبو" زياته عامه ده. د لامبو يو بل شکل "لمباو" دئ، چي د کندهار په زلميانو کي رواج لري. خوشحال خان د آب بازی او لامبو دواړه لغتونه کار کړي دي.

خوشحال خان په دستارنامه کي ليکي:

"دا دوه هنره ياد شوی، يو تير اندازی بل آب بازی ... که آب بازی چا نه زده وی، لوئی نقصان واقع کيږی ..." (دستارنامه - ۴۸مخ)

په همدې بحث کي د "لانبوزن" لغت هم کاروي، چي په ورپسې مخ کي يې د "لامبوزن" په شکل کښلی دئ. (په کابل چاپ کی دواړه د "لامبوزن" په شکل دي)

ميرزاخان انصاري وايي:

کــــــــــــــــم دليلو د باور اوبازي نه زده

بيا د شک ګرداب هرګوره دی عميقه

(۱۶۹- مخ)

+++++++++++++++++

آهنګر:

په مروجو پښتو قاموسو کي (آهنګر) ته د (پښ) معنا ليکله سوې ده. خوشحال خان د آهنګر لغت راوړي. زه د ده په کلام کي د "پښ" پر لغت نه يم پېښ سوی خو د اشرف خان

(c) ketabton.com: The Digital Library

هجري په ديوان کي پښ د "پهش" په بڼه راغلی دئ.

لکه اور د پهش له دمه زياده شي
هغه زړه چي مبتلاوي په دلبرو
(۵۰۵ - مخ)

خوشحال خان ليکي: "په دا شان هنر د آهن گر چه توره، نيزه، چاړه، زغره چه آلات د محاربات دي، تعلق په ديو لري" (دستارنامه - ۱۴مخ، دغه راز ۳۰، ۳۱ مخونه).

په کندهاری لهجه کي آهنګر (ايينګر) او (پښ) يو څه توپير سره لري. پښ زياتره د اسانو نالونه او دې ته ورته شيان جوړوي خو آهنګر چړې، ارې، د تاکبيری ارې، د پسو د سکوستلو وسايل، قلفان او نور جوړوي.

خوشحال هم د آهنګری په هنر کي همدا شيان شامل ګڼي.

رحمان هم د "آهنګر" کلمه کاروي:

يا تنور دی يا دوکان د آهنګرو
چي په عشق کښي تصور کړم خپل قلوب
(۲۴- مخ)

عبدالقادر خان وايي:

همنشين دي نغمه نه مومي بې زيانه
په بد فعل بدخصلت دکان د پښ يې
(۳۵۹ - مخ)

آهنګر ته په کندهار کي ګګر هم ويل کېږي. "سل د زرګر يو د ګګر" چي مراد يې سوټک دئ. يعني د زرګر سل سوټکه د آهنګر له يوه سوټک سره برابردي.

++++++++++++++++++++++++

اَدوم:

دا لغت د خوشحال خان په کلام کي داسي لولو:

څه به هر يوه ته حال وايې خوشحاله
د ليمو په حال خبر کله ادوم دئ
(۳۴۸- مخ)

اَدوم کلمه د کندهار په لهجه کي ژوندی کلمه ده او معمولاً د حيوان (څاروي) د پښې

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغي برخي ته ويل کېږي، چي تر زنګانه پورته ده او په پارسي يې (ران) بولي. د انسان د پښې دې برخي ته (ورون) وايي. د ادوم لغت کله کله د انسان له پاره هم کارېږي. د کندهار په لهجه کي د انسان د پښې بېلابېلي برخي له ګوتو څخه لوړي دا نومونه لري:

- د پښې په خپړ (خپړه) کي: ګوتي، تله، پونده، بجلکه، د پښې بند.

- د پښې تر بند پورته: پونډۍ (پړکۍ)، زنګون، ورون، ښنګښر، غبانده.

د پښتو په نورو لهجوکي اَدوم ته (پتون) وايي. لکه د ادوم مغيره شکل چي (اَدامه) دئ دغه راز د (پتون) مغيره شکل (پتانه) دئ.

حميد وايي:

چې شبنم غونډې شبګير واخيست په سر ما
کېښود سـر په پـتانه د سمنبر ما
(کليات - ۸ مخ)

ما يو وخت خپل د پوهنځي استاد جاج صاحب ته خپل يو شعر ولووست:

صوفي مـوړ منعه کولو د شايسته وو له ديدنه
منافق ته چي شه څير سوم سر يې پروت وو پر ورانه

استاد راته وويل چي د (ورانه) پر ځای (په پتانه) ورواچوه. زما خيال سو، چي د دوی په لهجه کي دغه کلمه عامه نه وه.

په انګرېزي ژبه د چرګانو ادوم ته (drum stick) وايي يعني د ډول لرګی. د کندهار په لهجه کي له اوسپني څخه جوړي سوي دغه راز وسلې ته (خوردوم) وايي.

خوشحال د ادم خېلو اپريديو د توصيف په ترڅ کي د"پنډۍ" لغت داسي راوړی دئ:

په وجـود کې لکه ها له ويښتو خلاصې
پښې کمکۍ، غونډې پنډۍ پهن سرينې
(۴۶۰ - مخ)

+++++++++++++++

ارکه:

خوشحال خان د کاله پانۍ د هېليو په بيان کي د "ارکه" لغت راوړی دئ.

په ارکه وو مـالامال دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سونا هم پکي خال خال دي
(فراقنامه - ۴۷مخ)

د (ارکه) په نامه مرغه ماته نه دئ رامعلوم او نه مي په مروجو قاموسو کي موندلی دئ او د خوشحال فرهنگ چي د معاون سرمحقق محمد اسمعیل سره بن په قلم په ۱۳۶۵ کال په کابل کي خپور سوی دئ، د نومونو په برخه کي یې راوړی دئ او ورته کښلي یې دي: "یو کوچنی مرغی ده چي د باز په واسطه ښکار کیږي". په دې قاموس کي لکه نورو نومونو ته چي لاتیني نوم هم کښل سوی وي، د دغه نامه لاتیني معادل نسته، ځکه یې سمه څېړنه راته میسره نه ده.

په کندهار کي هغو کوترو ته، چي په هوا کي بازی نه کوي او تر لوتن (ملاقي) کوترو غټي هم دي، (ارغه) کوتري وایي. ارغه کوتره صحرایي کوتري ته ورته ده.

++++++++++++++++++++

ارهټ:

ارهټ، ارهړ هغه کوهي (څاه) ته ویل کېږي چي د لویو مځکو د اوبولو (خروبولو) په نیامت کیندل سوی وي. دغه راز کوهي ته اوس (باوړی) وایي. دا کلمه پاکستان ته د افغانانو د وروستي مهاجرت په دوران کي د کندهار لهجې ته راغلې ده. پخوا دا کلمه د دیورند تر پولي ها خوا ته ماورېدلې وه. بایدووایم چي دکندهارپه عامه محاوره کي داکلمه د(ارهړ) په شکل ویله کېږي .

دکندهاریوشاعرانوپه دیوانوکي چي د(ارهټ) په شکل ثبت ده، غالباًبه دکلاسیک ادب دخطي دیوانو همدارازثبت اغېزه پکښي کړې وي .

میرزا خان وایي:

د وحدت په څان لــــه څان سره بازي ده
د کثرت نوم یې ارهټ کړ یا گرداب شو
(۹۷- مخ)

میرزاحنان بارکزی وایي :
ماتول اوسازول دفلک کاردئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

زنده سرواړه منګي دي ارهټ
(۵۰مخ)
شمس الدين کاکړوايي :
کښت دعمرمي سيراب په باران نه شو
اوبوم يې دسروسترګوپه ارهټ
(۴۲مخ)
++++++++++++++++++++++

استوګنه :

استوګنه د (اوسېدلو) په معنا لرغونې کلمه ده. دا کلمه په پخوانيو متونو کې د "استوګه" په شکل راغلې ده. د کندهار په لهجه کې هم پخوا "استوګه" رواج وه خو اوس يې پر ځای "استوګنه" ويله کېږي.

اشرف خان هجري ويلي دي:

په ادب په نېکی مټ کوه ختکه !
د استوګې ځای دلې نشته سفر دی
(۱۹۲ - مخ)

بل ځای يې بيا د استوګني په شکل راوړی خو هلته بيا کاتب په (ړ) کښلی دئ.

رُخ دي نه دی مانې مه ځکوه فلک ته
د استوړني مکان ستا نس د تُراب دی
(۵۲۵ - مخ)

د رحمان بابا په ديوان کې هم "استوړنه" چې د "استوګنه" ناسمه ليکنه ده، زياته راغلې ده.

په تــــــوده زمکه استوړنه ده مشکله
څه به زيست شي له رحمان سره د چا
(۱۲۶ - مخ)

په ۱۹۱مخ کې يې بيا په (ګ) کښلې ده.

شه استوګنه د دوه ورونو سره نه شي
بلکه اخــــــــــــــــــــلي يو تر بله آزارونه

مرحوم قلندر مومندپه پټه خزانه کې د استوګني کلمه د دغه کتاب د جعليت يو دليل بولي چې نور پوهان ورسره موافق نه دي. استوګنه لغت د پټې خزانې تر کښلو پخوا په پښتو ادب کې مروج وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++++++

الابــلا:

هر څه تـه لاس اچول، حلالـي و مـرداري سره ګډول، ...
پـه ظفـرالـلغات کـي یـې د دي ویـي معنـا داسي کښلي ده: "بـیکاره او بـې ښـې څیزونـه، ګډ ګا ډیره څیزونه، ...، درد، رنج، مصیبت"
د کنـدهار ښځمنی وایـي:
"الابـلابـه وکم، زوی و لـوربـه پـه مـاړه کم، د مـولا جـواب بـه څـه کم".
خوشحال خان ویـلي دي:
کـه مـثال یـې پـه دنـیاغواړي لـه مـانـه
چې الابـلا پـکې وي هــــــغه ډنـډ دی
(۳۳۸ - مـخ)
یـا:
هـــره ورځ د دي فـانـي دنـیا دپاره
زرفـتـنې، الابـلا، دغـادغل کـړي
(۴۴۴- مـخ)
پـارسي ژبـي هغه وخت چي غـواړي د یـوه کـار لـه ذمـه واری او مسئولـیت څخه ځـان وکـاږي نـو وایـي " الابـلا، بـګردن مـلا".
++++++++++++++++++++++

الـپـتـه:

دسرلـه خـوادخلـوروتـورو پـه زوَر (فـتـحه) تـلـفظ کـېږي او فـشار یـې پـر وروستـی څپـه دئ. دا لـغت د کـنـدهار پـه لـهـجه کـي د (وارخطـا، سرګـردانـه) پـه مـعنـا ژونـدی دئ او پـه ورځـنی محـاوره کـي زیـات کـارېږي. ظفـرالـلغات یـې هم دي تـه ورتـه مـعنـاوي کـښلي دي. پـه کـلاسیک ادب کـي ځـای ځـای د عـربـیت تـر اغېزې لانـدي "الـفـتـه" لـیکل سوی وي.
خوشحال خان ویـلي دي:
ښه خـو دا چې یـې بـرقـع پـه مخ پـرتـه ده
او کـه نـه پـرې بـه وګـــــــــــړي الـفـتـه شي
(۳۷۱- مـخ)
یـا:
کـه د مـخ ښایـست یـې دا دی چې لـیـده شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لابه ما غـــــــوندې پرې ډير الفته کيږي
(۳۷۳ - مخ)

په دستارنامه کي هم "الفته" راغلې ده.
"لږ چه تازه دم وی، بهتر تر هغوډيرو چه ستړی آلفته وی".
(۹۵ - مخ)

اشرف خان هجري وايي:
الفته قيس يې هسې رنگ جدا کا
چه د تور قفس بندی غـــم د ليلا کا
(۴ - مخ)

++++++++++++++++++++

انا:

په کندهار کي د مور يا پلار مور ته (انا) وايي. په ختيځه لهجه کي يې (نيا) بولي.

حميد مومند ويلي دي:
چې، انا! په فلاني کلي کي مقامه
يــــوه جن ده گل اندامـــــــه وفا نامه
(کليات - ۵۰۹ مخ)

+++++++++++++++++++

اوتاک:

د اوتاک لغت په کلاسيک ادب کي هغه راز راغلی دئ لکه په لوېديځه لهجه کي چي کاريږي. اوتاک د کندهار په لهجه کي تر "خوني، اطاق" پراخه معنا لري. پخوا به په لوی اختر کي خلک د شاه اغا مېلې ته وتل. د هري ډلي اوتاک به معلوم وو. د شالمار په مېلو کي به هم د هر کلي اوتاکونه جلا ول. په اوتاک کي به يې يوه برخه د اشپزی له پاره وه، نغري به يې پکښې جوړ کړي ول، بله برخه به د ناستي ځای وو، کمبلي به پکښې اواري وې او بسترې به شاوخوا پرتې وي. د شپې د خوب له پاره يې هم له دغه ځايه کار اخيست. د لمانځه له پاره به يې بله برخه ټاکلې وه. دې ټولو ته يې په مجموع کي اوتاک وايه. د روسانو د اشغال پر وخت د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کندهار په ماله جات او ارغنداو او نورو سیمو کي د مجاهدینو اوتاکونه ول.

په پښتو کلاسیک ادب کي د اوتاک لغت زیات راغلی دئ. په دستارنامه کي "اسباب معیشت" تر عنوان لاندي داسي لولو:

"بل اوتاک یعني د استوګني ځای"
(۱۴۵- مخ)

په فراقنامه کي وایي:

اوس یې رخ د مـــــــــــــــــــــلنګی او د دوهی دی

د خوشحال چې سرای اوتاک و واړه تېر شه
(۷- مخ)

بل ځای:

هـــــــــغه ملک واړه اوتاک دی

چې پکې کښلی بختناک[1] دی
(۳۸- مخ)

دمیرزاحنان بارکزي به دیوان کي اوتاک کلمه په قاف لیکل سوي ده خومرادیې (خونه،کوټه، اطاق) نه دئ،بلکي مطلب یې هغه رازاوتاک دئ چي کلاسیکوشاعرانوپخپلواشعاروکي راوړی دئ. دی وایي :

لکه ځغلي لېونی سپی له اوتاقه
هسي ورک شوه رقیبان دشکرلب
(۴۴مخ)

پوهاند زیار صاحب چي د اوتاک کلمه عربي (اطاق) ګڼلې ده (د خوشال ادبي پښتو - ۳۶مخ) د تأمل وړ خبره ده. د پښتو (اوتاک) غالباً له تورکي ژبي څخه راغلی دخیل لغت دئ. په تورکي کي "اتاق" د خوني او خېمې په معنا کارېږي او وایي چي کله کله یې د 'اتاغ" په شکل هم تلفظ کوي (وګ: غیاث اللغات). زما خیال دئ ته چي د عربي "اطاق" به هم د تورکي "اتاق" معرب شکل وي ځکه په قرآن کي د "اطاق" کلمه نه ده راغلې (وګ: معجم المفهرس- د الف ردیف. هورې تاسي د "اطاق" کلمه نه مومئ).

---

[1] بختناک د خوشحال خان زوی وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوکتور هاشمیان صاحب "اتاق" دري ژبي ته له ترکي څخه راغلې کلمه بولي (وګ: آئینه افغانستان، شماره مسلسل: ۱۱۸ - صفحه ۳۳).

++++++++++++++++

اوسترى:

آخري، وروستی.

قاموسو هم په همدې معنا ثبت کړی دئ. مذکر حالت یې (اوسترى) دئ لکه: اوسترى دیدن

دا لغت په کندهار کې په همدې شکل ژوندی کلمه ده. یو متل دئ چي وايي "اوسترئ ورځ نامرده ده".

حمید مومند ویلي دي:

راشه که هوا د اوستري دید لرې بې رحمه
مـــــــــــړ ستا د دیدن یې سره کفن کې ونغاړه

(کلیات - ۲۲۳مخ)

+++++++++++++++++

ایځې:

په ظفراللغات کې دې لغت ته کښلي دي: "په ټکو ویل، مجازاً یوه خبره ښه یادول" او په مثال کي د خوشحال خان همدا بیت چي ما هم راخیستی دئ، راوړی دئ.

د کندهار په لهجه کي کوچنیانو ته د "قاعده بغدادي" د تدریسولو په وخت کي د کلمو د حرکاتو له مخي د هغو د تلفظ زده کولو یوې طریقې ته (ایزګی) ویله کېږي. د مثال په توګه د "معلم" کلمې تلفظ داسي ورته ښوول کېږي "میمه عین زرمع، لامه میم زیرلیم، معلم" دا طریقه د تلفظ زده کولو یوه پخوانی اوږده تخنیکي قاعده وه چي اوس لا هم د کورني تعلیم په نصاب کي شامله ده.

د خوشحال خان په کلام کي دې عمل ته "ایځي" ویل سوی دئ. (ایځي) او (ایزګي) سره ورته لغتونه دي.

خوشحال وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه کـــــــــوم سبق د ناز او د نیاز دی
چې وما یې په ایځي نه دی راکړی
(۳۵۲- مخ)

دغه راز لوست ته "په زوَر و زېر ویل" اصطلاح هم په کندهار کي سته.

++++++++++++++++++++

ایداد:

(ایداد) په لوېدیځه لهجه کي د (سرزنش، سزا، ترټل) په معناعام لغت دئ. علامه رشاد د امیر شېرعلیخان او سردار محمدامین خان د مخالفت په برخه کي د امیر له خولې لیکلي دي: "... سردار محمدامین ته ووایه زما ستا سپکاوی نه دئ هېر ... که زه په بري کابل ته راستون سوم، ایداد به درکړم (د کندهار یاداښتونه - ۱۸۲مخ).

ډاکټر پالوال صاحب یو ځای کښلي دي: "ځنګه چي ساګزو له انګلیسانو سره په جنګ کښي د سرغنه محمدایوب ملاتړ وکړ، نو تر بري وروسته، امیر عبدالرحمان خان، چي په کندهار کښي په تور امیر سره شهرت لري، ډیری ساکزیان ئې په ایداد کښي له هلمند ناوې څخه د افغانستان و شمال ته فرار کړل" (معیاري پښتو - ۴۴مخ).

د کندهار ښځمني یوه وراشه لري: "مور و پلار مي وکړه ازارونه، ما خواري تې راکړه ایدادونه".

د خوشحال په شعر کي دا لغت څو واره راغلی دئ خو کاتبانو او ناسخانو یې په لیکنه کي څو شکله (هداد، اهداد، احداد) ثبت کړي دي.

تل ګریوان په اوښکو لوند، ساړه آهونه
چې خوشحال مین کېده دا یې هداد دئ
(۳۵۲- مخ)

په حاشیه کي کښلي دي: "په دریمه کې (ایداد) په ارمغان، کلیاتو او دوهمه کې (احداد) دی".

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا بل ځای له پښتنو څخه د سر ټکولو په وخت کي وايي:

اول زه، دا نور د پسه
څو شته واړه د احداد دي
(۳۵۹ - مخ)

دې ځای ته مرتب هيڅ رازحاشيه نه ده ورکړې او داسي ښکاري، چې د چاپي متونو ترتيبوونکي د دې کلمې په معنا کي مردود (شکمن) ول ځکه يې همداسي پرې ايښی دئ. کاتبانو او ناسخانو د ايداد پر کلمه باندي د عربي "احداد" خيال کړی دئ. د عربي احداد د عبدالقادر خان خټک د ديوان (د ۱۳۶۸ش کال چاپ) په لغتنامه کي په "په جرم حد لګول، سزا ورکول، تعزير" معنا سوی دئ. دا معناخو له ايداد سره هم نزديکت لري خو د پښتو ايداد مستقل او په پښتو کي مروج لغت دئ او دعمومي عادت له مخي به عربي ګڼل سوی وي.

خو د دې خبري يادونه به هم په زړه پوري وي چي په قاموسو کي د (احداد) لغت په دغه معنا ثبت سوی نه دئ. په لغتنامه دهخدا کي د (احداد) لغت ته داسي ليکل سوی دي: "... سوگ داشتن زن بشوهر، ... باز ايستادن زن از زينت. جامه سوگ پوشيدن، ... تيز کردن کارد و امثال آن بسنگ وسوهان".

يا:

ساقي نن د سرشاريه شراب راکړه
محتسب چې حاضر نه دی، څه احداد شي
(۴۱۸ - مخ)

دلته بيا فکر کوم له (ايداد) څخه (احداد) جوړ سوی دئ.

يا:

چې بل مخ وته نظر کړم دهداد شم
توري زلفې يې دورې دي اويزاندي
(۴۲۹- مخ)

(هداد) د (ايداد) مسخه سوی شکل دئ. په حاشيه کي يې ورته کښلي دي " په لومړی کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(احداد) او په دوهمه او دریمه کې (اهداد) دی".

یا:

په گل چه هومره مینه بلبل کا
سیل د بلبلو باندې غلغل کا
د ښایسته ؤعاشقان ډیر دي
عالم به ولی احداد د گل کا
(د خوشحال رباعیات - ۲مخ)

د رحمان باباپه دیوان کي هم د "اهداد" په شکل ثبت دئ.

هر اهداد چه راکاوه شي ستا په مینه
په لیمه ځما قبول هغه اهداد دی
(۲۴۱ مخ او دغه راز ۲۵۹مخ)

هجري ویلي دي:

په تگی مي یې زړه یووړ اوس مي سر وړي
چي دې مست مي ورکاوه دا لوی هداددی
(۱۹۹- مخ)

عبدالقادرخان وایي:

نور چې بوس و کنار کا عیب یې نه وي
زه چې تش کاته کوم زما اهداد شي
(۲۹۶- مخ)

په حاشیه کي یې ورته کښلي دي: "ک: (هیداد)، (پ،آ): احداد".

حمید مومند وایي:

چې په ما دي هم له ما دي
پرې ناحق د بل ایداد کړم
(کلیات - ۱۴۴مخ)

یا:

چې مې کړی خود کرده په ځان فساد دی
هر چې شوَمه ښه چې شوم دا مې اهداد دی
(۴۳۲- مخ)

کامگار خټک وایي:

وابه نه وړم د دابرو له جواره
خپل پردي که همگي زما اهدادکه
(۱۱۳- مخ)

په دې باب نور مثالونه هم شته. "احداد، اهداد، هداد، هیداد" ټول د "ایداد" مختلفي املاوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا لغت د راحت زاخیلي په لغات افغاني او د وزیر محمدگل خان په پښتو سیندکي نسته او له دې څخه څوک ویلای سي، چي په ختیځو لهجو کي یې رواج عام نه وو. ظفراللغات بیا اخیستی دئ او زما یقین دئ چي د هغه ماخذ به هم کلاسیک متون وي نه عامه محاوره.

++++++++++++++++++++++

ایسېدل:

د کندهار په لهجه کي د (ښکاره کېدل، معلومېدل) پر ځای د (ایسېدل) کلمه زیاته باب ده. خو په " ښه مي نه ایسې" عبارت کي یې معنا دا ده چي " ښه مي نه درڅه راځي"، " بد مي په نظر راځي". دا کلمه په کلاسیک ادب کي سته خو اوس یې د استعمال هڅه کمه سوې ده.

حمید مومند ویلي دي:

هر خاکسار چې خاکساري نه کا ښه نه کا
هر څوک ښه ایسي په خپل رسم و رواج
(کلیات - ۵۳مخ)

بل ځای وایي:

لکه شوم چې په خوړونکي سپي نازیږي
هسې ښــــــــــه ایسي د ترکو رقیبان شوخ
(۶۰- مخ)

میرزاخان انصاري وایي:

مینه نــــــه شي بې دیدنه
دیدن ښه ایسي په مینه
(۱۹۰- مخ)

مولوي بریالی وایي:

زوی چي دم د بې لارۍ په ځان کي پوکئ
نــــور زیاتي ورته بد ایسي د خپل پلار مخ
ما چي دم د شــــــوخو سترگو پر ځان پوکئ
ته وا څه به مي ښـــــــــه ایسي د بل کار مخ
(اهار - ۲۶مخ)

+++++++++++++++++++++++++

بارخو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لویدیځه لهجه کي (باړخو) د (رخسار) له پاره کارېږي. د پښتو په نورو لهجو کي ورته (اننګي) وايي. خوشحال خان خټک خال خال (اننګي) لغت کاروي خو د (بارخو) کلمې د استعمال پله يې درنه ده. خوشحال خان پخپله جوړه کړې الفبې کي د (ړ) توري له پاره پر (ر) باندي همزه ږدي. ما ته دا فکر رالوېږي چي په "باړخو" کي به کاتبانو دغي همزې ته سمه پاملرنه نه وي کړې. خو دا صرف يو حدس دئ. دا څو ځايه به په ګډه سره ولولو:

ګل د لاله شه دی، راته وايه که بارخو يې؟
ســــــــــتا زيبا بارخو به له ګياه کړم برابر؟
(۶۰- مخ)

يا:

په بارخو دې مار حلقه شو که صهبا مې
ستا د تورو زلفو خولې وته سر مات کړ
(۷۲ - مخ)

د خوشحال رباعيات (د پښتو ټولني چاپ) کي يې "باړخو" کښلی دئ.

باړخـــــــو يې نه دی ګل د ګلاب دی
زلفې يې طـــــــعن د مشک ناب دی
راشه که دواړه شونډې يې ګورې
چي پرې مستيږی هغه شراب دی
(رباعيات - ۱۲۳مخ)

د خوشحال خان او رحمان بابا په دېوانو کي ځای ځای د (بارخو) پر ځای (اننګي) ورلوېدلی دئ چي ښاغلي پالوال صاحب يې تفصيلي يادونه او هغه ورانی بيان کړی دئ، چي د دغي لاسوهني له اسيته د رحمان په شعرکي پېښ سوی دئ. (وګ: معياري پښتو - ۲۳۳مخ)

+++++++++++++++++

برايي: برايه، تېره شپه

دا لغت په لويديځه لهجه کي ډېر عام دئ او په ختيځه لهجه کي يې پر ځای "بېګاه"

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویل کېږي. په کلاسیک ادب کي یې مثالونه ډېر مونډل کېږي. اشرف خان وایي:

د دوو سترگو کسي غوایم مونده نشي
شـــــــــاید یوړه برایه دغه سیلاب ستا
(۲۷۷- مخ)

بل ځای:

برایه غـــــــــمان؟راغلی د هجران وو
د لښکرو حد یې نه وه بې پایان وو
(۴۲۲- مخ)

عبدالقادر خان ویلي دي:

برایه مي اشنا ولیده په خوب کي
په ژړا مي کـــــــــړ په اوښکو بستر تر
(۵۶ مخ)

حمید مومند وایي:

لا یو ښکلی گل اندام چې شاهد نام و
برایي زمـــــــــــــونږ په کلي کي مقام و
(کلیات - ۴۹۶مخ)

+++++++++++++++++++

برقه، برقع:

(د ښاري پښتنو ښځمني یې د حجاب په خاطر پر سرکوي. دا کلمه او جامه پښتنو ته له بلي خوا راغلې ده. کلمات یې ټول فارسي دي، لکه: کله گی، چشمکي، تا، چین، دولاق،...

په فراقنامه کي لولو:

ښه خو دا چې یې برقع پر مخ پرته وي
او کنه پرې بــــــــــــــه وگړي الفته شي
(۱۵- مخ)

هجري ویلي دي:

دبدبه د نمر باطلـــــــــــه هغه دم شی
چه سرگنده تر برقې د مخ ضیا کا
(۱۰- مخ)

+++++++++++++++++++++++

برمنډ: لڅ، لوڅ

خوشحال خان ویلي دی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هـــــــــــــــــــــــومره بلا دي و تا ته پنډې
چې شـــــــــــمار يې نشته پټې برمنډې
گوره په کـــــــــــــــــــــومه بلابه سر شي
چې پکښې ته گرځې په منډې منډې
(ارمغان - ۱۲۷مخ)

عبدالقادر خان وايي:
پښې برمنډې سر برمنډ گرېوان پاره وی
په طلب يې په مـــــــــــــــــــلکونو آواره وی
(۲۵۶- مخ)

د کندهار په لهجه کي"برمنډ" رواج لري. مولوي صالح محمد هوتک وايي:
مخ پر سره اور ورځه
لکه خونخـــور ورځه
د جنگ پر لور ورځه
برمنډ سرتور ورځه
(پاشلي ويناوي - ۷۹مخ)

مولوي بريالی وايي:
کې کاکل د کفر توره کـــــــــــــــړه برمنډه
د صنعان به صحيح دين کړي ورغلط
(اهاړ - ۶۰مخ)
کې = که يې:

(برمنډ) په نورو لهجو کي "بربنډ" دئ.

حميد وايي:
هيڅ له شرمه راته مه وايه ناصحه
د بربنډ له اوبـــــو څه انديښنه باک
(کليات - ۱۲۶مخ)

++++++++++++++

برند، برنده:

د لومړي توري په سکون او د دوهم په زور(فتحه)،

دا لغت په کندهار کي د صفت په شکل کارېږي. که له (ځوانی) سره راسي نو (برنده ځواني) د خوانی اول ټاپی، د ځوانی د مستی

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپې و ورځې معنا ورکوي. که له سترګو سره راسي نو بيا (برندي سترګي) د شوخو سترګو معنا ورکوي. دا لغت قاموسو اخيستی دئ او همدغه شاني معناوي يې ورته کښلي دي. په کلاسيک ادب کي يې هم په همدې معنا موندلای سو. هلته چي کله له "کښېنستل" سره يو ځای کار سي نو "برند کښېنستل" د مغرور کښېنستلو معنا ښندي. دغه راز کښېنستلو ته په کندهار کي "په اډه مار کښېنستل" وايي. اډه مار د (په ځان مغرور) معنا لري.

خوشحال خان په دستارنامه (۱۱مخ) کي ويلي دي: "څوک چه دستار تړي - د دستار په حقيقت دِ وپوهيږي - د دستار حق دِ وپيژني - قابليت او لايقت دِ ئې حاصل کا - که قابليت او لائقت ئې حاصل نه کا- دستار په سرکا - برندکښينی - دا هسې دستار، دستار باله نه شي".

برنده:

خوشحال خان وايي:

چې سترګې په رنجو کړې، برنده کښينې خورې زلفې
چې غټې به درته ګـــــــــوري يو يو مرد بـــــــــويه بللی
(۳۲۲- مخ)

په سواتنامه کي لولو:

نوم په ځان باندې کيږده د عــالمانو
په دا هسې علم برند کښېني ملا شي
(۳۴- مخ)

يا:

د خوشحال غوندې به مست ګرځي په ميو
چې هوا د برندو سترګـــــــــــو د چا ستا وي
(۴۰۹- مخ)

هجري ويلي دي:

يوه سترګه يَم د ګنګ بله جـــــمنا کړم
چه رايادې برندې سترګې د اشنا کړم
(۸۴ - مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا وايي:

وبه نه وينې د ترکـــــــــــو برندي سترګي
مګر ځان په خپلو وينو کشي سالو کړي
(۴۹- مخ)

د کندهار مولوي بريالي صاحب ويلي دي:

يا مي خيال د برندو سترګو سو په زړه کي
يا په برخه د بډاى ســــــــــــو د دولت رنځ
(اهار - ۳۰مخ)

په ظفراللغات کي يې د " غصه ناک، سپين سترګي او بې حيا" معناوي هم ورته کښلي دي. د دې معناوو مصداق ما نه په کلاسيک ادب کي موندلی دئ او نه مي پخپله لهجه کي. تر کومه ځايه چي ما څېړنه کړې ده. (برند، برنده) دواړه په مثبتو صفتو کي راځي.

++++++++++++++++++++++

بدلې، سندري:

غزلې، ترانې

مفرد يې (بدله) ده. دا لغت په لوېديځ ګردود کي د (غزل) له پاره زيات کارېږي. نوی نسل اوس د (سندري) ويی هم کاروي خو په عامه محاوره، په تېره بيا د ښځمنو په خبرواترو کي (بدلې) لغت ډېرکارېږي. په ختيځ ګردود کي د (بدله) جمع په اوږده (ې) سره ليکي.

خوشحال خان وايي:

هومره بدلې هـــــــــــومره سندرې
تـــــــــــامې نه شوې د عشق خبرې
فهم مې وکړ د عشق په کار کښې
لـــــــــــرې نژدې دی نژدې دی لرې
(رباعيات - ۲۸۰ مخ)

په دستارنامه کي د "ازدواج د معاشرت " په برخه کي راغلي دي:

"چي ميړه يې غائب وي... سندرې بدلې دا دي نه وايي - حزن دلګيري دي پرې غالب وي".
(۱۲۲- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سيد راحت الله راحت زاخيلي په لغات افغاني، د وزير محمدگل خان مومند په پښتو سيند او د ميا بهادرشاه ظفر کاکاخېل په ظفراللغات کي د دې لغت نسته والی پر دې خبره باندي دليل کېدلای سي، چي په ختيځو لهجو کي دا لغت دونه عام نه دئ چي قاموسو ته دې لار مونډلې وي خو د خوشحال خان په ژبه کي دا لغت موجود وو.

++++++++++++++++++

بوده:

د بار وړونکي حيوان (خره، آس) په معناپه لوېديځه لهجه کي ژوندی کلمه ده. خوشحال خان يې هم راوړي:

په هر نام چې دي رضا هغه مي بوله
آدم زاد، فرښته، پري، بوده، ليوه يم
(۱۲۵- مخ)

++++++++++++++++++++

بيهاڼ:

د کندهار په لهجه کي بيهاڼ د آس بچی ته وايي. په نورو لهجو کي يې د (بياڼ) په شکل تلفظ کوي. ښځينه جنس ته يې (بيانه) وايي.

خوشحال وايي:

بيهاڼ د اســــــــــپو کله يکسان دي
ځيني تېتوان دی ځيني اســــــان دي
ځيني د بار دی د زيست روزگار دي
ځيني د تـــــــــوري د برگستوان دي
(رباعيات - ۱۵۶مخ)

مولوي بريالی وايي:

د رقيب په خوشگويي به غلط نه سم
پای بسته وي پــــــــه اول مزله بيهاڼ
(اهار - ۹۰مخ)

+++++++++++++++

پدل:

په لس زره پښتو لغتونه کي يې د دې لغت معنا "اثر" کښلې دئ. لغات افغاني نه دئ ثبت کړی. پښتو سيند په "تاثير" سره معنا

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړی دئ او ظفراللغات یې "شعور، بې عقل، اثر" معناوي بللي دي. پدل ماتېدل یې په "بې اثر کول" سره معنا کړی دئ. د خوشحال خان خټک کلیات (نوی چاپ) په ویپانګه کي یې "ګټه، فایده، مثبت اغېز، ښېګڼه" معناوی ورته کښلي دي.

دا لغت د کندهار په لهجه کي ډېر عام دئ خو کومي معناوي چي قاموسو کښلي دي، د کندهار د لهجې له استعمال سره ډېري نزدې نه دي. په کندهاریٔ لهجه کي (له یو چا سره پدل ماتېدل) دا معنا لري چي له هغه سره اوس په خلاصه خوله، بې له کوم مانع او خنډه او بې له کومي ملاحظې راشه درشه، خبري اتري کېدلای سي. د مثال په توګه یو څوک د یو چا مجلس ته د شرم او حیا یا کوم بل دلیل له اسیته ورتللای نه سي. یو بل څوک یې له ځانه سره دغه مجلس ته بیایي. تر دې وروسته نو د ده پدل مات سو او نور نو په پوره زړه نوموړي مجلس ته ورتللای سي.

خوشحال خان خټک دا لغت کار کړی دئ خو په معنا کي یې زه شکمن یم. نه هغه معنا پکښې موندلای سم چي قاموسو راوړې ده او نه هغه مطلب ځني اخیستلای سم چي زما پخپله لهجه کي ځني اخیستل کېږي. ګویا دا لغت په "حل طلب" لغاتو کي راځي.

خوشحال خان وایي:

نه یې قدر شته نه پدل
ډیر ترمور اوتر جراد دي
(۳۵۹- مخ)

دا بیت په ټولو چاپو "مرغلري"، "ارمغان" او "د خوشحال خان خټک کلیات" کي په همدې شکل ثبت دئ او د هغي غزلي د پای له خوا دوهم بیت دئ چي د پښتانه په ذم کي ویلې سوې ده او مطلع یې ده:

پښتانه که آدم زاد دي
په خویونو کښي هناد دي

په نوموړي بیت کي "ترمور" کلمه ما ته "ترهور، ترور" ایسي او چاپي متونو دا کلمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمه ثبت کړې نه ده. څکه اول خو د (ترمور) لغت هیڅ معنا نه لري او هیڅ قاموس هم دا لغت نه دئ راوړی. دوهم دا چي په نیم بیتي کي "ترمور، اوتر، جراد" پرله پسې راغلي دي او مترادف لغتونه باید وي. (ترهور، ترور) وارخطا ته وايي، (اوتر) هم وارخطا، سراسیمه ته ویل کېږي او (جراد) د بې پروا، زړه ور ته وايي. دا معناوي له بیت سره لګېږي هم.

په ارمغان خوشحال (۳۹ مخ) کي راغلي دي:

د ناقصي پوهي پدل په کار نه دی
د دانا فکـــــــــــــر خطر لري خطیر

++++++++++++++++

پسور:

د (عرض، بر) په معنا په کلاسیک ادب او لویدیځه لهجه کي کارېږي. په ختیځو لهجو کي له (پسور) او (سپور) دواړو څخه (پ) غورځېدلې ده خو په لویدیځه لهجه کي بیا دا دواړه لغته له (پ) سره تلفظ کېږي. په کلاسیک ادب کي هم له (پ) سره یو ځای راغلی دئ. په ځینو ځایو کي چي (پسور) د (سور) په شکل راغلی دئ، یقین ته په نژدې ګمان سره ویل کېدلای سي، چي دا به یې د شاعر خپل تلفظ نه وي. مثلاً خوشحال خان د (پسور) لغت په مغیره حالت کي (پساره) کاروي.

خبردار یې په پساره په اوړده نه وي
چې دریاب تر کومه لاړ دی پهن تر
(۵۷- مخ)

دلته که له (پساره) څخه (پ) وغورځول سي، یو بې معنا شی ځني جوړېږي.

د (سپور) ویی هم له (پ) سره یو ځای راوړي.

د جهان بلا دې کل وي
خو دې نه شي ویی سپور
(۶۸- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

++++++++++++++++

پـل:

(د لـومړي تـوري پـه زوه ره کـي) مـعـاف، بـخښل

د کـنـدهـار پـه لـهـجـه کـي (پـل) پـه هـمـدې مـعـنـا ژونـدی او پـه مـحـاوره کـي عـام لـغـت دئ. څـوک چـي پـه کـوم غټ سفـر ځـي، دوسـتـانـو تـه وايـي "حق راپـل لـرئ" يـعـنـي کـه مـو حق رابـانـدي پـاتـه وي، راويـې بـخښئ. دغـه راز غـوښتـنـي تـه "حق پـلـيـت" وايـي.

(پـل) لـغـت پـه هـمـدې مـعـنـا پـه نـورو لـهـجـو کـي نـسـتـه. ارواښاد سرمـحـقـق دوسـت شـيـنـواري پـه "زړه پـانـگـه " کـي د دې لـغـت پـه بـاب لـيـکـلـي دي: "... (پـل - پـلـه = مـعـاف، بـخښلـی) صـفـت دی، چـی د پـښتـو پـه لـويـديـځـه (د کـنـدهـار) لـهـجـه کـی بـيـخـی ژونـدی او مـروجـه لـغـت دی. خـو پـه خـتـيـځـه لـهـجـه کـی لـه اسـتـعـمـالـه وتـلـی دی. دغـه کـلـمـه نـه يـوازی دا چـی زمـوږ پـه لـرغـونـی ادب کـی زيـاتـه اسـتـعـمـالـيـدلـه بـلـکـی پـه آريـايـی ژبـو کـی يـی ژوره ريـښه لـرلـه ..." (زړه پـانـگـه - سريـزه - ۴ مـخ. نـقـل قـول کټ مټ او د چـاپـي مـتـن پـه امـلاء رانـقـل سوی دئ . م . هـ).

خـوشحـال خـان ويـلـي دي:

مـا خـپـل خـــــــون ورتـه پـل کـړی
کـه زمـا د مـرگ عـذاب شـتـه[1]
(۲۹۴- مـخ)

مـيـرزا خـان انـصـاري وايـي:

چـي پـه قـصـد و هـسي جـنـگ وتـه هـوس کـړی
اول خـپـلـه خـــــــــــــونـرېـزي
کـــــــــــــړه پـلـه پـلـه
(۱۷۹- مـخ)

++++++++++++++

پـه مـتـې:

د کـنـدهـار پـه لـهـجـه کـي دا لـغـت د (ايـلـه، ايـلـه بـېـلـه) پـه مـعـنـا کـاريـږي. پـوهـانـد زيـار

---

[1] د ظـفـرالـلـغـات پـه مـثـالـو کـي دا بـيـت داسي ثـبـت دئ: "کـه زمـا د خـون عـذاب شـتـه"

(c) ketabton.com: The Digital Library

صاحب يې (په) ځني غورځولی دئ او پر ځای يې
يوازي "متې" کاروي.
حميد وايي:
په دا رنګ يې تر بېګاه په هـــــــــزار متې
وساتلې په ګريوان کې سري سکروټې
(۴۸۹- مخ)
مولوي بريالی وايي:
نا اميد اوســـــــــه له شکلو "بريالـيه"
دوی په متې عملي کا اول خپل ناز
(اهار- ۴۸مخ)
+++++++++++++++++

پوري ووري:

"په يوه خوا ننوتل او تر بلي خواوتل"
ته ويل کېږي. په قاموسو کي په "آنطرف
واینطرف" ترجمه سوی دئ.په لويديځه لهجه کي
عام مروج لغت دئ . په کلاسيک ادب کي يي
د استعمال مواردسته .
ميرزا خان وايي:
شايسته بانه يې غشي د خــــدنګ دی
تر دا سختو زړو به ووزي پوري ووري
(ديوان – ۲۲۵مخ)
شمس الدين کاکړويلي دي :
د هجران په سيخ سوری شوم پوري ووري
لکه نی له هره بنده جداوايم
(۹۱مخ)
+++++++++++++++++

پووندە:

په لويديځه لهجه کي کوچيانو ته
(پووندە) هم ويل کېږي.
ميرزا خان انصاري ويلي دي:
ځيني ځيني پـــــــووندە شي
څوک حاصل له تجارت کا
(ديوان – ۲۰مخ، د کابل چاپ – ۱۳۵۴ش)
بل ځای:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـووندـه و مـزارع تـه وکـړه سانـه[۲]
د زړه ذکـر دي پـټـی شو پـولـه پـانـه
(۱۹۳مـخ)

+++++++++++++++++++++

پـېخـر:

د (پـېخر) کـلمـه د کـندهار پـه لـهجه کـي د (ډېـر زيـات) پـه مـعنـاکـارېـږي. قـامـوسو پـه هـمدې معنـا ثـبت کـړی دئ او خـوشحال خـان يـې هـم پـه هـمدې مـعنـا راوړی دئ:

پـه پـيخر بـه د هــــــــــــرچاکـره پـراتـه وو[۳]
کـه دا ډُرمـي د ړلـی غـونـدې ارزان واى
(۳۳۸مـخ)

خـوشحال خـان پـه سـواتـنامـه کـي وايـي:
کـه پـه سـوات کـې پـه پـېخر دي وروي مـاشي
د مـنگــــــــــــــوړو، بـروړو، ويـل پـه چـا شي؟
(۷مـخ)

+++++++++++++++++++

پـېږی:

مـړاوی، پـژمـرده (پـارسي):
د کـندهار پـه لـهجه کـي پـه هـمدې مـعنـا ژونـدۍ کـلمـه ده. قـامـوسو هـم راوړې ده.
حـميد مـومـند وايـي:
لـه ســـــــــــــاده مـخه د صبـر سبق چـا زده
څـو پـېږی د خـط پـه زېـر و پـه زور نـه شي
(کـلـيـات - ۲۹۱مـخ)

+++++++++++++++++

[۲] پـه زړه پـانـگه کـي يـې "سانـه" تـه (خـبره) مـعنـا کـښلـې ده. پـه کـندهاری لـهجه کـي "سيـانـه" هـغه چـا تـه ويـل کـېږي چـي (هوشيـار، پـه خـبره پـوه) وي.
[۳] پـه حـاشيـه کـی يـې کـښلـي دي چـي د (پـېخر) لـغت د چـاپـي دېـوان؟ تـرتـيـبـوونـکـوسم نـه دئ لـوستـلئ او (پـخسر) يـې لـيـکـلـی او پـه ارمـغـان کـي يـې (بـې خـرتـه) څـني جـوړ کـړی دئ . د کـابـل چـاپ کـلـيـات سم ثـبت کـړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تسپې :

دا لغت د عربي (تسبیح) مفغن شکل دئ. د کندهار په لهجه کې یې وینګ عام دئ. خوشحال خان یې هم (تسپې) لیکي (د پېښور چاپ ۴۴۲مخ د پوهاند زیار صاحب د خوشال ادبي پښتو، ۲۴ مخ په حواله).

د عبدالحمید مومند په کلیات او نورو ټولو چاپو کې یې هم (تسپې) کښلی دئ:

ساده د لوته کمند ږدي د نیولو
چې په لاس توري تسپې کا د آبنوس
(کلیات - ۹۳مخ)

+++++++++++++++++++++

تښتن :

د کندهار په لهجه کې تر ما وړاندي نسل دا کلمه (څښتن) نه تلفظ کوله بلکي (تښتن) یې ویله. په کلاسیک ادب کې هم (تښتن) تر (څښتن) زیات کار سوی دئ.

میرزا خان وایي:

چي موجود ته ثریا دی له ثرا
د تښتن له حکمه نه دی ماورا
(۵۷- مخ)

د میرزا په دېوان کې زه یو ځای پر (څښتن) پېښ سوی یم (۶۱ -مخ) او دا راته د کاتب یا مرتب مداخله ایسي.

++++++++++++++

تلتک:

تلتک ته د پښتو په زیاترو لهجو کې (بړستن، بړستنه) وایي. په کندهار کې (تلتک) ډېر رواج لري. جمع یې (تلتکان) وایي. خوشحال خان هم تلتک لغت راوړی دئ:

کشکې ځوان د پښتانه په ننګ کښې مړ وای
نه چي ګور لره روان شو له تلتکه
(ارمغان - ۶۱مخ)

په متن کې د (وای) پر ځای (وی) او د (تلتک) پر ځای (تولتک) راغلی دئ.

+++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

تندی:

تندی د فارسي (پیشاني) په معنا د خوشحال خان په عصر کي معمول لغت وو. دا لغت په لویدیځه لهجه اوس هم ژوندی او د ورځنی محاورې لغت دئ. په نورو لهجو کي د تندي پر ځای (وچولی) زیات کارېږي.

عبدالقادر خان وايي:

په دا لاري تله په سترګو په تندي شي
ځکه پاتــــــــــــــو د ناقص ځني قدم شو
(۱۴۳- مخ)

بل ځای وايي:

څو دي زړه هـــــــــومره ستم کوه دلبره!
په تندي مي قبول کړی ستا ستم دی
(۲۶۸- مخ)

حمید مومند هم (تندی) لغت راوړی دئ:

وابه نه ړَوم نور مخ له ســــــــــــــاده رویو
که د خط اره مې کښېږدي په تندي بیا
(کلیات - ۱۰مخ)

کامګار خټک وايي:

په فراق يې د خوږ(و) لبو میګونو
دو دســـــــته تندی وهم لکه مګس
(دیوان - ۴۵مخ)

بل ځای یې ویلي دي:

چا چي زېرمه په دنیاد دین ونه کړه
په ارمــــــــان به دودسته تندی وهي
(۱۵۶- مخ)

د کامګار خټک په دېوان کي یو ځای (وچولی) هم کارسوی دئ:

(چې مې) شکلې د بڼو په غشي ولي
نه کړم وچولی خپل تریو لکه هدف
(۵۳ - مخ)

د دغه بیت د اړوندي غزلي هر نیم بیتی یوولس هجاوي (څپې) دئ خو که څوک ځیر سي د هماغي اړوندي غزلي په ټولو بیتو کي صرف د همدې یوه بیت وزن ډېر وران سوی دئ او له دې ورانۍ څخه بیا څوک حکم کولای سي چي د دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورانی گوته د کوم بل چا لاسوهني ته نیول کېدای سي. زه حدس وهم چي د دې بیت اصلي بڼه به داسي وه:

"نه به کړم تندی خپل تریو لکه هدف"

خوشحال خان هم د "وچولی" ویی راوړی دئ:

په کاغذو کښې خوانا یې ولولي
چه کښلي نه وي هغه څوک څه لولي
هسې مردان شته په دا دنیا کښې
تختې د وچولې تختې د زړه لولي
(رباعیات - ۱۶۲مخ)

دلته هم د څلوریځي وروستی بند د خوشحال د شعر رواني نه لري؟

++++++++++++++++++++

توري:

فلزي پیسې، پول سیاه (پارسي)، ایکی

توري د فارسي (پول سیاه) او د انګرېزي (change) په معنا هم د کندهار په لهجه او هم په کلاسیکو ادبیاتو کي سته. د نورو لهجو ویونکي یې دومره نه کاروي.

دا ناکسان دی وګړی کسی
د غره واورته لاسونه نیسی
درچه په سپینو په سرو موندل شی
دی یې په تورو پیسو رانیسي
(رباعیات - ۲۹۵ مخ)

د کندهار په لهجه کي "رانیول" د "پېرودلو" په معنا کارېږي. خوشحال خان یې هم په همدې معنا راوړي. د پښتو د نورو لهجو ویونکي یې نه کاروي. همدا سبب دئ، چي زیاتره یې "راونیول" لیکي خو هغه بیا د "ګرفتن" معنا لري.

خوشحال خان په دستارنامه ۳۷مخ کي وایي: "څنې خوش نویس یوه قطعه، دوه درې بیته اوکښې، په مهربها کیږي - څنې په روپۍ، څنې په تورې ...".

په سواتنامه کي هم دغه لغت راغلی دئ:

کله کله پکې هسې ارزاني شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په دوو تورو د شلو مهماني شي
(۴- مخ)

+++++++++++++++++++

تول: (په لنډ واو)

دا لغت د کندهار په لهجه کي د (کښت، مځکي، جايداد) په معنا راځي. "غنم مو له خپله توله دي". يعني غنم له خپلي مځکي څخه راته راځي. په بازار کي يې نه رانيسو. دا لغت قاموسو اخيستی دئ (ظفراللغات، زړه پانګه) خو په نورو لهجو کي دا لغت عام رواج نه لري. د خوشحال خان د ديوان زياتره ناسخان او ترتيبوونکي د دغه لغت په ثبت کي ستونزي لري او (ټول) يې ليکي او سبب به يې غالباً له دغه لغت سره نابلدتيا وي.

خوشحال خان وايي:

اشنايي لکه ښه تول چې ورته اش کړې
جـــــــــــــــدايي لکه ړلی ورانی د تول کا
(۴- مخ)

يا:

چې هـــــــــــــــم تول ځي، هم دليه، دا طوفان دی که ړليه
چې بې ويري، مونده نه شي، هی توبه له هسې کښته
(۱۹۷- مخ)

حميد مومند وايي:

د حــــــــــــــــيا
پـــــــــــــــــــه تول مې واوري ړليه
په خندا چې راته سپين کاندي دندان شوخ
(کليات - ۶۰مخ)

په متن کي "ټول" ليکل سوی دئ چي تېروتنه ده. په ويېپانګه کي د "تول" لغت نه راوړل بيا دا معنا لري چي د متن ترتيبوونکي دغه لغت نه پېژانده.

+++++++++++++++++

تيک:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلمه په لویدیځه لهجه کي د (قد راست) په معنا زیات رواج لري. علامه رشاد ویلي دي:

تیک تیک څه اخله اوږده اوږده ګامونه
په پسي د سرو، مایه اوښو کتار
(د افغانستان بدي ورځي - ۴۲مخ)

دکند هارشا عرشمس الدین کاکړوایي :
وشهرت وته داهسي رنګ تیاردئ
په لړتاوشي لکه ډول وماته تیک
(۷۵مخ)

دخوشحال خان په کلام کي یوځای (تیکه) کلمه راغلي ده اوله (تاجکه، ورکه، کندکه، ختکه، ...) سره قافیه کړې ده . دکلیاتوپه کابل چاپ (۲۳۰مخ)، دانش چاپ (۱۴۹مخ) کي په همدې شکل ثبت ده خودکندهارچاپ (تِک) لیکي ده (۱۸۷مخ).ماته د (قدراست) او (سیده) په معناشکاري چي همدا (تیک) باید وي .

چې یې تـــــوره پکار نه وي حبطه ده
که یې روغه وي د سپینو زرو تیکه
(۲۳۰ - مخ)

د عبدالحمید مومندپه دیوان (۱۷۴ - مخ) په در او مرجان (۵۴مخ) او د عبدالحمید دیوان په (۷۷مخ) کي د "تک" په شکل ثبت دئ :

په لړ تاو مه شه نادانه
لکه ډول و شر ته تک
(دیوان - ۱۷۴مخ، د ۱۳۶۳ش چاپ)

د حمید مومند په کلیات (۱۳۰مخ) کي یې په متن کي "تک" ثبت کړی دئ خو په ویپانګه کې د "تیک" په شکل کښلی دئ.

په مختلفو چاپو کي د دغه راز ثبت څخه ځوک ویلای سي چي د (تیک) لغت په همدې راز وینګ د دغو چاپو د ترتیبوونکو په لهجو کي عام استعمال نه درلود.

د عبدالحمید مومند کلیات په ویپانګه کي یې "تیک" ته لیکلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

"سینه وتی ولاړ، هغه ولاړ چې سینه او خېټه یې راوتې وي"

+++++++++++++++++

جوړه : (فشار پر وروستی څپه دئ)

په کندهار کي ناوي ته تر واده دمخه د خسر له کوره او تر واده وروسته د پلار له کوره چي کالي، پسول او نور سوغاتونه لېږل کېږي، دې ته "جوړه" وايي. په دغه معنا یې خوشحال خان په دستارنامه کي راوړي:

"... لکه د پښتانه دود د کشیده قمیص، د پایڅو د سرکاه د مقنع، دا دودونه دي نه پریږدي - هر کله چه په دا جوړه وواده شي - نورې مهینې جوړې دي زرگونه ورسره وي".
(۱۳۲- مخ)

+++++++++++++++++++++++

چڅه :

د سپي د شړلو له پاره، چغه.

میرزا خان وايي:

اوس د نفس اماره په کومي کښېووت
ناز پرور کوکری به څوک کا څني چڅه
(۱۲۳- مخ)

+++++++++++++++

چغر:

په لوېدیځه لهجه کي "چغر" هغه چاته ویل کېږي چي یوه سترگه یې له بلي څخه په رنگ یا جوړښت کي توپیر ولري. دا صفت له څارویو او مرغانو له پاره هم کارېږي.

په هېلیو کي یو راز هېلۍ سته چي سترگي یې یو مخ د مرغلري په شان تکي سپیني وي. نینک یې بالکل نه معلومېږي. دې هېلۍ ته "چغر" وايي. په انگرېزي یې (Ferrugineus Duck) بولي. (وگ: شکار او کندهار - ۹۲مخ، د لیکونکي اثر)

خوشحال خان په دستارنامه کي د آس په باب وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

"... په یوه سترګه چغر، دا دي نه وي - کم خوردي نه وي - کهنه لنګ دي نه وي ...".
(۵۰ - مخ)

++++++++++++++++++

چغلي:

د یو چا خبره بل ته رسول "چُغلي" ده. په عربي یې (نمامت، سعایت) او په پارسي یې (سخن چینی) بولي. په کلاسیک ادب کي په همدې معنا راغلې ده او په کندهار کي هم دغه عمل ته چغلي وايي. (پښتو سیند) او (لغات افغاني) دا لغت نه دئ راوړی او داسې ښکاري چي د دغو قاموسو د لیکني پر وخت د قاموسو د ترتیبوونکو په لهجوی حوزه کي زیات مروج لغت نه وو. په دغو قاموسو کي "چغلباز" لغت راغلی دئ، چي هغه چا ته ویل کېږي چي تر واده دمخه د ناوي کور ته تګ راتګ کوي. د کندهار په لهجه کي دغه کار ته "ګردني" وايي. ظفراللغات د "چغلي" لغت اخیستی دئ.

خوشحال خان په دستارنامه کي ویلي دي:
"... هغې معشوقې د بن زي په خوله چغلي کړې وه ...".
(دستارنامه -۱۹۰ مخ)
یا بل ځای:
"ملوک چه بې تمیزه شي، د غمازو د چغلو د رشوت خورو بازار ګرم شي".
(۱۹۱ - مخ)
اشرف خان هجري وايي:

هر ستم په مین کړه چاره یې نشته
حکایت د غـــماز فهم کړه چُغل دی
(۵۰۳ - مخ)

++++++++++++++++++

چمکلی:

د ښځو یو راز ګېڼه ده، چي د تاج په شاني په سر کي ایښوول کېږي. (پښتو سیند)، (لغات افغاني) او (لس زره پښتو لغتونه) دا لغت نه لري خو ظفراللغات راوړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کندهار کي دا ګينه او نوم يې دواړه ژوندي دي. په کلاسيک ادب کي يې هم مثالونه سته.

اشرف خان ويلي دي:

چمکلی يې ځکه سره د يار په وينو
چه خالش ته يې هر دان لکه نشتر کا
(هجري - ۲۶مخ)

+++++++++++++++++

چوټي:

د ښځو د سر د شا پاله وريښتان چي په مخصوص ډول پېچل سوي وي. په (لس زره پښتو لغتونه) کي يې په "ګيسوی کلان" معنا کړی دئ.

هجري وايي:

چه يې زړه د ډير عالم قتل پسند کا
څړی هــــــله د چوټي په سر پيوند کا
(هجري - ۲۹۳مخ)

+++++++++++++++++

چوهاړی، چوړی:

د کندهار په لهجه کي (چوړی) د (اصيل) په مقابل ښځينه نوم دئ. مذکر يې (چوړی) دئ او جمع يې (چوړيان) دي. په کلاسيک ادب کي دا نوم د (چوهاړی، چوهاړی) په شکل کار سوی دئ. په ظفراللغات کي يې معنا "خاکروب" راوړي ده.

"د چوړيانو کور" اصطلاح د کندهار په لهجه کي د بې سرښتې ښځي د کور له پاره کارېږي. د (چوړی) نوم د (مېرمن) ضد لغت دئ.

رحمان بابا وايي:

چوهاړي د حلال خور په نامه بولي
له ښو خلقو بدګــــويي نه ده ممکنه
(۱۹۲- مخ)

حميد وايي:

رغړوي مې زمـــــــانه له محتاجييه
لکه سپی د چوهاړي رقيب په پښو
(کليات - ۱۷۳مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

کندهاري شمس الدين کاکړويلي دي :
عشق سرې کاچوهړي غوندي بې باکه
که هرڅووي په نسبت په ذات شريف
(۷۱مخ)

++++++++++++++++++

ځخويکی:

په کندهار کي يې ځخواکی (ځاځکی) بولي.
رحمان بابا ويلي دي:
د بهار په گلو ووري
بارانونه
د ځخويکي طاقت نشته په حباب کښي
(۱۶۵- مخ)
بل ځای :
د غفلت بنياد د اوښو په موج خيژي
يو ځخويکی خواب آلود لره طوفان شي
(۲۲۸- مخ)
دا لغت اوس په عامه محاوره کي نسته
خوپه يوه معما کي داسي راوړل سوی دئ:
خم چي واړاوه يونس
ځخواکی ځيني پريووت
هوش د مدهوش ورک سو
اسم لوی سو د هغه

+++++++++++++++++++

خاربندي:

په کندهار کي د باغو پر شاوخوا د ديوالو نخرې او کندوونه په ځوزانو بندوي. د ديوالو پر سرو باندي هم له يوه سره تر بل پوري د اغزيو بوټي په ختة کي ايږدي. دغه کار ته خاربندي وايي.
عبدالقادر خان ويلي دي:
خاربندي مې د بڼو کړه
تري چاپيره
گوندي خيال د يار په سترگو کې حصار کړم
(۱۰۰- مخ)
د دي لغت اصل خو به فارسي وي خو زما يې له مورورپلار سره کار نسته زه يې د استعمال اشتراک ته گورم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کامگار خټک وايي:
(مشکين) خط دې چاپيره تر شکلې مخ شه
خاربندي وشوه د گلو
د باغ کلکه
(۱۱۸- مخ)
+++++++++++++++++++

خټکی:

يوه مېوه ده چې له لوېديځې لهجې پرته يې په نورو لهجو کې (خربوزه) بولي. د کندهار نجوني په لوبو کې وايي: "هلته هلک ژاړي، چنجن خټکی غواړي، چنجن خټکی نسته له کابله يې راغواړي".
په کلاسيک ادب کې (خټکی) لغت راغلی دئ. خربوزه که راغلي هم وي، زماپه سترگه سوې نه ده.
عبدالقادر خان خټک ويلي دي:
که په رنگ د خټکي يې په دا څه شو
چې مزه د خټکي نه لري پهوته
(۱۷۰- مخ)
خوشحال خان وايي:
که د نغن سره يې خوري خټکی ښه دی
په نهاره يې خوړل دي تنهاشر
(ارمغان - ۵۸مخ)
بل ځای وايي :
نه يې بوی شته نه يې رنگ شته نه يې خوندشته
حاسدان مې دسپلميه خټکي دي
(۳۵۸مخ)
+++++++++++++++++++++++

خچې گوتې:

د لاس په گوتو کې تر ټولو کوچنۍ ته په لوېديځه لهجه کې "خَمَچه گوته، خچې" وايي. د خچې گوتي يادونه په سواتنامه کې راغلې ده.
خوشحال خان وايي:
دريا خان مې د خچې گوتې ځلی دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایـــــمل خان مې د پګړۍ شملګی دی
(سواتـنامـه - ۱۱مخ)

پـه کـنـدهـار کـي د کـوچـنـیـانـو پـه لـوبـو کـي یـوه داسـي ده چـي د کـوچـنـي (مـاشـوم) د لاس هـري ګـوتـي تـه یـو نـوم بـیـانـوي. پـه دې ډول: "دا خـچې مـچې، دا پـر بـنـد نـرۍ، دا لاکـو لـکړه، دا د رزق ګـوتـه، دا پـنډو کـاپـره".

میـرزا خـان وایـي:

د صورت پـه کـمینـۍ کـښي درجـه ده
د نـګین لایـــــــــــــــقت ورغی و خچه
(۱۲۰- مـخ)

+++++++++++++++++

درختـه، ونـه:

د کـنـدهـار پـه لـهـجـه کـي (درخـتـه) او (ونـه) دواړه رواج لـري. ښـاري اوسېـدونـکـي (درخـتـه) زیـاتـه اسـتعمـالـوي او (ونـه) پـر خـپـلـه اصـلـي معـنـا سـربېـره د (قـد) لـه پـاره هـم کـاروي "پـلانـی پـه ونـه جګ سړی دئ".

خـوشـحـال خـان دا دواړي کـلمې راوړي دي خـو د (درخـتـه) کـلـمـه پـه هـغـه تـلفـظ نـه راوړي چـي پـه کـنـدهـار کـي عـام دئ. پـه کـنـدهـارۍ لـهـجـه کـي (درخـتـه) د لـومړي او دوهـم تـوري پـه سـکـون سـره ویـلـه کېږي.

خـوشـحـال وایـي:

د بـــــهارپـه وخت یې بـیا نـشوونـما شي
پـه خزان چې پـانـې پرېـوزي لـه درختـه
(۱۹۵- مـخ)

پـه دې بـیـت کـي د (دَرَخـتـه) کـلـمـه لـه فـارسـي تـلـفـظ سـره سـمـه راغـلې ده او (دال) او (رې) یـې دواړه فـتـحـه (زوَر) لـري.

یـا:

پـه سم دي، کـه پـه غره دي د بـهار خاصه ګلونـه
آخر بـه رژون وي د
ګلـــــــــــــــــــــونـو لـه دَرَختـه
(۱۹۸- مـخ)

دغـه راز د خـوشـحـال خـان پـه کـلام کـي (ونـه) داسـي راغـلې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په ښاخ يې ډول ډول ميوې زانګي
لا به کله د وصـال د ونې بر خورم
(۱۴۰- مخ)
يا:
د وفا ميوه د دهر په باغ نشته
بيهوده يې هره ونه لټوم
(۱۴۳- مخ)

+++++++++++++++++

درست:

دا لغت د کندهار په لهجه کي د (ټول، ګرده) په معنا کارېږي. خوشحال خان يې خورا زيات کاروي.
که د کښليو د ديدن مينه ګناه ده
سکه خوشحال خټک درست عمر جنايت کا
(۳- مخ)
درست عالم يې په بازار په کوځه وايي
لا و چا وته ښکاره نه دی راز زما
(۲۱- مخ)
عبدالقادر خان وايي:
د عالِم فساد، فساد د درست عالَم دی
شيطان کله هومره ډيره ويارني کا
(۲۷- مخ)

++++++++++++++++++

دَرَسته:

وسله بند، وسله:
په دستارنامه کي اولادو ته د چنګيزخان د وصيت کولو کيسه راغلې ده. هورې داسي لولو: "په وخت د مرګ د چنګيزخان وصيت و اولادو ته دا وه چي درسته يې راوغوښته، يو غشی يې د درستې نه وکيښ ...".
(۲۰۸ - مخ)
په فراقنامه کي داسي لولو:
بيا يې تشي هم په ما کړې
چی درستې مي ورتر ملا کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۶۱- مخ)

د کندهار خلک وایي "درسته هغه ده، چې په لاس درغله".

++++++++++++++

دروازه:

د کندهار په لهجه کې"در"، "ور" کلمات په محاوره کې سته. ډېر نزدې ګاونډي ته " در په دېوال همسایه" وایي. ډېر غریب او سرګردانه و لا لهانده ته "دربدره، خاک په سره" ویل کېږي. خو په ورځنیو خبرواترو کې د"در" پر ځای"دروازه" ډېره مروجه ده .

اشرف خان وایي:

سحرګاه که اهل دل رب ته نیاز
هغه دم وي دروازه د قبول باز
(۳۳۴- مخ)

+++++++++++++++

دِرونه:

د انسان باطن ته (دِرونه) وایي. خو په کندهار کي د "زړه یخولو" پر ځنګ "دِرونه یخول" اصطلاح هم رواج لري. خوشحال خان هم "دِرونه" راوړې ده:

د دوزخ لمبې به کار په عاشق نه کا
چې یې تاو د دِرونې دی په دا دال
(۸ - مخ)

++++++++++++++++++

دفتین ، دفتۍ:

د کندهار صحافان دفتۍ هغه کلکه کاغذي تخته چې د کتابو وقایې ځني جوړوي، دفتۍ بولي. خوشحال خان یې د "دفتین" په شکل لیکي. "مشق په تخته بدفتین بویه - که په نرۍ قلم ډیر کښې، خوش نویس به نه شې" (دستارنامه - ۳۹مخ).

"بدفتین" زما په ګومان د متن ناسمه لوستنه ده. سم شکل یې "مشق په تخته په دفتین (پر دفتۍ باندي) بویه".

+++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلـې او هـورې:

رحمـان بـابـا وايـي:

نـه دلـې شوې نـه هـورې شوې
تـر مـينـځ ډوب شوې مـذبـذبـه
(۱۲۴- مـخ)

حميـد وايـي:

کـه دلـې سوال وځواب کړې مـرد هـالـه يې
چې غلط نـه شې هـورې پـه سوال جواب
(۳۳- مـخ)

د کـنـدهـار پـه لـهـجه کي د دې دوو مـکانـي اشارو پـر ځنګ (دورې) هم ستـه چي پـه نـورو لـهجوکی د (هيسته) لـغت يـو ځه ورنـزدې دئ.

بـريـالـی صاحب وايـي:

د تـنصيح عسـکر دورې ساتـه نـاصحه
زمـا د عشق پـه بـغـاوت دئ د زړه سرای اړ
(اهـاړ- ۴۸مـخ)

++++++++++++++++++

دنـده:

د کـنـدهـار پـه لـهجه کي "دنـده" د دوهمي ځپې پـه فـشار تـلـفظ کېږي او د ختيځي لـهجې تـلـفظ يـې د لـومړۍ ځپې پـه فـشار دئ. خوشحال خان يـې لـه کـنـدهـاري تـلـفظ سره سم کـاروي، فـشار يـې پـردوهمه ځپه اچوي او لـه (بـنـده، ګنـده) سره پـه يـوه قـافـيه کي راوړي.

چه نـوکـري کـا ځوک ډېـر ګـنـده کـا
سړی آزاد وی خپـل ځـان بـنـده کـا
تـر آزادۍ نـه بـهـتر هيڅ نـشتـه
چه ځوک پـه کـور کښې خپـلـه دنـده کـا
(ربـاعيـات - ۴مـخ)

++++++++++++++++++

دَ وَختـه:

ډېـر پـخوا، وختي لا، اول لا، مدتـها پـيش (پـارسي):

دا لـغت پـه کـنـدهـارۍ لـهجه کي ستـه او پـه ورځنۍ محـاوره کي ژونـدی او د استعمـال وړ لـغت دئ. لـه ظفـرالـلـغات پـرتـه مي پـه نـورو

(c) ketabton.com: The Digital Library

قاموسو کي نه دئ په سترګه سوی. په نورو لهجو کي يې د کارولو په باب دقيق معلومات نه لرم.

خوشحال خان ويلي دي:

د لور عفت غـــــــــــواړه د زويه توره
هـــــــــغه چه دا لــــــــــرى بلا يې دوره
چه دا يې نه وی مرګ يې مېلمه شه
مـــور دې دوخته شي په دواړو بوره
(رباعيات - ۷۸مخ)

په فراقنامه کي راغلي دي:

په هر دم دي پـــه مانې مرم
خو په مرګ دي مړ دوخته
(۲۴- مخ)

ميرزاخان انصاري دا کلمه ډېره کار کړې ده.

لکه لمر دوخته لــــــــــوی په نظر کښېوزي
چي شعله يې په کمال شي صورت کم کا
(۲۸- مخ)

يا:

د عــــــــــــنقا طلب يې نه وکړ دوخته
د نوسک په نغوته پاته شو پرتهور
(۷۱- مخ)

++++++++++++++++++++

ديدې (سترګي):

اشرف خان هجري وايي:

نه به وصل درانــــــــــجاوشي له هيره
نه به هير ديدې روشني په رانجا کا
(۴ - مخ)

په متن کي "روشن" دئ چي د يوې هجا کمبود په شعر کي سکته راوړې ده. په اصل کي شايي تر نون لاندي زېر يا له کاتبه پاته سوی وي، يا به د متن چاپوونکي دقت نه وي ورته کړی.

+++++++++++++++++

دي وه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

"دي وه، دي وي" قسميه کلمات دي، يعني د قسم (سوگند) پر وخت کارېږي.
اشرف خان هجري ويلي دي:
د احمد رسول په حق دي وه يا ربه
خطا مه کـــــړه د ختک بنده ايمان
(۱۱۰- مخ)
"ستا دي وي که به يې راڅخه پټوې" اصطلاح په کندهار کي عامه ده
++++++++++++++++++

ډکی:
(فشار پر لومړۍ څپه دئ) وچ ښاخ، وچ لرگی:
رحمان باباويلي دي:
سره لمبه گـــوره چې څه کا په وچ ډکي
مخ د يار په رحمان هسي چاري کاندي
(۱۳۵- مخ)
يا:
کم بختان د يار په وصل کښي مهجور دي
د وچ ډکي بهـــــــــره نه وي په بهار کښې
(۱۶۲- مخ)
هجري ويلي دي:
چنبې زيړ گلـــونه وزوول له تنه
هر يو ډکې نمونه د چندڼ هار که
(۱۳۱- مخ)
په متن کي "ډکی ئې" دئ چي د نيم بيتي يوه څپه يې زياته کړې ده او شعر يې عيبي کړی دئ. که يې د هجري پخپله ژبه "ډکې = ډکی يې" لوستلی وای دا عيب يې له منځه تی.
په کندهاری لهجه کي يې "ډوکی، ډوک" بولي.
"هوا داسي سړه وه چي مرغه پر ډوک يخی کېدی" (زما د سپين سري مور له خولې).
++++++++++++++++++++++

رو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لار، وار، مجازاً د ازدحام، گڼه گوڼه په معنا هم کارېږي. په لوېدیځه لهجه کي ژوندی لغت دئ.

هجري وايي:

په دوکان د ښکلو رو د صورت نشته
واړه زړه سودا کوي صاحب مدار دی
(۵۰۴ - مخ)

خوشحال خان د (لار) په معنا کار کړی دئ:

زه خوشحال ختک د هغه چا بنده یم
چي يې رو د زړه د خولې سره يکسان وي
(د خوشحال ختک کليات - ۳۵۷مخ)

+++++++++++++++++

رودبار:

رودبار په لوېدیځه لهجه د (رودخانې، د رود غاړه) په معنا کارېږي.

رحمان باباويلي دي:

هغه ملک چي په کښې سیند و رودبار نه دي
دهقانان به يې همه خانه خراب وي
(۱۰۷- مخ)

کامگار ختک وايي:

بې له تا په ما د گلو باغ زندان دی
ماهی کله بې رودباره مومي حظ
(ديوان - ۴۹مخ)

+++++++++++++++++++++

روک:

په کندهاری لهجه کي "روک" د (صريح، څرگند، په ډاگه، تورت) په معنا کارېږي.

هجري وايي:

دانايان دي روک دماپه شعر گوري
نيک و بد به يې روښن کاندي محک یم
(۴۰۸- مخ)

په چاپي متن د لومړی نيم بيتي ثبت سم نه دئ او داسي ثبت سوی دئ:

"دانايان دي روک د شعر په ما گوري"
ما گوتي پکښې ووهلې او سم مي کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

++++++++++++++++

ریز:

د مرغانو (چغار او خواندن) ته وايي. په لوېديځه لهجه کي ژوندی لغت دئ.

عبدالحميد مومند وايي:

په چمن کې د بلبلو اورم ريز
رنگ د گلو دی له رنگه د رنگريز
(۸۶ - مخ)

مولوي بريالی وايي:

سهار ريز بلبلان يو په بل وصيت کا
چي د "گلو په گلزار نسته باور"
(اهار - ۴۰مخ)

++++++++++++++++++

رېگ:

د پښتو په ځينو لهجو کي د (رېگ) له پاره (شگه) لغت عام دئ. خو په کندهاری لهجه کي شگه اورېگ دوه جلاجلانومونه دي. رېگ هغه ماده ده، چي په انگرېزي ژبه کي يې (sand) بولي او شگه هغو ميدو ډبرو ته وايي چي په انگرېزي ورته (graval) ويل کېږي. د "رېگ" په نامه د کندهار په جنوب کي يوه منطقه هم سته چي د پاکستان سره پوله جوړوي.

رحمان بابا وايي:

عمارت په سر د ريگِ روان کاندي
هر چه کاندي عمارت په دا دنيا
(۷ - مخ)

عبدالقادر خان وايي:

که عقل پوهه که تېغ که دېگ وو
په پښتانه کې د خوشحال بېگ وو
زر يې همت وته په شمار د سلو وو
زر يې سخا ته د صحرارېگ وو
(۳۷۶- مخ)

بل ځای يې "شگي" داسي راوړي دي:

جمعيت چې له دنيا په دنياغواړي
هغه غوړي په معنی د شگو پړی
(۲۴۹- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

حميد وايي:
لكه سېل چې رژوي كمر د شګو
نړوي مې هسې مينه وار په وار
(كليات - ٦٩مخ)
دلته "شګي" د "رېګ" معنا نه وركوي.
بل ځاى:
كوم ساعت به دي سر لاندې ځنې لګي
د شګلن كـــــــــــمر په سر باندې ولاړه
(٢٢٠- مخ)
بل ځاى "رېګ" هم راوړي:
په خوله پته يشېده لكه پوخ دېګ
رژېده يې د ژوندون لــــــه مخه رېګ
(٣٩١- مخ)
شمس الدين كاكړ(شګي) د(رېګ) په معنانه راوړي :
كه به څوک شمېري غمونه دهجران لړ
دهغوپه نظرشګي دبيابان لړ
(٦١مخ)
+++++++++++++++++

زنګاري:

يو راز رنګ ته ويل كېږي. د كندهار تلفظ يې "زنګالي" دئ.
رحمان بابا وايي:

د ګلګـــــــــــونو ميو ناوي راته ناسته
زنګاري كميس اغوستى د مينا دى
(٢٢١- مخ)
+++++++++++++++++

سازل:

د "خلقت" په معنا په لوېديځه لهجه كي سته. په دغه لهجه كي (رازل) هم په دغه معناكارېږي.
ميرزا خان وايي:
مخلوقات د آدم زاد دپاره وشول
او سړي دي معرفت سرع سازلي
(٤٥- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++++++++

سایه:

خوشحال خان خټک د (سیوري) تر څنګ د (سایه) کلمه هم زیاته راوړې او دا هغه کلمه ده چې د عامیانه معیاري ژبې لارویان یې د کندهار د لهجې د ګډوډۍ په ثبوت کې راوړي. خوشحال خان وایي:

څوک چې مخ په نمر روان شي خو دی ګوري
چې سایه ورپسې درومي په قفا
(۱۰- مخ)

یا:

بادشاهي یې په نصیب او په قسمت وي
چې سایه د چا په سر کاندي همای دی
(۳۱۲- مخ)

یا:

که دې په غولی ولاړه ونه ده
هومره پرې ویاړه څو لویه پلنه ده
یا به میوه لری یا به سایه لری
جوړه په ونه باندې ستاینه ده
(رباعیات - ۱۰۱مخ)

په دستارنامه ۱۹۵مخ کې راغلي دي:

"د بدر په ورځ رسول علیه السلام تر سایه لاندي ناست وه- اصحاب په نمر وو".

هجري وایي:

که سایه د مرغه وشي ستا په ونه
څه عجب که یې له وزنه خمیده شي
(۵۰۹ - مخ)

عبدالقادر خان وایي:

تر سایه یې د جنت خوشیه مومم[۱]
د خپل یار قامت و ما ته شو طوبا
(۳۰ - مخ)

رحمان بابا یې یو ځای د شعري اړتیا له مخې (سایا) هم راوړي:

---

[۱] په اصل کې (مومی) دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه یم خوښ د سرو گلـــــــــــــونو په سایا زه
خوښ یم ستا د مخ په اور باندي جلیازه
(۱۵۳- مخ)
حمید وایي:
له مستیه ښاخ شــوره د سحر باده
چي سایه یې پر زلفانو وشوریږي
(کلیات - ۲۸۵مخ)
میرزا خان ویلي دي:
مخ په مخ یې واړه رنگ له رنگه ویوست
په ســـــــــــــــایه یې دولت رانیو له همایه
(۱۰۴- مخ)
بل ځای وایي:
منقلب د ناز په سیوري فراغت کا
بې سایې برهــــنه خبر دی له تموزه
(۱۴۶- مخ)
میرزاحنان بارکزي ویلي دي :
سیابختی لکه سایه راپسي ځغلي
چي داستاپه تورو زلفوشم اشنا
(۳۶مخ)
د خوشحال په دیوان کي (سیوری) د (سیوره) په شکل هم سته.
چي یې سیوره په ما وه لکه بادشاه وم
ستا د تورو زلـــــــــــفو سیوره همایي ده
(۲۸۲- مخ)
عبدالقادرخان ختک هم سیوره راوړي ده:
مستغني دي د جهان له بادشاهي کړم
د هــــــمای تر سیورې بهه ده ستا سیوره
(۱۹۱- مخ)
د میرزاخان په کلام کي هم (سیوره) څو ځایه راغلي ده.
که تـــــــــــه مخ په نمر ونیسي
در پسي به درومي سیوره
(۱۳۴- مخ)
خوشحال خان هم یو ځای (سیوری) د جنس له مخي مونث کار کړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشـــــــــــنا ته وايه نه شي، ناآشنا به څه خبريږي
دا راز چې له مانه دی اوریدلی خپلې سيورې
(خوشحال - ۴۳۶مخ)
دا هم بايد وويل سي چې د کندهار په لهجه کي (سيوری) کلمه هم سته. مولوي بريالی وايي:
ما د تشـــــــهير منصب بخښلی دئ اومه زاهد ته
د گمنامی د پردې سيوری مي وجدان کئ پوخ
(اهاړ - ۲۸مخ)
+++++++++++++++++

سپم:

(د لومړي توري په سکون) د ستني سوری.
د رحمان بابا په ديوان کي يې "سم" ليکي:
بې د ستا له زيبامخه و بل مخ ته
منتظر د يوې ستني تر سم نه يم
(۷۵- مخ)
+++++++++++++++++

سپومی:

مړسپمی.
خوشحال ويلي دي:
دا دواړه بدان نه گـــــــــــــوري له کسته
په ښه مخ باندې ومه شه داني، سپومي
(۴۰۷- مخ)
د کندهار په لهجه کي مړسپمی د مخ د پوست يو راز ناروغي ده، چي پر مخ باندي سپېرې، ياسرې تېلي (داغونه) پيدا کېږي. زما په خيال مړسپمی به هغي جلدي ناروغی ته وايي چي کابليان يې (رشک) بولي.
++++++++++++++

ستاره:

(د لومړي توري په سکون):
دا لغت د "دبدبې، درنښت، هيبت" په معنا په کندهار کي کاريږي. ښځمني يې ډير

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي. کوچنيانو ته چي دوعا کوي، داسي ورته وايي:
"خدای دي د ستارۍ و د باري که". د "ستارۍ" کلمه له (ستر) سره ژبنی رابطه لري.
خوشحال خان په سواتنامه کي وايي:
پوهېدم دما ستاره وه پرې غالبه
له هــــــــــــيبته يې دا ووته له ژبه
(مخ - ۵۵)

++++++++++++++++++++

سرګومه :

بې هوښه، هغه ناروغ چي سر يې د راپورته کېدلو نه وي.
د کندهار ښځمني وايي: د زوی مي تکولې تبه ده، له پرون راهيسي سرګومه پروت دئ.
رحمان بابا وايي:
خدای راپېښه نرۍ لار کړه ناليدلې
لکه ورانه ماشوړه چي وي سرګومه
(مخ - ۸۰)
+++++++++++++++++++

سَسَی :

يو راز دښتي بوټي دي. په ريګستان کي زيات پيداکېږي. د کندهار خلک يې د اور د پېلوځي په توګه کاروي.
خوشحال خان ويلي دي:
ستا د مخ په سينه سوزم، لولپه شوم
د آتش لــــــمبه هيڅ نه پريږدي د سسي
(مخ - ۳۵۶)
+++++++++++++++++

سمندر :

د (سمندر) کلمه چي اوس د (بحر) په معنا زياته رواج لري،په کلاسيک ادب کي په دغه معنانه موندله کېږي اودکندهارپه لهجه کي هم په دغه معنانسته. په دغه معنا يې درواج زمانه ،چي داردوژبی تراغېزې لاندي پښتوته رانوتلي ده،ترشلمی پېړۍهاخواته نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوریدیږي . هغومستشرقینوچي په پښتوژبه کي څېړني کړي دي،داکلمه د(دریاب ،بحر)په معنانه وه اوریدلي . پروفیسوردورن اوهنري والتربیلیو پخپلوترتیب سوو قاموسوکي د(بحر،دریاب) په معنانه ده ثبت کړې،بلکي په هغه معنایي ثبت کړي ده چي په کلاسیک ادب کي راغلې ده. په کلاسیک ادب کي (سمندر)دهغه حیوان په معنارا غلی دئ،چي وایي په اورکي ژوندکي کوي.
وزیرمحمدگل خان مومندپه پښتوسیند(د١٣١۶ش چاپ)کي د سمندر کلمه گرسره لري نه . ده د"اوقیانوس" له پاره پښتومعادله کلمه "سیند" بللې ده(١۵مخ). ددې معناداده چي دوزیرصاحب مرحوم په ژوندکي دغه کلمه(سمندر) د(بحر) له پاره نه کارېدله . که سمندرکلمه دده په ژوندکي دپښتوکومي لهجې د(بحر) له پاره کارولای، هرومرو یې ثبتوله .
په (لس زره پښتولغتونه)قاموس کي چي داروا ښادوزیرصاحب ترقاموس (پښتوسیند)څلورکاله وروسته دکابل دپښتوټولنى دمعاون محمداعظم ایازي اودلغت دڅانگي دنوروغړوپه همکاري ترتیب سوی دئ،هم د(سمندر) کلمه نسته .
داروا ښادسیدراحت الله زاخیلي په (لغات افغانی) نومي کوچنوټی قاموس کي چي (سمندر) کلمه هم د"دریای اعظم ـــ آگ کاکیړا" په معناوثبت سوې ده،زه یې داردوژبې اغېزه بولم .(زماسره چي دلغات افغاني کومه نسخه پرته ده،دچاپ نېټه نلري)
(سمندر) په پارسي ادب کي هم دنوموړي حیوان په معناکارسوی دئ .
شیخ سعدي علیه الرحمه وایي :
سمندرنه ای گرد آتش مگرد
که مردانگی باید آنگه نبرد
په لغتنامه دهخداکي کښلي دي چي سمندرله یوناني لغت "سالامندرا" څخه مشتق سوی دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوپه فرانسوي ژبه کي هم له همدغي ريښي څخه په همدغه معنا (salamandre) سته .
سالامندرادا ورپرښتي (فرشتي) ته ويل کېدله .

دخوشحال خان خټک په کلياتو (ددانش تولنی چاپ) کي ماد د غزلياتو برخه د (سمندر) لغت له اسيته وکتله،فقط يوځای مي وموندله او هوري هم د (بحر) په معنا کار سوې نه وه :
ژواک ژوندون مي همګي واړه په غم شو
غم په مثل لکه اورزه سمندر
(۴۱مخ)
دخوشحال دربا عياتوپه برخه کي مي سمندرهيڅ په سترګه نه سو.
حميدمومندوايي :
هسي يم په دردوغم کي ددلبرخوښ
لکه اوسي په سره اورکي سمندرخوښ
(۹۶مخ)
ميرزاحنان بارکزی يې ددرياب په معنانه،بلکي په دادوهمه معنا کاروي :
حذرخووکړي"حنان" دعشق له اوره
همېشه وي د اوَرخلاص پرسمندر در
(۵۹مخ)
يابل ځای وايي :
ديارعشق راکښي پيدا کړهسي سوز
سمندرراته حيران دئ شب وروز
(۶۸مخ)
شمس الدين کاکړيې هم ددرياب په معنانه راوړي :
علاوه ديارغمونه پسي غواړم
نه مرېږم سمندرغوندي په اور
(۵۱مخ)
+++++++++++++++++++

سنګړه :

غټه ګردی ډبره. په لويديځه لهجه کي زياته مروجه کلمه ده.
حميد وايي:
اوس حميد کوي ناري د يار له غمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې یې ولي دا رقیب په لـــــوسنګړه
(کلیات - ۲۲۲مخ)
ښاغلي پالوال صاحب د ډبرو نور انواع داسي راوړي دي:
کانی، اره، پرښه، تیږه، ګوسه، لپانکی، ګیندجوړی، غرګی، بغری، شاخه، بغرګی یا لوړه ډبره، وارئ، مرغ، شګه، ریګ، سال. (د تفصیل له پاره وګورئ: معیاري پښتو - ۲۵۹، ۲۶۰ مخونه).
زه به پر دغو نومو باندي (سنګچل، سخر، او کرکنډه) هم ور زیاته کړم.
+++++++++++++++++++

سَوی اولَـوی:

عبدالقادر خان ویلي دي:
یو مجنون سوی او لوی د عشق نه و
میني ډېر کړل تر مجنونه سوي لوي
(۳۱۴ - مخ)
یا بل ځای وایي:
د عالـــــم له ویري آه وکښلی نه شم
په کوګل کي مي دننه وشول لوې
(۳۱۹- مخ)
په حاشیه کي یې (لوی) د دود په (ګرد) معنا کړی دئ؟
(لوی) د (الېیل) سره بې رابطې نه دئ. الېیل پر اور باندي د پسه سوځلو ته وایي. د کندهار قصابان د ژمي په موسم کي پسه الېيي. د (الېیل) له پاره د (الوی) اندول د پښتو په نورو لهجو کي سته.
په (لولپه = مکوټ) کي د سر (لو) هم له (لوي) سره یوه ریښه لري.
+++++++++++++

سیب:

خوشحال خان خټک د (سیب) او (منه) کلمې دواړه راوړي خو د (منې) استعمال بېځي لږ دئ. د پښتو په لوېدیځه لهجه کي د (سیب) کلمې استعمال عام دئ.
خوشحال وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوزه يې غونچه وه د زنبق، سيب سپينه زنه يې
مشک د مخ خالـــــــــــــونه په مخ کښلي مه پارا
(۷ - مخ)

يا:

لکه و، د زنخ سيب په هغه شان دی
نه چې اوس يې تېر و بېر دی تلذذ
(۴۸- مخ)

يا:

لکه سيب زما په خوله کې غه
شيرين ذقـــــــــن وای تل
(۱۰۹- مخ)

يا:

چې يا سيب يا بهي کيږي
بصل مه شه، حنظل مه شه
(۲۹۸- مخ)

په يوه ځای کي چي ما د خوشحال خان په کلام کي (منه) وليدله هغه بيا د ترتيبوونکي له خوا ناسمه لوستل سوې وه. بيت دا دئ:

هيڅ پرې نه پوهيږم، دا دي زنه که منه ده
خال دې دی د زنې که دانه د ممانې
(۴۸۲- مخ)

په حاشيه کې ورته کښلي دي چي په دوهمه او څلورمه خطي نسخه کي دا نيم بيتی داسي دئ:

هيڅ پرې نه پوهېږم چې دا وږمکه (ده) که مه ده

يا:

نن په نظر راغـــــــــــله يوه ترۍ
زنه يې سېب وه شونډې نرۍ
بله به نه وی هسې دلـــــــــــــبره
نه پـــــــــــه خشکۍ نه په ترۍ
(رباعيات - ۲۸۵مخ)

په سواتنامه کي راغلي دي:

دُر، شبه، کانۍ، ياقــــوت ورته يو شان دي
سېب، شلغم، انار، بهي ورته يکسان دي
(۲۵ - مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان وايي:
چي يوسف غوندي هزار پكښي پراته دي
بنديوان د هغه سيب ذقن په چاه يم
(۷۳ - مخ)
يا بل ځاى وايي:
كه يې زنه د ځوانى په وقت كښي سېب وي
هغه سېب يې په پېرى كښي بيا حنظل شي
(۲۰۹- مخ)
هجري وايي:
دواړه شونډي يې نبات انګي سيب دي
د عشاقو زړونه ټول په دغه خوان كا
(۱۲- مخ)
عبدالقادر خان ويلي دي:
دا يې شونډي دي كه لعل يا ياقوت دى كه مرجان
سېب دى دا كه ناشپاتي كه د بخت ستورى كه ذقن
(۱۳۲ - مخ)
حميد مومندپه يوه مخ كي د پنځو بيتو په فاصله هم (منه) راوړې ده او هم (سېب).
ځه تعريف يې كړم د زني له د دُرخشه
د عيسى له لاس منه وه حيات بخشه
(۴۸۷- مخ)
پنځه بيته وروسته وايي:
په سينه يې جلوه ګر دوه غوره سېب وو
مجرب دارو دوا د هر آسيب وو
میرزاحنان بارکزي ویلي دي :
دايې زنه ده كه سېب ده،د"حنان" دزړه آسيب ده
چي په تش آرزويې كېږي درنځورو زړودوا
(۳۹مخ)
په كلاسيك ادب كي د (سيب) كلمې له دونه (دومره) پراخ استعمال سره به بيا هم د عاميانه معيار لارويان حق ولري، چي لويديځه لهجه د دغي كلمې د استعمال له اسيته وكړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++

سیری:

وقف سوې مځکه:

په سواتنامه کي راغلي دي:

چې ملا د "میان نور" په حکـــــــــــم دромي

هم هغه د سوات په ملک کې سیری مومي

(۳۶- مخ)

++++++++++++++++++

سیژمې، سیږمې:

د پزي سوري، چي په پارسي یې (سوراخ بیني) بولي.

خوشحال خان په دستارنامه کي لیکي:

"په ژمي د باز د دومې د زکام د نزلې هم بدکشنده زحمت دی. سیژمې یې ونیوی شي ... د مهوړی مرغونه یې دي واخلي- اوبه دي یې نچوړک - په شیژمو کښې دي یې وڅځوي ...".

(۶۴ - مخ)

په دستارنامه کي یې د "سیږمې" شکل هم سته "... په شپه په ورځ که د میږه تریوه سیږمې ویني ځي تر بله زوې ځي ...".

(۱۲۱- مخ)

++++++++++++++++

سیخ پري، سرخ پري، سرخ سري:

دا درې نومونه د هیلیو د جلا جلا جنسونو دي. (وګ: ښکار و کندهار - د لیکونکي اثر - ۱۰۰، ۱۰۲، ۱۱۴ مخونه).

په فراقنامه کي لولو:

مرغاوی په هـــــــر هر لور وي

سونا هــــــــــم پکې لا ډیر وي

په آخر راشي ســــــــــرخ پرې

هم سیخ پرې هم سرخ سرې

(۴۷ - مخ)

دلته د مرغابۍ کلمه باید د پای د تانیثي (ی) له اسیته فارسي کلمه ونه ګڼل

(c) ketabton.com: The Digital Library

سي. دغه راز پسوندي (ی) په فارسي ژبه کي نسي ويل کېدلای.

++++++++++++++

سېر:

په کندهار کي (سېر) د (من) په اجزاوو کي دئ. يو من څلوېښت سيره دئ. د سېر وزن له (خورد) سره برابر دئ. په نورو سيمو کي (سېر) تر منه په تاله ډېر دئ. د کندهار يو من لس پاوه دئ په داسي حال کي چي د نورو سيمو سېر شپاړس پاوه کېږي.

د حميد مومند په کلام کي (سېر) تر منه کم ښوول سوی دئ:

په غرور د توان تېری په ناتوان مه کړه
چې د منه توله سپکېږي په سېر گوره
(کليات - ۲۱۷مخ)

+++++++++++++++

سيله:

طرفداري، پلوي.

په کندهاری لهجه کي په همدې معنا ډېره کارېږي.

خوشحال په سواتنامه (۵۸ - مخ) کي دا لغت داسي راوړی دئ:

که په دا طور اور پورې په درست سوات شي
مگر هـــــــــــاله دمـــــــــــــا
سيله مکافات شي

++++++++++++

شاړه:

د کندهار په لهجه کي (شاڅه، شياڅه) د قبر ډېري ته وايي "هغه وخت به پوه سې چي سر دي د لحدشاڅه ووهي".

ميرزاخان وايي:

د قضا شاړه به ستا څنگونه مات کا
که ته هر څو پورته پورته په هوا ځې
(۲۴۲- مخ)

+++++++++++++++

شامت:

(c) ketabton.com: The Digital Library

شامت په لوېديځه لهجه کي په همدې شکل د (نحس) په معنا مروجه کلمه ده. د پښتو نوري لهجې يې د (شوميت) په بڼه اوس کاروي. پوهاند زيار صاحب د خوشحال په کلام کي د "شوميت" شکل د کرلاڼۍ لهجې ځانګړتيا بولي.

خوشحال خان د شامت کلمه څو ځايه راوړې ده:

چې د کښليو ننداره راڅخه لاړه
خبر نه يم کوم ګناه و کوم شامت
(۳۷- مخ)

يا:

په شامت يې دما تري غرنړيږي
لا پـــــــــــــه دا د اپريديو بصرنشته
(۳۰۵- مخ)

يا:

دا کل شوميت د نفس دی چې په تا شې هسې شندې
هـــــــــــــــزار رنګه
غـــــــــــــــمونه فسادونه دم په دم
(۱۵۲ - مخ)

يا:

چه کار يې بيايی فلک پــ-ه کښته
چـــــــاری به کاندی بې مصلحته
کجير که ځير دی چه بې تدبير دی
په خزه بند شی له دې شـــــــــــامته
(رباعيات - ۵۹مخ)

رحمان بابا هم (شوميت) ليکي:

دا همه واړه شوميت دی د شومانو
ګڼه ته د چا په زېرمه نه يې ستړی
(۲۴۹ - مخ)

عبدالقادر خان ختک وايي:

په شامت د ديو سړيو باران پرېږده
شکر دا چې اور نه ووري له اورو
(۱۳۶- مخ)

زما په فکر د دې کلمو ريښه په "شوم" کي سته؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ارمغان خوشحال کي د "شامت" شکل خوندي دئ.
(وگ: ۲، ۱۶، ۲۰، ۴۲ مخونه او نور)
+++++++++++++++++

شِبَه :

د لومړي توري په زېر او د دوهم په زور(فتحه).
يو ډول مصنوعي (نقلي) مرئ ته ويل کېږي. په کندهار کي يې ښځمني پېژني (زما د څلور اتيا کلني مور په تصديق). ما د لومړي توري په پېښ او د دوهم توري په زور اورېدلی دئ. په لغات افغاني، پښتو سيند، د خوشال خان خټک کليات په ويپانگه کي دا لغت نسته. ظفراللغات اخيستی دئ خو هورې يې د تلفظ په باب څه نه دي ليکلي خو د خوشحال خټک مرغلري (۳۹ - مخ د کندهار چاپ) په حاشيه کي يې ورته کښلي دي: "په چاپي نسخه کي لمړی توری زېر او دوهم توری زور لري، په قلمي نسخه کي محشي (مشکنی) ورته کښلی دی. چي مصنوعي مرئ څني مطلب دی".
خوشحال خان وايي:
له ياقوته دي هاله سيالي شِبَه کا
که د اور په تاو کښې دانه شي بې آبه
(مرغلري - ۳۹مخ)
په سواتنامه کي لولو:
په تميز کي سـراسر واړه مبهوت دي
چې ړلی ورته گوهر، شبه ياقوت دي
(۲۱ - مخ)
بل ځای:
دُر، شِبَه، کانی، ياقـوت ورته يو شان دي
سيب، شلغم، انار، بهي ورته يکسان دي
(۲۵- مخ)
+++++++++++++++

شک:

په يوه شي خبر (آگاه).
دا لغت په همدې معنا په کندهارئ لهجه کي ژوندی دئ. "ولاکه په شک لا يم" يعني قسم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده، که په خبر یم. دا لغت قاموسو په دغه معنا نه دئ اخیستی.

خوشحال ویلي دي:

په ناحق یې په زندان کـــــــــړم یو څو کاله
خدای خبر دی که په خپل گناه زه شک یم
(ارمغان - ۲۴مخ)

اشرف خان هجري وايي:

هسې زشت عـــــمل مي اولید له ناکسو
چه له گرگه لیده نشي نه پرې شک یم
(۹۶ - مخ)

بل ځای وايي:

د ښایست پـــــــــوله دي چرته ده حیران یم
نه مې حد یقین موندلی نه پرې شک یم[۱]
(۴۰۷- مخ)

++++++++++++++++++

شکرپاره:

د زردالو په شان مېوه ده. معمولاً وچه کارېږي. د کندهار د وچي مېوې په صادراتوکي مهم قلم دئ. په قاموسوکي مي په سترگه سوی نه دئ.

خوشحال وايي:

دواړه شونډي دې خوږې شکرپارې دي
د گلابـــــــــو گل دې دواړه رخسارې دي
(۳۸۰ - مخ)

++++++++++++++++++

شمله:

د پښتو په زیاترو لهجو کي شمله د بگړۍ هغه برخه ده چي د ولونو دپاسه د جوغې په شان جگه ولاړه وي. په کندهارۍ لهجه کي شمله د بگړۍ هغه برخه ده، چي د غوړ پر برابري مخ یا شاته کښته راځړېږي. خوشحال خان سره له دې چي په اشعارو کي یې یو ځای شمله د

---

[۱] دا نیم بیتی په متن کي "نه ئې حدیقین موندلی نه پرې شک یم" دئ. ما سم کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بګړۍ د جوغې په معنا کاروي (دستارنامه – ۱۲مخ) خو په مجموع کې يې د شملې تعبير له کندهارۍ لهجې سره سم دئ. دی په دستارنامه (۵ – مخ) کې د حضرت رسول ◄ د شملې د اندازې په باب ليکي: "په ځينو روايتونو د رسالت پناه درې دستاره ياد شوی دی – يو اته لس ګزی، شمله يې نيم ګز شرعی – دويم دوازده ګزی، شمله يې يو ګز هغه د جنګ ده – دريم شپاړس ګزی، هغه به يې په اختر په جمعه په سر تاړه".

لوستونکي متوجه دي که خوشحال خان د بګړۍ له شملې څخه مراد د هغې جوغه وای، نو نيم ګز يا ګز شرعي جوغه جګه دريدلای نسي او نه په پښتنو کې چا په دغه اوږدوالي جوغه ليدلې ده.

تر دې چې ورتېر سو، خوشحال خان پخپل يوه شعر کې شمله له زلفو سره تشبيه کړې ده. زلفي ځړېدلي وي جګي نه درېږي. بيت دا دئ:

يو ځل بيا سرتــــــــــــــوره مسته راښکاره شه!
چې ګېسو دې په سپين مخ شملې شملې وي
(۳۶۴- مخ)

اشرف خان هجري هم شملې او زلفي سره تشبيه کړي دي. دی وايي:

توري زلفي دي دائم شملې شملې دي
له ښه مخه دي هـــــــــرګز مه شه جدا نور
(۳۳۱ – مخ)

+++++++++++++++++++++++

شموخه :

په وريجو کې هغه ناپاکه سوې دانه چې پوست پر پاته وي. کندهاريان يې "شماخه" بولي.

ميرزا خان ويلي دي:

له عادته عبادت لــــــــــره نه درومې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پاخه اتام کښې اوم لکه شموخه[۱]
(۱۲۴- مخ)

د کابل چاپ دیوان په لغتنامه کي دا لغت نسته. خو د پېښور چاپ په "فرهنګ" کې دې لغت ته کښلي دي: "یو قسم واښه چه خوند ئې تریو دی". په پارسي یې (شماق) بولي (د لس زره پښتو لغتونه په حواله).

++++++++++++++++

شنه:

وحشي واښه.

په دستارنامه کي راغلي دي: "د آس سرکشي ... د سواره د ناپوهی شي- یا یې بې روخه په تازیانه ووهي، یا ملونه ناموافقه ورواچوي، خوله یې خوږ کا - یا جای بند وي، شنه یې خوړلي وي...".
(۵۰ - مخ)

په کندهار کي قصابان د پسرلي پر وخت وایي: "پسونه پر شنو دي، غوښه یې بېخونده سوې ده".

په پورته نقل قول کي "جای بند" اصطلاح هم په کندهار کي عامه ده. د دغه ځای خلک وایي "تر جای بنده آس، ګښته خر ښه دئ".

+++++++++++++

شوپرک:

شوپرک ته د پښتو په نورو لهجو کي "کځلکی، اسمان کځلکی" لغتونه سته. عبدالقادر خان یې د "شوپرک" په نامه راپېژني. د کندهار پښتانه یې هم "شوپرک" بولي.

عدل چي د ده لکه افتاب په جــــــهان وخوت
پټ په سوراخونوکي ظالم، شوپرک وار شو
(۴۷۸ - مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:
شوپرک چي په حجاب ګرزي له ورځي

---

[۱] په پېښورچاپ دېوان کي دوهم نیم بیتی "په پاخه طعام کښې اوم لکه شموخه" دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دیدن طـــــــــــاقت یـې نـه لــــــــري نظر
(۶۶ - مـخ)

بـل ځـاى وايـي:
عارفـان د دواړو کـــــــونـو نـنداره کـا
شوپـرک پـه تـيـاره گـرزي بـې نظره
(۱۳۱- مـخ)

پـه زيـاتـره دېـوانـوکـي دپـارسي مـيـرزايـي کـتـابـت
تـرا غېږي لانـدي د (شوپـرک)نـوم (شب پـرک) لـيـکـل
سوی دئ . دمـيـرزاحـنان بـارکـزي پـه کـلام کـي
لـولـو:
رقـيـب نـه شي ستـادمـخ سيل کـولاى
شب پـرک شي لـه پـرتـوه د آفـتـاب ورک
(۷۸مـخ)

مـولـوي بـريـالـى وايـي:
سره څـه دي د گـلـرخ او د شيـخـانـو؟
پـر دېـوه کـلـه وهي شوپـرکـان مـوج
(اهـاړ - ۲۳مـخ)

پـه اصل کـي د مـيـرزايـي کـتـابـت تـر اغېږي
لانـدي (شب پـرکـان) لـيـکـل سوي دي.
++++++++++++++++

شوکـور:

هغـه ځـوک چي د شپـې لـه خـوا پـه سترگـو هـيڅ
نـه ويـنـي.

عبدالـقـادر خـان وايـي:
چي رقـيـب يـې مـخ تـه گـوري زه هم گـورم
د ا کـتـل بـه مـې شو کـــــــور کـانـدي پـوهېږم
(۱۰۴- مـخ)

مـولـوي بـريـالـى وايـي:
چي د لـمـر تـر ډوبـېدو يـې کـئ شوکـوره
و شوم بـم تـه بـس دغـه آسيـب د صبـح
(اهـاړ - ۲۴مـخ)

پـه چـاپـي مـتـن کـي (شبـکـوره) .
++++++++++++++++

شولان ، شولانـونـه :

سالـن، سالـنـونـه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

سالن هغه کتغ ته ویل کېږي چي د وریجو (پلو،چلو) پر څنګ یې پخوي. غورمه، کوفته، دوپیازه، سبزي، دولمه او نور په سالنو کي شمېرل کېږي.

خوشحال وایي:

څوک چه ډوډۍ د دهـــــــقانۍ خوری
خواړه د حــــــــــورو د مهمانۍ خوری
چه یې په ظلم خوری واړه یې زهر شه
که شـــــــــــولانونه د سلطانۍ خوری

(رباعیات)

خوشحال خان په دستارنامه کي لیکلي دي:

"د مردانو په شولان کښې د هر چا برخه شته،...".

(۱۴۳- مخ)

شولان ما ته د (سالن) په معناسهي ښکاري او شین راته د هغه ژبني جریان اغېزه ایسي چي د (سو، سي، سم،...) سینان یې په شینانو باندي اړولي دي.

د خوشحال کلیات (نوی چاپ) کی یې شولان ته کښلي دي: "کمند، کمندونه" چي سهي نه ده.

د خوشحال فرهنګ (د یارمحمد مغموم خټک) شولانونه لغت او د خوشحال په کلام کي یې مثال راوړی دئ (۱۳۳- مخ)، خو معنایې ځني پاته سوې ده.

د خوشال خان خټک کلیات په ویپانګه (۱۲۳۲- مخ) کي چي شولانونه په "کمند، کمندونه" معنا سوي دي، د حیرانتیا وړخبره ده!

سالن لغت د ارواښاد عبدالهادي ریشاپه یوه شعر کي داسي دئ:

که پلو وي که سالــــــــــن وي که مېوه وي
که شیدې که پراټې که کېک کولچه وي
خدای و هست که څــــه لنده وي اوکه وچه
نوش جان دارو درمـــــــــان دي د مېلمه وي

++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

شلومبې:

په کندهار کي يې هم شلومبې بولي. په نورو لهجو کي ورته (تروې، شړومبې، شناوی) وايي.

خوشحال وايي:

که دغوادبزو شلومبې خورې زيان يې نشته
اشـــــــــــتها د
ســـــــــــــړي زياته کا په خور
(ارمغان - ۵۷مخ)

په ارمغان (۲۵، ۳۹ مخو کي) د " شلمبو" په شکل هم ليکل سوي دي. په رباعياتو کي "شنوبې" ثبت دئ.

کلپه روپيه ښــــــــــايسته روغه وی
خوچه سوراخ شی نوربی فروغه وی
هيځوک دخپلــــــــــوشنوبو بد نه وايی
صفت د هــــــــــر چا له خپله دوغه وي
(رباعيات - ۲۱۹مخ)

پوهاند زيار صاحب ليکي چي خوشحال خان "شلومبې" کلمه هغه شان کاروي لکه "چې په لويديزه پښتو کې هم همداسې دود لري". (وګ : د خوشال ادبي پښتو- ۳۶مخ)

رحمان بابايې هم "شلونبې"دوې هجايي کاروي:

واړه تشي شلونبې شاربې
خبر نه شــــــــــوې له مطلبه
(۱۲۵- مخ)

په نورو لهجو کي (شلومبې) درې ځپې تلفظ کېږي او شين ته زور (فتحه) ورکوي.

+++++++++++++++++++

شوَلـه:

شوَله هغه درد دئ چي دوامداره نه وي. کله چي راولاړ سي، کرار کرار پسې زياتېږي څو خپل اوج ته ورسېږي. بيا بيرته لږېږي څو وشلېږي. د لنګون درد ته شوَلي وايي. د پېچ يا اسهال پر وخت د کولمو درد ته هم شولي وايي. د کندهار ښځمني يې په ښراوو کي هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاروي: "د کولمو شولي دي درولوېږي" په کندهار کي ډېره عامه ښرا ده.

خوشحال خان يې د "خوارى، مشقت، زحمت" په معنا کاروي. دى په دستارنامه کي د شعر په باب وايي:

"يو يو بيت يې لکه فرزند زوول هسې شولې لري. خداى دي په دا رنځ څوک گرفتار نه کا".

حميد مومند هم دا کلمه راوړې ده:

يو له ځلې د سبق سبقت انديش
بل له شوَلُو د رخصت په خاطر رېش
(کليات - ۴۳۹مخ)

د دغه کليات په ويېپانگه (۷۸۸مخ) کې د (شوله) معناراوړې ده خو تلفظ يې (sola) ليکلى دئ.چي گويا د کلمې د سر شين (پېښ، ضمه) لري. دا تلفظ ناسم دئ او د دغه لغت اصلي وينگ د شين توري په سکون باندي سهي دئ.

"شوَلَه" په کندهارى لهجه کي د (ډېر تېره) په معنا هم کارېږي. د مثال په توگه "دا چاکو داسي تېره دئ لکه شوَله" يعني دونه تېره دئ، چي وريښته په خريل کېدلاى سي.

+++++++++++++++++

صيادي:

په کندهار کي "صياد، سيات" هغه ښکاري ته ويل کېږي چي مرغان د خرڅلاو له پاره نيسي". (وگ: ښکار او کندهار - ۲۶ مخ)

خوشحال هم د "ښکاري" او "صياد" توپير کړى دئ. دى ليکي "د ماهى ښکار د صيادى ښکار چه د اهل حرفت د روزگارِ عالم ښکار دى، دا صيادى د قديمه لا د آدم (ع) د وخته ده ..." (دستارنامه - ۵۵مخ).

د "اهل حرفت" څخه د خوشحال خان مراد دا دئ چي دا ښکار يو راز کسب و کار و پېشه ده. په کندهار کي هم صيادي خپل کاسبان لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (ت) او (دال) ابدال نورمثالونه هم شته:
جلات - جلاد،
فساد - پسات،
آباد- ابات، ...
++++++++++++++++

غاو:

غالمغال، اعتراض، شکایت.

په دغو معناوو د کندهار په لهجه کې ژوندی لغت دئ. قاموسو اخیستی دئ او په نورو لهجو کې هم شته.

خوشحال خان په دستارنامه کې کښلي دي:

" سرودهـــــــــورته دی روا
چه نه غاو وي نه غـــــــــوغا
سامعان یې صاحب دل وي
نه وي نفس نه یې هــــــــــوا
(۱۶۱- مخ)

اشرف خان هجري وایي:

د حاسد په صعنه غاو نه کا رښتینی
په سنگینه زمکه شور لري سیلاب
(۳۲- مخ)

عبدالقادرخان ختک وایي:

که هر څو وربانديي غاو رقیب غماز کا
عاشق کله غـــــــــــوږ د دیو په آواز کا
(۱۸- مخ)

پخوا به د ښار د معتبرو خلکو د کورو په دروازه کې یوه خونه وه چې "غاوچیان" به پکښې اوسېدل. غاوچي د "قابوچي" مفغن سوی شکل دئ او قابوچي تورکی کلمه ده، چې د (دروازه وان، دربان) معنی لري. په خوشحال فرهنگ (۱۵۴- مخ) کې چې "قابوچي" په "خودغرض، مطلب پرست" معنا سوی دئ، د تامل وړ خبره ده.
++++++++++++++++

غاري غرڅه:

د کندهار ښکاریان یې "غاري موږیی" بولي (وګ: ښکار او کندهار - ۳۳مخ).

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال وايي:
اې چه په رو کښې ګزار ته ساز يې
سترګې دې لکې غوږ په اواز يې
غارې غرڅه دی دربانديې درغی
په تخرګ يې وله که تير انداز يې
(رباعيات - ۲۴۲مخ)
خوشحال خان يو ځای ځان له "خواجه خضري غرڅه" سره تشبيه کوي:
په مثال خواجه خضرې غرڅه خوشال و
چې ګوزارورباندې وشوناګهان
(دخوشحال ختک کليات ــ ۹۷مخ)
+++++++++++++++++

غولی:

غولی د کور (انګړ) ته وايي چې په فارسي يې (حياط) بولي. دا لغت په کندهار کې مروجه ژوندی کلمه او فولکلور ته يې هم لار موندلې ده. د کندهار کوچنيان د باران نه اوريدلو پر وخت کور په کور ګرځي اوره، خورې يا ايکی ټولوي. دا لوبه (ارګورې) بولي چې په اسلامي ثقافت کې ورته (استسقاء) وايي. د استسقاء له پاره خاصي دوعاګانې سته. ارګورې د استسقاء پښتني دود دئ. د ارګورو پر وخت کوچنيان دغه مسجع عبارتونه په ګډه وايي:
"ارګورې، برګورې. خدای دې يو زوی درکې چې پر غولي درته شورې، ډولاډنګه څه غواړې، يوه کاسه اوره غواړې، اسمان خړې اوبه غواړې، مځکه شنه واښه غواړې".
خوشحال خان ختک سره له دې چې د (انګړ) او (انګن) کلمې هم راوړې خو د (غولي) لغت زيات کاروي:
ودې نه زيږي فرزند د
بابا په غولي، وند
(۴۶- مخ)
يا :
هغه دم چې تور ګيسو په خپل صورت باندې
خواره کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشبويي د خاصه مشکو په درست غولي شي
پريشانه
(۲۴۹- مخ)
يا:
په کوټه باندې دا دواړه حبطه دي
چې دې تش په غولي گرزي هم بلا دی
(۳۱۴- مخ)
يا:
که وينې ژاړم گريوان چاک چاک کړم
په غولی گرځم غوغا بلغاک کړم
په دا به تلی
ياران رانه شي
سکه بايده دا دی چه ځان بې باک کړم
(رباعيات - ۲۸مخ)
يا:
کښېنه په انگړکې مخامخ چې درته
گورم
تور لونگين، دواړه چندڼ هار په سينه تال
کړه
(۲۸۸- مخ)

خوشحال په دستارنامه کې کښلي دي:
"... په لوړ ځای دربدل - په بام ختل،
په غولي کښې گرزېدل، دا دي هرگز نه وي
...".
(۱۳۰- مخ)

رحمان بابا ويلي دي:
د زړه غولی مې نيولی ستا غمونو
نور غمونه دي له زړه ويستلي ما
(۲۲- مخ)

هجري وايي:
اقبال نه ورځي هرگز د چا په غولي
څو همراه ورسره نه کاندي زوال
(۷۵- مخ)

ميرزاحنان بارکزی وايي:
دښادی رخ مې ونه ليدپردا غولي
چپه ځغلم بېهوده لکه فرس
(۷۰مخ)

+++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

غېږ:

په لوېدیځه لهجه کي یې هم "غېږ" وایي خو په ځینو نورو لهجو کي "غېږه" ده. خوشحال خان یې هم هر وخت د "غېږ" په شکل راوړي. که ځیني استثناآت موجود وي هغه راته د خوشحال خپل انتخاب نه ښکاري. (د خوشال ادبي پښتو۳۲مخ) کې یادونه سته.

میرزا خان انصاري وایي:

د عالـــــــــم هنر به واړه پرې تمام کړم
که سرکښ خاطر په غېږ کي ونیسمه
(۱۸۴- مخ)

++++++++++++++++++

کاګل:

کاګل د کندهار په لهجه کي د (اخېړ) پر ځای کارېږي. مثلاً وایي: په مني مو د کور بامونه کاګل کړي دي.

میرزا خان انصاري وایي:

اوهاله به یې د مراد تخم زرغون شي
چي د نیو پـــــه په اوبو جمال کاګل کا
(۶۱- مخ)

+++++++++++++++++

کالکوچن:

دا لغت په ظفراللغات کي په "دهوکه باز،..." معنا سوی دئ. د خوشال خان خټک کلیات په ویپانګه کي نه دئ اخیستل سوی او د مغموم په خوشحال فرهنګ کي مي هم په سترګه نه سو. په کندهار کي (کاړکچو، کړکچو) د غالمغال، شور، ږوږ (زوږ) په معنا مروج لغت دئ. عموماً د مرغانو، په تېره بیا میناوو د شخول له پاره کارېږي. لیري نه ده چي له کالکوچن څخه د خوشحال خان مراد (غالمغالي، شریر،...) وي.

خوشحال خان په سواتنامه کي ویلي دي:

د"کاچو"نمسی نه خان دی، نه ملک دی
کالکوچن، دروغـــــــژن غشی د هلک دی
(۳۱- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

++++++++++++++++++

کاواک:

کهال، تنبل، لټ:

په لوېدیځه لهجه کي کاواک لغت سته او پر ځنګ یې د همدې مطلب له پاره (کاړي واړي) ویی هم کارېږي.

دخوشحال فرهنګ (د مغموم خټک) دغه لغت اخیستی دئ، چي په مثال کي یې د خوشحال خان دا بیت راوړی دئ چي ما په کابل چاپ او دانش چاپ کلیات کي ونه موند:

سګ مګس خو سګ مګس دی نور به نه شي
که هـــــــــــــــــر ځو یې آړوې کاواک کاواک دی

(د خوشحال فرهنګ، اول جلد، ۱۵۹- مخ په حواله)

رحمان بابا وایي:

ته ژغورې سرومال په عاشقی کښې
عــــــــــــاشقي دا هسې چري ده کاواکه
(۶۳ - مخ)

+++++++++++++++++

کجک، کچک:

هجري ویلي دي:

مشکي زلفو دي سونا کړه منفعله
په لکی یې کچک پټاله دَ ده ماره
(۱۲۷- مخ)

دا بیت یو څه مغشوش راته ایسي. د سونا هیلی، چي په کندهار کي یې (شین سرې، زرغون سرې) بولي، په لکی کي دوه درې تاره بڼکي سته چي سرونه یې چنګ وي. د ښځمنو وریښتانو ته چي د غوړ پر برابري چنګ غچي (قیچي) سوی وي، کجک وایي. د سونا هیلی د لکی چنګ تارونه او کجک سره تشبیه کېدلای سي.

د کندهاري شاعرانو په کلام کي (کجک، کجکان) زیات راغلي دي. د یوې محلي غزلي سر داسي دئ:

تور کجکان، ما ته جابی راوړه
که جابی نه وي ما ته غاړه بلوڅی راوړه

مولوي بریالی وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاو کجک دي په پرېشانه کاکل بند کړه
د سنبل غوټۍ په شپه دلگیري ښه دي
(اهاړ - ۱۳۴مخ)
++++++++++++++++

کچارۍ:

د تجارتي دعوو د فیصلې محکمه.
رحمان بابا وايي:
د وصال دلالان کوم طرف ته غواړم
چي بندي شوم د هجران په کچرۍ
(۸۸ - مخ)
مولوي بریالی وايي:
سودا په نقدو کېږي د ژوندون په کچارۍ کي
وړیا په دې دوکان کي تبادل څه په کار نه دئ
(اهاړ - ۱۳۲مخ)
د کچارۍ په نامه د کندهار د احمدشاهي ښار په کابل بازار کي یوه ودانۍ سته (وگ : احمدشاهي کندهار، د لیکونکي اثر - لومړی ټوک،۲۳مخ). کچارۍ ته یې په کندهار کي(پنچات) هم وایه. دا هندۍ کلمه ده او په کندهار کي یې د پنچات دفتر ته (فیصله منازعات) هم وایه.
بریالی صاحب وايي:
د غمزو پنچاته لبر څه خو مدد کړه
"بریالی" په دې سودا کي تاواني ولاړ
(اهاړ - ۴۹مخ)
+++++++++++++++++++++++++

کِچړۍ:

کچړۍ یو راز خواړه دي چي له پندو وریجو او ماشو (میو) څخه پخېږي او پر سر باندې کورت او سره کړي غوړي اچوي. دا خواړه په کندهار کي په ژمي خوړل کېږي.
خوشحال خان وايي:
تود کچړۍ د غوا غوړي په وخت د ژمي
تر حلوا تر سلوا زیات لري هنر
(ارمغان - ۵۸مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځيني كسان د پكتيا د سيمي ژمني خواږه (ډنډكى) له كچړي سره يو شان بولي. خو كچړى او ډنډكى جلا جلاخواږه دي.

++++++++++++++++

كِردې:

اعمال، چاري.

خوشحال خان په فراقنامه كي ويلي دي:

چې د بل ښې كردې وينې
ځان اوبه كانــــدي خبيث
(۱۸- مخ)

د اول نيم بيتي "ښې" په چاپي متن كي "شى" دئ. كه دا چاپي غلطي نه وي، نو ښايي د ختكو لهجه به د مرتب په پام كي وه.

عبدالقادر خان وايي:

مرد يې مه گڼه چې لافي بې كردې كا
مرد كرده بې لافـــــوكا، ښځه لافي ده
(۱۷۹- مخ)

په ځينو متونو كى د "كړدې" په شكل هم ثبت سوى دئ. هجري وايي:

په خوله واړه عـــــــمل كا د اولياوو
له كړدو يې لاس په غوړو د كافر دى
(۱۸۷- مخ)

حميد مومند وايي:

ناكردې د محبت و ســــــــــړي وركا
په يوه لاس كي پياله په بل همسا
(كليات - ۱۳مخ)

ميرزاخان انصاري وايي:

عام وخاص كا د مسكين په نامه فخر
چي ويل كِـــــــــرده يې دواړه ده حنيفه
(۱۶۷- مخ)

+++++++++++++++++++++++

كركنډه:

غټه گردى ډبره چي انسان يې د پورته كولو قدرت نه لري. په لويديځه لهجه كي مروج لغت دئ.

حميد وايي:

عشق مې هسې بې اختياره دماغ كوز كړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه ورغړي کــــــــــــــــرکنډه په سر ځوږه
(کليات - ۲۲۳مخ)
+++++++++++++++++++++

کږه وږه:

شکل و قواره، قيافه، خد و خال.
عبدالقادر خان وايي:

که لب دي لعل کــــــــرم لعل خوشيرين نه دی
که غاښ دي دُر کرم، دُر هسې سپين نه دی
که مخ دي نمر کرم د نــــــــــمر کږه وږه نشته
که سنبل کرم زلفې (خو دا) مشکين نه دی
(۳۹۲- مخ)

د دې رباعۍ وروستی بند په چاپي متن کي همداسي ناسم راغلی دئ. په کندهار چاپ (۱۸۴مخ) کي داسي دئ:
"که دي سنبل کرم سنبل مشکين نه دی"
+++++++++++++++++++++++++

کست:

کست دوې معناوي لري. يوه يې د (قصد = عمد) پښتو سوی شکل دئ او بله د (رخه) معنا ده، چي په عربي ورته (غبطه) وايي.
دا لغت په دواړو معناوو په لوېديځه لهجه کي سته. د (کست) کلمې له پاره په نورو لهجو کي د (رَخه) کلمات رواج لري. په کندهار کي (کست) عام استعمال لري. خوشحال يې هم د (رخه) په معنا راوړي:
په لومړۍ معنا:
ما په وږيو ســــــــــترگو ډير ياران خوړلي
په ځيرځير دې مخ ته نه گورم له کسته
(۱۹۶- مخ)
په دوهمه معنا:
د اســــــــمان له عاشقانو سره کست دی
هر زمان يې په هجران سره غمناک کا
(۹- مخ)
يا:
عبدالقادر خان خټک ويلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

وایم مه خانده بل چا سره زه سوځم
ته زمــــا له کسته لا زیاته خندا کړې
(۳۳۰- مخ)

د اشرف خان هجري په دېوان کي د دې لغت دوه رازه لیکنه لولو. دی "قست" هم لیکي لکه په دې لاندي مثالو کي، او "قصد" هم (۲۸۷مخ):

چـــــــنار تولې پنجې پرانتې له شوقه
د بلبل په صوت یې لاس وهل له قسته
(۴۴۳- مخ)

یا:

تل قدم د گل په سرکېدي له قسته
کوږ یې نه کا یو ورق د گوشو پلونه
(۴۴۶- مخ)

دغه قاف د هغه کاف بدلون دئ چي خوشحال خان په سواتنامه کي (۵۱ - مخ د کابل چاپ) کي سر ځني تکولی دئ.

+++++++++++++

کشمش:

په نورو لهجو کي (ممیز، مویز) دئ.

رحمان بابا وایي:

له خوبانو نه به څوک څه وفا غواړي
ســــروي کله د کشمش مېوه نیولې
(۱۷۷- مخ)

عبدالقادر خان وایي:

د کشمشو پـــــــــــــه لذت به څه پوهېږي
چې یې خوله وي عادت شوې له املوکه
(۲۱۴ - مخ)

حمید د انگورو پر ځنگ "کوَر" هم راوړي دي:

هر قدم یې چـــول زړونه د دلبرو
په مثال لکه داني د پخو کورو
(کلیات - ۳۶۷مخ)

یا:

په هنر د پاکـــــــوبۍ چې آغازگیت کړ
سنگین زړه لکه دانه د کوَرو چیت کړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۳۸۳- مخ)

++++++++++++++++

ککوړي:

ککوړي يو راز ډوډۍ دي چي د کاک په شان بې له تبۍ، داښ، تناره څخه پخېږي.

رحمان بابا ويلي دي:

که ښندلي دي په خدای وي يو کيکوړی
نمايان يې په جـــــهان کښې لکه نمر کړې

(۱۵۱- مخ)

په کندهار کي ښځمني يوه بدل وشمه وراشه لري او د هغه چا په باب يې کاروي چي تر پزي پوري يې مړۍ خوړلې وي خو دی لا د لوږي څخه شکايت کوي. وراشه دا ده:

دوې کاسې سرسر، يو د غوايي سر، درې د اور ککوړي، آ! زما نهاري لوري!

حميد وايي:

ټول دې مه شه پـــــــــــه زرگونو زر و سيم
چې ته يو کيکوړی خورې پکې يا نيم

(کليات - ۱۵۴مخ)

++++++++++++++++

کمبله:

هجري وايي:

هر سړی چي په اسرار د کار خبر شي
تر اطلسو خوښوي کنبله شاړه !

(۴۵۰- مخ)

++++++++++++++++++

کوتر:

پوهاند زيار صاحب د خوشحال کليات د پېښور چاپ په حواله ليکي:

"(کوتر) يې زياتره بې ښځينه پايلې ښځينه او کله هم نرينه کارولی دی:

اوښتو لره پخته کوتر بايده دی" (د خوشال ادبي پښتو - ۵۱ مخ)

د کندهار په لهجه کي "کوتر" د نر له پاره او"کوتره" د ښځي له پاره عام رواج لري. د کوتري نر تر ښځي ښې بازۍ کوي. په پورتني بيت کي خوشحال همدې ټکی ته اشاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي. باید وویل سي چي په کندهار کي د کوترو په نومو کي ټول صفتونه مذکر دي (وگ : ښکاروکندهار ــــ ۱۱۱مخ)

هجري وايي:

د تن پوست دي ښايسته له اصله نه دی
په چيني جامه هـــــــــوس لکه کوتر کړي
(۲۱۸- مخ)

حميد وايي:

هسې رنگ به په نخا تالا کوتر شو
چې به فکـــــــــر د پري ورته اوتر شو
(کليات - ۳۸۴مخ)

اشرف خان هجري يې د (کونتره) په شکل هم راوړي:

هغه ښهر چه محسود د پېښور وه
نن کونترې پکښې جاله د بېديا کا
(۲۵۸- مخ)

++++++++++++++++++++

کورنگ:

د آس بچی.

د کندهار په لهجه کي دوې څپې ويل کېږي د هجري په ديوان کي يوه څپه کار سوی دئ.

په هر لور دي د هوس زين کړی کرنگ دی
د لَـــــــــغت ميدان دي نشته عمر تنگ دی
(۲۲۰- مخ)

حميد وايي:

راغی ځار شو نر کورنگه د شاهد
رضاجوی په هزار رنگه د شاهد
(کليات - ۴۵۹مخ)

شمس الدين کاکړوايي :

تېزرفتارد"شمس الدين" کورنگ دژبې
خو آخربه شي په داميدان کښې لنگ
(۷۸مخ)

++++++++++++++++

کوغالی:

رحمان بابا ويلي دي:

که نصيب مي شي کوغالی ستا د سپيو

(c) ketabton.com: The Digital Library

وبه نه کــــــــــــــــړم نور نظر په جام د جم کښې
(۱۶۲- مخ)
په کندهارۍ لهجه کي د غريبۍ محقر کور ته "کونډغالۍ" وايي.
++++++++++++++++

کوکو:

(په اوږده واو) د کوچنيانو په ژبه (ښه، اعلى).
ميرزا خان ويلي دي:
د دانا د وړاندي لهوولعب څه دي
د هلک تر فهمه سره لمبه کوکو ده
(۱۲۷ - مخ)
+++++++++++++++

کولک:

کولک دوې معناوي لري:
د خوني کولک: د خوني په چت کي سورۍ چي د رڼا د داخلېدلو او د دود د وتلو کار ځني اخيستل کېږي:
هجري وايي:
تر کولک چاپېره مه گــــــــــــــرزه عابده
گڼه خون به دي په غاړه شي ټوبک يم
(۹۴ - مخ)
بل د سترگو کولک چي د سترگو کاسې ته ويل کېږي.
خوشحال خان ليکي: "د سترگو رغول څو پردې لرۍ - وازدې تر چاپيره په کولکونو کښې تور سپين پاسه کولکونه کلک د هډونو د سترگو د محافظت دپاره ..." (دستارنامه - ۲۱مخ).
++++++++++++++++

کويلۍ:

کوينۍ، تاديگۍ.
د وريجو يا اوگرې هغه برخه چي د ديگ په بېخ پوري نښتې وي. د کندهار په لهجه کي يې (کويَنۍ) بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالقادر خان ویلي دي:
زویه په کور کې وچ ټوک به ژویي
زوی یې له لـــــــــوړي کویلي کويي
رښتیا متل دی هـــــــــــوښیار ویلی
دنیا خوړه ده تر ځـــــــــــــان تر زویي
(۴۰۷- مخ)
د لام او نون ابدال په نورو پښتو کلماتو کي هم سته. یو څو مثاله یې دا دي:
لمر - نمر،
لمونځ - نمونځ،
لمانځل - نمانځل،
نولس - نونس،
++++++++++++++++

کیسر:

په کندهاری لهجه کي (کیسر) د خرو یو راز ناروغي ده. په دغه ناروغي کي د خرو ګېډه باد کوي.
د حمید په کلیات کي د "قوصر" او "کوسر" په شکلو راغلې ده.
آه سرد نوي مین لــــــــره ښه نه دی
له تازه پرهاره باد قوصر ژغوره
(کلیات - ۲۱۵مخ)
په ویپانګه کي یې معنا نسته
بل ځای:
چې وهلی د مظلــــوم د آه قوصر وي
مه کړه طمع د صحت له هغه ریشه
(۲۳۲- مخ)
یا:
لا یې اور د غــــــــــــــم تازه د خسو خار کړ
دې کوسر یې هلک زخم لوی پرهار کړ
(۳۶۴- مخ)
++++++++++++++++

ګرګه:

ګرګه د وچ لرګي کوندې ته وايي. د ښاخو تر وچېدو وروسته د یوې درختي (وني) د تنې پاته برخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حمید وایي:
عشق په زړه د تن پرړورو کله لګي
دا چې نه کا اور اثر پـــــــــه لنده ګرګه
(کلیات - ۲۳۹مخ)
میرزا خان وایي:
د وصال راحت بـــه هیڅ ورځخه نه وي
د هجران په اور کي سوځي لکه ګرګه
(۱۷۶- مخ)
شمس الدین کاکړوایي :
لکه اورنه کړي اثرپرلنده ګرګه
هیڅ اثرراباندي نه کانصیحت
(۴۰مخ)
ګرګ (د لومړي په زور) د اینې (جګر) یو راز ناروغي هم ده. په کندهار کي یو متل دئ چي وایي:
"ګرګه ! بله چاره دي نسته بې له مرګه".
شمس الدین کاکړوایي :
څه خاصیت وستادلب په قنبیله کښي
چي یې ویوست زماله زړه دهجرګرګ
(۷۷مخ)
قنبیله یاګنبیله یورازدارودي .
+++++++++++++

ګړی:

د (ګړی) ویی د لحظې، شېبې، ساعت په معناپه لویدیځه لهجه کي ژوندی او جنس یې مونث (ښځینه) دئ. په نورو لهجو کي یې جنس مذکر دئ.
خوشحال خان یې هم مونث جنس راوړی او له "وړی" سره یې قافیه کړی دئ. دی وایي:
که ســـــــــر د ښځي سپیني وړی شي
زړه یې و... ته هــــــــــــــــــــــره ګړی شي
ســـــــــــــړی نــــــــــــــه ده لکه پېړی ده
چي ... پري ولاړ شي هاله سړی شي
(رباعیات - ۲۲۲مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا ویلي دي:
په یوه ګړۍ یې مخ وي
په یوه ګړۍ یې شا
(۲۰- مخ)
شاغلی پالوال صاحب (ګړۍ، ګهړۍ) هندي لغت بولي او د رحمان بابا په دغه غزل کې چې شپږ ځایه (ګړۍ) او لس ځایه (ساعت) راغلی دئ، دي نتیجې ته رسېدلی دئ چې دغه شپږ ځایه (ګړۍ) د رحمان خپل لغت نه دئ او د بل چا لاسوهنه ده (وګ: معیاري پښتو- ۲۳۵مخ).
میرزاحنان بارکزي (ګړۍ) مونثه کلمه ګڼي . دی وایي :
پیروي هره ګړۍ دهغوبویه
چې یې خاوري دبېدیاوي په ګذر زر
(۵۹مخ)
+++++++++++++++++++

ګلقند:

طبیبان د ګل ګلاب پاڼي په پسرلي کې په مخصوصو دېګو کې د عرق ایستلو له پاره اچوي او عرق (ارَغ) یې باسي. د ارغ تر ایستلو وروسته د پاڼو تفاله له بوري سره ګډوي او یوه خوږه او خوندوره ماده ځني جوړوي، چې د نس د درد او باد له پاره یې ناروغانو ته ورکوي. دغي خوندوري مادي ته ګلقند وایي او د کندهار خلک یې له ناروغی پرته هم کاروي.
میرزا خان ویلي دي:
او قوت به دي هـــــــــــــــــــــــر دم پسې زیاتیږي
چې علاج یې په دا هسي شان ګلقند کړې
(۲۲۷- مخ)
+++++++++++++++++

ګنج:

حمید وایي:
بیا یې خـــــــــــــــــــــــه نوي متاع په بازار راغله
چې یې واخیست نوي ګنج نوي بازار نن
(د عبدالحمید مومند دیوان - ۲۱۸مخ)
د ا کلمه د عبدالحمید مومند د کلیات په ۱۶۶مخ او د دورمرجان په ۶۸مخ او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالحمید دیوان په ۸۹ مخ کي "کینج"؟ راغلي ده. دا لغت يې په پورتنیو چاپوکي معنا کړی هم نه دئ. زما په فکر يې د هیوادمل ثبت سم دئ. (کینج) لغت زه د کاتبانو مسخه بولم. په مروجو قاموسو کي مې دا راز لغت په سترګه سوی نه دئ.

په کندهار کي (ګنج) کلمه د (بازار، منډيي، نخاس او مارکیټ) په معنا همدا اوس ژوندی ده او ظفراللغات هم په همدي معنا ثبت کړې ده. دکابل اوشاوخواسیمي خلک د(نخاس) کلمه پرهمدي ځای کاروي. په زاړه کابل کي د(نخاس) په نامه یوه سیمه هم وه. (د لرګو ګنج)، (د پسو ګنج)، (د خرو او غویو ګنج)، (د وریجو او غوړو ګنج) ټول د کندهارد اوسني ښار مشهور او معلوم ځایونه دي.

د حمید مومند په پورتني بیت کي راغلی "کینج" همدا (ګنج) دئ.

دشمس الدین کاکړپه کلام کي هم د(نخاس) کلمه په همدغه معنا راغلي ده :

"شمس الدین"غوندي زرګوني
يې خرڅېږي پرنخاس
(۶۲مخ)

++++++++++++++++++

ګوار:

د کندهار خلک په شکنځلو کي"د ګوره زو" جمله کاروي. زما یو وخت داسي فکر ته راغلي وه چي دلته به له "ګوره" څخه مراد "پرنګی" وي ځکه "پرنګي" ته په هندوستان کي"ګهورا" وايي چي اصله معنا يې "سپین" ده؟

خوشحال خان په سواتنامه کي ویلي دي:

درست عالم يې د ګوارو په شماره دی
تر تاجکـــــــــــــو لا په زیست کي آواره دی
(۲۲- مخ)

هجري ویلي دي:

زه خټک په چا خوړي کړم سترګي خپلي
تور ګوار پکښي میشته نوم يې ځبیر شه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۴۵۶- مخ)

++++++++++++++++

گورم:

(فشار يې پر دوهمه څپه دئ).

د غواوو گله،

کندهاريان هغه چا ته چي د پسو رمه پيايي، شپانه وايي، هغه چي غواوي او غوايي پيايي، گوروان يې بولي (گوروان ته په نورو لهجو کي"غوبه" هم ويل کيږي[1].

هغه چي د اوښانو گله پيايي ساروان يې بولي.

خوشحال په دستارنامه کي ويلي دي:

نه يو سور د تير انداز و

نــــــه گورم د نيزه باز و

(۵۱ - مخ)

++++++++++++++++

گوندې:

(فشار يې پر لومړۍ څپه دئ) د (شايد، ممکن) په معنا.

د کندهار په لهجه کي ژوندی ويی دئ. په نورو لهجو کي د (گوندي) پر ځای (گنې) کلمه کارېږي.

خوشحال وايي:

گوندې وي چې د وصال په خوښۍ خوښ شي

چې خــــــــــوشحال په جدايه کې ډېر نول کا

(۴- مخ)

يا:

ما وې زړه يې گــــــوندې نرم په ژړا کړم

چې اثر پرې ژړا نه کاندي څوک څه کا

(۸ - مخ)

---

[1] حميدويلي دي:

شپون غوبه څکه سنگدله ويلاړه شي

چې روزگار يې وي له کانو د بيديا

(۵ - مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز په دستارنامه (۲۳۱- مخ) کې کښلي دي: "... بل حماقت دی له جهله- سړی ګوندي په ډېر علم تربيت خلاص شي ".

+++++++++++++++

لار:

دا لغت د پښتو په ختيځه کي (لاره، ليار) ويل کېږي. د کندهار په لهجه کي يې (لار) بولي. د خوشحال کليات په شپږم مخ کي د (لار) په شکل راغلی دئ او ورته ليکلي يې دي چي په چاپي دېوانو کي د (لاره) په بڼه ثبت دئ او داسي ښکاري چي دوی له خطي نسخو څخه اخيستی دئ.

تلم په خپله لار راســـــره مله شوه نګارا
شوخه، غمزه ګره، خنده رويه، خود آرا
(۶ - مخ)

يا:

يار مې لاړ شو په دا لار ورپسې درومم
که ډېر ستړی په دا لار يـــــمه په ځای يم
(۱۳۸- مخ)

يا:

د يار مهر تر ما راغی زمـــــــــــا مهر تر ياره
رښتيا ده دا خبره چې د زړه ده لار د زړه
(۲۹۷- مخ)

دغه راز په سواتنامه کي راغلي دي:

درېڅلورمياشتي دا لار وي ښه روانه
ډېر آفت لــــــــــــــــــري له برفه، له بارانه
(۸ - مخ)

رحمان بابا هم (لار) کلمه له لوېديځ ګړدود سره سمه راوړې ده.

چه ويريږي له کوهي او له ګړنګه
هغه نه درومي پـــــــه لار د دې دنيا
(۵ -مخ، ۴۸- مخ)

هجري هم پر دغه لار روان سوی دئ:

ربه لار يې پـــــــــــه رياض کړه برابره
چه هر ګل يې له عذارو لون سود کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۳- مخ)

عبدالقادر خان هم دغه لار اخيستي ده:

نن يي بيا کښيښو په سر باندي دستار کج
لکه مست هـــــــاتي په لار کوي رفتار کج

(۴۸- مخ)

حميد مومند ويلي دي:

لاړ به کله شي د عشق پـــــه ستغو غاښو
دا په سمه لار کي سترى ستومان عقل

(کليات - ۱۳۷مخ)

ميرزا خان انصاري ويلي دي:

چي يي لار ليدلي نـــــــه وي رهبري کا
رڼاورځ به توره شپه کاندي په وعظ

(۷۶- مخ)

يا:

پر دا عامه لار يي لويه لومه کښيښوه
هيڅ دانا ځني خلاص نه شو بي قانعه

(۱۵۸- مخ)

دکندهارشاعرميرزاحنان بارکزى وايي :

ستادقددراتللولارگوري دلبره
چي دباغ تردپوال سروي سربدرکړ

(۶۳مخ)

++++++++++++++++

لولپه:

عبدالقادر خان ختک ويلي دي:

گاه باران شي د ژوندون اوبه کا تويي
کله اور شي لولپه کا تـــــــــــــــمام شهر

(۶۰ - مخ)

په حاشيه کي ورته کښلي دي چي په (الف، ک) نسخوکي دا مصرع داسي ده: "گهی اور شي سري لمبي کا تمام شهر". دغه لمنليک چي ما ولووست، په زړه کي مي وويل چي په "لولپه" او "سري لمبي" کي يوه هرومرو د کاتب لاسوهنه ده. دواړه د عبدالقادر خان کلام کيدلاى نه سي. له امکانه ليري نه ده چي د کاتب په لهجه کي دي د "لولپه" کلمي وجود

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه درلود، نو يې په "سرې لمبې" باندي اليشه کړه.
(لولپه) په کندهارئ لهجه کي مروجه کلمه ده. مولوي بريالي ويلي دي:
که لا مکوټ و لولپه ســــــــم پر يوه حال يمه
د يکرنګئ د توحيدقول مي ايمان کی پوخ
(اهاړ - ۲۷مخ)

+++++++++++++++++

لېوه:

لېوه هغه جناور ته وايي چي د کندهار په لهجه کي يې بل نوم (شرمښ) دئ او په پارسي ورته (گُرگ) وايي:

ډاکټرعبدالرازق پالوال د (لېوه) مفهوم لري. څه پراخوي او ليکي: " لېوء په پښتو کښي عموماً د شرمښ معادل پېژندء کيږي. خو په ځينو لهجو کښي لکه د هلمند او بړيځستان پښتو، لېوء د ټولوځيرۇنکۇ حيوانانۇ مجموعي نوم دئ. يعنئ چغال هم لېوء دئ، بړوې هم لېوئ ده؛ کوړ هم لېوء دئ، پړانگ او زمری هم لېوان دي. د لېوء نوم له يوناني او لاتيني څخه و پښتو ته راغلئ دئ. په دغو ژبو کښي لېوء و زمري ته ويل کېږي...". (معياري پښتو - ۱۷۰مخ. نقل قول د ډاکتر پالوال په ليکدود دئ).

د (لېوه) لغت په کلاسيک ادب کي زيات راغلی دئ او دا چي په کلاسيک ادب کي (لېوه) او (شرمښ) دواړه راغلي دي، د ډاکتر پالوال استدلال په پياوړی کېږي.

خوشحال وايي:
عاشق يو لکه لېوه په شـــــــــمال پايي
بل په غټو سترگو خوب کا لکه سويه
(۲۸۲- مخ)

رحمان بابا وايي:
نه لېوه په آدميت آموخته کېږي
نه اميد د مـــــــروت شي له افلاکه
(۱۶۸- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

هجري وايي:

په دوو چشمو مي شيرينه تر ليلى ده
خو په زړه مي خرابي لکه ليوان کا
(۱۲- مخ)

قادر خان خټک ويلي دي:

په معنى کي بشر نه دى پړانګ ليوه دى
چي د ده له لاسه مومي بشرشر
(۵۶ - مخ)

کامګار خټک ويلي دي:

د مجاز په صورت ښرنګ ښايسته يې
په معنى کې يا ليوه يې يا بقر
(۳۸ - مخ)

په ظفراللغات کې (لېوه) په (ګرګ) او (خرس) سره معنا کړى دئ او د خوشحال فرهنګ مولف او د هغه په پيروي د خوشال خټک کليات په ويپانګه کي شرمښ، چي دوى دواړه يې د خوشحال د وينګ پر خلاف "شرمخ؟" ليکي، او لېوه يو حيوان بللى دئ (۱۳۱- مخ).

د کلاسيکو شاعرانو په کلام کي ځاى ځاى داسي قرينې سته، چي (لېوه) دي د کندهارى لهجې په شان د شرمښ له پاره کار سوى وي.

اشرف ويلي دي:

هر ساعت يې د ستم په داړو نيسي
د يار ياد لکه لېوه، هجري بره شه
(۱۱۴- مخ)

يا بل ځاى:

ښو ياران لکه رمه هسې غنچه وو
د هجران ليوه په زور سره جدا کړو
(۱۱۱- مخ)

په دې دوو بيتو کي د (رمه)، (بره) لغتونه پر دې خبره دلالت کوي چي (لېوه) دي د (شرمښ) په معنا راغلى وي.

+++++++++++++++++

ما لامال:

تر ښوکي پوري ډک لوښى.

خوشحال وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوبی د عـــــمر تر څلویښت کالــه ده
چه پــه ځـــــوانی کښې مـالــه مالــه ده
حواس کــه درست لــرې شکر وکـاږه
څو دې ودانــه د عـــــــــــــمر ځالــه ده
(ربـاعیـات - ۶۸مـخ)

++++++++++++++++

مـاهی، مـاهیـان:

پــه لـوېدیځه لـهجه د (کب) لـه پاره (مـاهی) لـغت عام کـارېږي. پـه کلاسیک ادب کـي هم د (مـاهي) کلمه ډېـره مـونـدلای سو.

خـوشحال خان ویـلي دي:

ستـا وصال لـکه دریـاب دی، زه مـاهی
پـه هجران دې هر زمـان دی پـه مـا، هی
(۳۳۲- مـخ)

رحمـان بـابـا وایـي:

لـکه غوښي چه مـاهیـان خوري پـه دریـاب کښې
پـه هـــــــــــوا کښې هـــــــــــــــم
دغه کـانـدي مـرغان
(۸۲ - مـخ)

رحمـان بـابـا (کب) هم راوړی دئ (۹۱ - مـخ).

هجري وایـي:

هـــــــر صنم وخپل مین تـه حمیده وي
مـاهی خوښ پـه بـحر نـه وي تـر تـالاب
(۳۲- مـخ)

مـیرزاخان ویـلي دي:

د مـاهي لـه اوبـو هیڅ انـدیښنه نـه شي
ســــــــــــمندر څه پـروا نـه لـري لـه حرقـه
(۱۶۹- مـخ)

++++++++++++++++++

مـتـکـا:

دا لـغت هم پـه کـنـدهاری لـهجه کي ستـه او یـو راز اوږده بـالـښت تـه ویـل کېږي. خوشحال خان ویـلي دي:

کـلـه مست د مـال و مـلـک شي
کـلـه مست شې د صـــــــــــــهبـا
د مسنـد دپـاســـــــــــه کښېنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـــــــــــــور په لـــــــــــــــور دي متکا
(ارمغان - ۴۵ مخ)

په کندهار کي ما دا ټوکه اورېدلې ده چي وايي: د يو چا کور ته مېلمه راغلی وو. د کور خاوند پر زوی ږغ وکړ، چي کاکا ته دي متکا راوړه. مېلمه په متکا نه پوهېدئ، فکر يې کاوه چي متکا د خوړلو شي ته وايي او په جواب کې ورته ويلي وه "از متکايت قربان، بان که اولادها بخوره". خود به نو د مېلمه ژبه پاړسي وه، چي جواب په پاړسي ويل سوی دئ.

د بالښت له پاره خوشحال خان د "سروپېړدی" لغت هم راوړی دئ:

پروت به يې په خاورو تر سر لاندي اومه خښته
اوس که دي ســـــــــــروپېړدی نهالئ کاشاني دی
(ارمغان - ۸۵مخ)

د "سروپېړدی" کلمه ما د کندهار ښار د اوسېدونکو ناصرانو له سپين ږيرو څخه اورېدلې ده.

++++++++++++++

مړونه، مړانه:

مېړونه، مېړانه.

خوشحال خان مړانه، مړونه، مړنتوب له کندهاری لهجې سره سم ليکي.

هـــــــــــــم مې دولت شته هم مې ملکونه
هم مې ځوانان دی هم لوی لوی غرونه
دا واړه هيڅ دی په کـــــــــــوم حساب دی
چي پکښې نشـــــــــــــــته ښه ښه مړونه
(رباعيات - ۱۲۰مخ)

پوهاند زيار صاحب هم دا خبره تاييد کړې ده (۳۸مخ). زه بايد پر زياته کړم چي د دې پر څنګ خوشحال خان "مېړه" له لوېديځ ګړدود سره سم زياتره د "شوهر" په معنا کاروي.

لاس مې که هر څو پـــه دنيا ښخ دی
نه چي دولت مې د غـــــاړې مخ دی
زه يې مېړه يـــــــــــــم دنيا مې ژګه ده
زړه مې په هر څه وربـاندې يخ دی
(رباعيات - ۱۳۶مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز په دستارنامه کي مېړه د (شوهر) په معناراغلی دئ:

"... که په هغه خونه د دې په ویل د دې مېړه ومري دا به هم هسې راضي وي" (۱۱۴مخ).

په مړانه د (شجاعت) په معنا داسي راغلې ده:

"... مړانه دا ده چه په غلیم راشي – یکدله وربانده مې یک جلب وکړي ..." (۸۰ مخ).

حمید وایي:

ترکو ډېر په خپلو زلفو دي نیولي
زاهـــــدان دي لافي نه کا د مړانې
(کلیات – ۳۰۸مخ)

رحمان بابا هم "مړنی" د صفت په توگه کاروي نه "مېړنی".

مړنی ویلی بــــــــــــــــــویه و هغه ته
چه بې وجهي آزار نه کا هیڅ سړی
(۹۸ – مخ)

هجري ویلي دي:

عابد خان مصلحتي هم مړنی دی
د غلیم ســـــــــــره خالد لکه تبر دی
(۱۹۰- مخ)

حمید مومند وایي:

آخر حسن زړه ورمه گــــــــوره حمیده
مړني د لښکر درومي په دنبال پس
(د عبدالحمید دیوان – ۶۴ مخ، در او مرجان – ۳۸مخ)

په کلیات (۹۱مخ) او د عبدالحمید مومند دیوان په (۱۲۵مخ) کي "مېړني" لیکل سوي دي.

د حمید د کلیاتو د نیرنگ عشق په برخه (۳۸۰مخ) کي د شاهد د توصیف په ترځ کي د "مړنیو" کلمه راغلې ده:

په دوو سترگو، کینه گر لکه مزری
د پــــــــــــــــرهېز لــــــه مړنیو وړي بری

دا بیت د وړاندي او وروسته بیتو په سیاق باندي ما ته سم ثبت سوی نه ایسي. په بیت کي د "وړي = میبرد" فعل باید "وړی =

(c) ketabton.com: The Digital Library

بُرده است" وي. په دې صورت کې نو د "مړنیو" شکل هم باید بدلون ومومي او د څلورو څپو پر ځای باید درې څپې "مړنو" سي او همدا یې ما ته سم ثبت ایسي:

په دوو سترګو، کینه ګر لکه مزری
د پـــــــــــرهېز لـــــــــــه مړنو وړی بری

دغه راز په ۴۹۸ مخ کي یې هم "مړنو" لیکلی دئ.

په کندهاری لهجه "مړانه" د بلوغ په معنا هم استعمالېږي. په پلاني کال مړاني ووهلم. یعني بلوغ ته ورسېدم. (د بلوغ له پاره "کوزه اخیستل" اصطلاح هم مروجه ده).

++++++++++++++++

ملا چرګک:

یو مرغه دئ چي په عربي یې (هدهد) بولي. ملا چرګک ته په نورو لهجو کي "ګوډی چرګ" وایي. په کندهاری لهجه کي یې ملا چرګک بولي[1]. په کلاسیک ادب کي دا دواړه نومونه راغلي دي.

میرزا خان انصاري وایي:

سجده څو کړې بې حضوره
د ناسوت کښې ملاچرګکه
(۱۷۴- مخ)

خوشحال وایي:

ګودی چرګ تر مځکه لاندي اوبه ویني
ولي نه ویني په مځکه باندي لومه
(۲۴۰- مخ)

++++++++++++++++

میاشت:

د خوشحال خان په کلام کي موږ د (میاشت) کلمه هغه راز مومو، لکه د پښتو په لویدیځه لهجه کي چي په عام ډول مروجه ده. په دې لهجه کي (میاشت) دیرشو ورځو ته هم ویل

---

[1] د دغه مرغه د پوره پېژندني له پاره وګورئ: ښکار او کندهار – ۱۱۷مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي او د (سپوږمۍ) اولو او آخرو شپو ته هم. د خوشحال خان په دې بيتو کي مياشت د (سپوږمۍ) په معنا راغلې ده:

نوې مياشت به دې په مخ گوري وگړي
که په مخ باندي دې جــــوړ سم د سمند کا
(۲۴- مخ)

څه لره اې مياشتې! ته خپل مخ ستايې و ما ته
يار په مخ مې نورځي ستا په مخ درومي تورتم
(۱۲۴- مخ)

د دستارنامې په ۱۹ مخ کي بيا مياشت د (month) په معنا راغلې ده: "... چه تنومند شی، تر شپږمي مياشتې پوري يې قابل د زوولو کا- په نهمه مياشت وزېږي ...".

او په (۹۱- مخ) کي بيا د "سپوږمۍ" په معنا کارسوې ده.

په فراقنامه ۱۰مخ کي هم د سپوږمۍ په معناراغلې ده "مياشت دوه نيمې ورځې په هر برج کښې مقام لري...".

رحمان بابا که څه هم د "سپوږمۍ" لغت مکرر کاروي خو يو ځای دوه يې "مياشت" د سپوږمۍ په معنا راوړې ده.

خم ابرو د يارمي نقش په ليمه دي
لکه مياشت چي په لوی بحر کښي ليده شي
(۲۱۰ - مخ)

عبدالقادر خان هم مياشت د سپوږمۍ په معنا کاروي:

ښکلي مخ يې مياشت خجله کړه نمر هم لا
قد يې سرو کــــــــــــــړ سرکوزی عرعر هم لا
(۳۵- مخ)

د خوشحال خان په پېښور چاپ کليات کي چي ځای ځای "مياشته" راغلې ده (د پوهاند زيار صاحب "د خوشال ادبي پښتو - ۳۲مخ" په حواله)، ما ته د خوشحال خان خپل تلفظ نه ايسي.

حميد مومند وايي:

سرتېږونی نوې مياشت تر سر جار باسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هر ښکلي درد په ســـــــر دی ستا له درده
(کلیات - ۲۰۶مخ)

++++++++++++++++

مېړمن:

دا لغت په عام ډول د ښځي له پاره اوس عام سوی دئ. په کندهار کي "د کور مېړمن" خاص مفهوم لري او هغي ښځي ته ویل کېږي چي د کور سرښته، اداره او تنظیم یې پرغاړه وي.

خوشحال خان وایي:

تر مېړمني وینځه ښه ده په ښه خوی کښې
نه مېړمن چي نه یې خـــــــــــوی وي نه بشر
(ارمغان - ۶۰مخ)

رحمان بابا یې په همدې خاص مفهوم راوړي:

نه رسېږي ستا و حسن وته حوره
څه به رسي و مېړمن و ته مزدوره
(۱۴۰- مخ)

حمید وایي:

لږ لږ ښه هــــــــــــــــم مناسب له نفسه نه دي
غله مېړمن کاندي ځان موړ په څکه څکه
(کلیات - ۲۳۸مخ)

میرزا خان ویلي دي:

تـــــــــــه گدای د ولایت یې
شاه د دوو کونو مېړمن ده
(۱۲۵- مخ)

یا بل ځای :

اې حاجي له پټه بخته سیالي مه کړه
چي د کـــــــور مېړمن ونه وینې مه ویاړه
(۱۴۰- مخ)

++++++++++++++++

نابوده:

په لغت کي (بد، د "ښه" ضد) ته وایي نابوده سړی یعني ډېر بد سړی او په اصطلاح کي دغه لغت د (دنیا) له پاره کارېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نابوده دنیا، یعني فاني دنیا، هغه دنیا چي د خدای نېکانو نه ده خوښه کړې. دا لغت په کلاسیک ادب او لوېدیځه لهجه کي ما په یوه معنا لوستلی او اورېدلی دئ. خوشحال خان ویلي دي:

هم خدای غــــواړي نادانه! هم فاني دنیا نابوده
په څو به دي روزي شي، فکر وکړه دا دوه سوده
(۲۰۷- مخ)

شمس الدین کاکړوایي :
څوک به ښادي کـــــــــــــــړي په دانابوده
څوک به ســــــودمن شي ددې له سوده
که یې مقصودشي تمام په لاس کښي
خـــــــــــــــالي به درومي له دې مقصوده
(۱۴۷مخ)

د کندهار شځمني وایي: "چي زما تر سر سي تېره، خدای دي نه کي دا نابوده دنیا دېره".

++++++++++++++++++

ناره:

د کندهار په لهجه کي (ناره) د فاصلې د واحد په توګه هم کارېږي. دا چي وایي: "پلانی کلی له دې ځایه څخه یوه ناره لیري دئ". مخاطب پوهېږي چي دا فاصله څونه ده؟ خوشحال خان هم ناره د فاصلې له پاره راوړې ده.

که رښتینی محبت لرې مه نارېږه
په یوه ناره بیل شوی یار و ژاړه
(۲۹۱- مخ)

د (ناره) بله معنا (مسلسل ژړا، چیغاري) ده.

"دا هلک ولي داسي په یوه ناره دئ"، یعني ولي پله پسې ژاړي او ژړا یې نه درېږي.

عبدالقادر خان وایي:
که غمونه د دې خپل خاطر ښکاره کړم

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـوى هلک بـه هـــــــــــمه واړه پـه نـاره کـړم
(۱۰۲- مـخ)
دلـتـه لـه "نـاره" ئخه مـراد (ژړا) ده.
+++++++++++++++++++

نـالـي:

تـوشک، کـوربـچـه.
د کـنـدهـار پـه لـهـجه کـي پـه همدي شکل مـروج
ویـی دئ، خـو پـه نـورو لـهـجو کـي ورتـه (نـیـالـي)
ویـل کـیږي.
عبـد الـقـادر خـان ویـلـي دي:
اسـمـان خـونـه د فـقـیـر ده
نـالـي مـځکه نـمـر لـحـاف
(۷۷- مـخ)
شـمـس الـدین کـاکـړویـلـي دي :
خداى بـه کـلـه داسـي وکـا،چـي یـوکـټ یـومـونـالـي وي
چـي زه پـروت یـم یـوطـرف ، نـازنـیـن پـربـل طـرف
(۷۱مـخ)
++++++++++++++++++

نـالـې:

د رود یـوه بـرخـه، د رود (سـیـنـد) یـو ښـاخ.
ښـاغـلي ډاکـتـر پـالـوال صاحب لـیـکـلي دي: "
لـه رادۀ یـا سـیـنـده ئخه چـي یـو ښـاخ بـیـل سـوئ
وي، او اوبـه یـې دوه گـرایـه یـا دريـ گـرایـه تـر
رادۀ لـږي وي، نـالـه بـلـلـه کـیـږي" (معیاري پښتو-
۱۷۱مخ).
عبـد الـقـادر خـټـک ویـلـي دي:
چـي ډیـر ډیـر د جـــــــــــــدایـي لـه غـمـه ژاړم
پـه رخـسـارو کـې مـې سـازيـ شـوې نـالـې
(۳۴۸- مـخ)
حمید وایـي:
کـه یـار غـواړې هـومـره ژاړه ځـو درځـي
"عبـد الـحـمـیـده"
دا پـه دا چي ډُر مـــــــــونـده شي پـه دریـاب
نـه پـه نـالـه کـې
(کـلـیـات - ۳۰۲مـخ)
+++++++++++++++++

نـامـي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

نامتو، د وتلي نامه خاوند (نوموتی).
د کندهار په لهجه کي (د نامي زوی) د
قهرمان په معناکاریږي.
هجري وايي:
د لیلی غوندي رشتیا وکړه نامي شه
په مجنون پسي وطن کـــــړه هندوبار
(۴۶- مخ)
++++++++++++++++++

ناویات:

نادر، انتیک.
خوشحال خان په سواتنامه کي ویلي دي:
په دا هسي شـــــــــــان کتاب یې مباهات دي
د جامي تر "هفت اورنگ" ورته ناویات دي
(۴۷- مخ)
++++++++++++++++++

نجار:

په کندهار کي د (ترکاڼ) لغت باب نه دئ
او هر وخت یې پر ځای باندي (نجار) ویل کېږي:
حمید مومند هم د (نجار) ویی راوړی دئ:
چي د عشق نجار اره کـــــــــــړم سر تر پایه
تن مي پروت تختي تختي، شه دړه دړه
(کلیات - ۲۲۲مخ)
شمس الدین کاکړوایي :
بې مېوې ونه که پري که
پرنجارنه شي غضب
(۳۸مخ)
+++++++++++++++++++

نس:

په لوېدیځه لهجه کي د (ګېډه) کلمه
زیات استعمال نه لري او پر ځای یې (نس)
ویی کاروي. خوشحال خان هم سره له دي چي
(ګېډه) هم راوړي خو (نس) یې ډېر راوړی دئ.
په کاته شم و عـــــــالم وته حیران
چي د نس دپاره څه کا دا سګان

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۵۳- مخ)

یا:

په خوارۍ کې، زیست روزګار تر مرګ بتر دی
یا د بل ګیدړه یا خپله ګیدړه بږه کړه

(۳۰۲- مخ)

د رحمان بابا په دیوان کي هم "نس" او "ګېډه" دواړه راغلي دي:

نس په خاورو په خس ډک شه دی بې غمه
نه د غم په خاروخس پخه حلوا

(۱۳- مخ)

که تمام جهان په خپله ګېډه وخوري
یاد به نه شي په درود و په دُعا

(۱۳- مخ)

دغه راز هجري ویلي دي:

مخ د مځکي که فراخ دی ستا پر څه دی
ستا نصیب د دې په نس کښې درې ذراع

(۶۷ - مخ)

عبدالقادر خټک ویلي دي:

که وصال عبدالقادره د یارغواړې
یو قدم په دنیا کښېږده بل په نس

(۶۷ - مخ)

حمید مومند د "نس" لغت خورا ډېر کاروي:

اې مدام د نس په زېرمه مبتلا
ځان ته ولې ویښوې ویده بلا

کامګار خټک وایي:

واف د روح مې په قفس د تن زهیر شو
چې انیس ورسره نس لکه عقیق شو

(۸۱ - مخ)

+++++++++++++++

نغاړل:

تاوول، پېچل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په مشتقاتو کي يې (نغاړکۍ) د کندهار په لهجه کي عام لغت دئ چي د کوچنۍ نالي(نيالي) معنا لري.

د کاکړو په باب ويل کېږي: "کاکړ څه کي؟ کاغذ په گوتو نغاړي، يو شر د خدايه غواړي".

خوشحال په سواتنامه کي داسي ويلي دي:

د دنياحـــــــــرام، حلال وبله نغاړي
همه مدعي دي چي خداى غواړي
(۵۸ - مخ)

رحمان بابا وايي:

تمامي جـــــــــهان لـــــــــــمن راڅخه نغاړي
سپين زړوکى مي اغوستى تور کودى شوم
(۷۷- مخ)

مولوي بريالى وايي:

د دماغ معلم مي بس بس راته وايي
گمنامي مي لـــــمن نغاړي په تابوت
(اهاړ - ۱۵مخ)

+++++++++++++++++++

نونس:

نزده (پارسي)، ۱۹ عدد.

دا عدد په نورو لهجو کي (نولس) ويل کېږي او د لويديځي لهجې تلفظ يې (نونس) دئ. خوشحال خان يې هم (نونس) ليکي.

څه صفت د هسې حسن په غـــــــــزل کړم
چي په نونس بابه کل مشکل پسند دى
(۳۱۷- مخ)

د خوشحال خان خټک د ديوان په ټولو چاپو کي، له ارمغان پرته، "نونس" ثبت سوى دئ (د کامل مرحوم چاپ راسره نسته)، ځکه نو څوک ويلاى سي چي همدا به يې د خان خپل تلفظ وو.

++++++++++++++++++

نماى:

په کندهار کي "نماى، نمايداره" د ښايست، موډ، فيشن له پاره کارېږي. خوشحال

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې هم په همدې معنا راوړي. دی په دستارنامه کې ليکي:

"خبر شه چه دستار په سر کول د شيوې او نمای دپاره نه دی. دستار د مرد شرم او عزت دی". (دستارنامه - اول فصل - ۴مخ - د پېښور اکيډيمی چاپ - ۱۹۹۱ع).

رحمان بابا وايي:

چې يو غاښ په خوله کښې زوړند شي يا ووزي
درسته خوله پرې بدنمايه شي هرګور
(۱۴۵- مخ)

هجري وايي:

سره کونډۍ يې په مړوند عجب نمای کا
هرګز مه شه په آفت د ګردون ماته
(۳۴- مخ)

عبدالقادر خان ويلي دي:

چې تنکۍ لښته وې وخت د نمای وو
هر حرکت دي زما په رای وو
چې ښاخ شوې شوخ شوې تبر تر ښځ غواړې
محنت مي واړه ضايع بې ځای وو
(۳۷۷- مخ)

++++++++++++++++++++

نوغی:

نوغی د (شرم، پېټ) په معنا په لوېديځه لهجه کي کارېږي. نوغی د پزي يا غوږ پرې کول دي. پخوا به يې د بداخلاقی په سزا کې د ښځو پزي، يا غوږونه پرې کول. دا عمل يې (نوغی) باله. نوغی په پوري سو، وراشه به د هغه چا له پاره ويل کېدله چي دغه راز سزا به ورکړه سوې وه.

خوشحال "نوغی" يوازي د (داغ) په معنا راوړی دئ خو د کندهار په لهجه کي نوغی (د شرم داغ) ته وايي. ښځه چي له مېړه سره پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

بې وفايي باندې ګير کړي نو ورته وايي چې "مړه دې کړم که نوغی درپوري کړم". ښځې زياتره مرګ قبول کړي.

خوشحال وايي:

مهينه توره څورنګ تمام وړی
ځينې يې ګيډه يا يو اندام وړی
ځينې مخ واړوي نوغی ونه کا
د هغو تورو ناحق څوک نام وړي
(رباعيات - ۲۳۰مخ)

+++++++++++++++++

واته:

د (وتل) له مصدر څخه. په کندهار کې يوه وراشه سته چې وايي "سترګې مې له حيرته ورته ووتلې". خوشحال عين مطلب راوړی دئ:

په تورو خاورو کښې که ګوهر پراته دي
په خوارو سترګو ورته کاته دي
په دا کم نه شي د ګوهرو قدر
د پوهو سترګو باندي واته دي
(رباعيات - ۲۹۴مخ)

دغي څلوريځي ته يې په حاشيه کې کښلي دي: "ښايی واته د باور په معنی وی څکه وتنه په دغه معنی په ادب کښې ډېره (واته، وتنه) دواړه د حاصل مصدر شکلونه دی". دې حاشيې ما ته دا فکر پيدا کړ، چې د محشي په لهجه کې "د سترګو واته" وراشه نسته. که وای داسي غير محتمله معنا يې نه ورته کښله.

+++++++++++++++++++

واري:

تر جارېدل، تر قربان کېدل.

عبدالقادر خان وايي:

بل که هر څو ښايسته وي خدای دې نه کا چې يې ګورم

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر یـــــــوه بانـه د کښلي دي
جـــــــــهان شه واري واري
(۲۸۴- مخ)
معصوم هوتک ویلي دي:
درواري سم، درواري سم آزموږ ښکلي کندهاره
آ اشرفه د ښارونو آ تاجداره آنامداره
++++++++++++++++++++

واله، ولې:

دا لغت په نورو لهجو کي (ویاله، ویالې) تلفظ کېږي. د لوېدیځي لهجې وینگ یې (واله، ولې) دئ، چې په کلاسیک ادب کي زیات موندل کېږي.

خوشحال خان وایي:
د بادشاهــــــــــانو چي امرگان دي
د یوه بحر ولې شـــــــان دي
واله چه لـــــــویه که کم لښتی وي
اودس پاکی لره واړه یکسان دی
(رباعیات - ۱۸۹مخ)

دغه راز په دستارنامه کي لولو:
"... د دریاب ولې لکه د دریاب د اوبو مزه هسې د ولو د جویونو د شهنشاه د حکم وتلی دی ...".
(۱۶۸ - مخ)

خوشحال په فراقنامه کي وایي:
گاه د آه لمبې تر خـــولې ځي
گاه له دوو سترگو ولې ځي
(۵۱ - مخ)

په سواتنامه کي داسي لولو:
په هر کلي په هــــــــر کور کې یې ولې ځي
هم یې خوري، هم یې هر لوري ته غلې ځي
(۴ - مخ)

رحمان بابا وایي:
ستا له غمه مي په مخ باندي ولې دي
لږ مي وپوښته له حــــــاله چه ولي دي
(۲۰۶- مخ)

کامگار خټک وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ژړا ژړا مې اوښکې نه وچيږي
په دا دوه ولې لوی بحر خړنګ کم کړم
(ديوان - ۶۲مخ)

پوهاند زيار صاحب "واله" د خوشحال خپل " تبرنی ګړدود" بولي (۳۷مخ). ګويا د خوشحال تبرنی ګړدود په دغه برخه کې له لويديځ ګړدود سره يو راز قاعده لري.

شمس الدين کاکړ (ولې) لغت داسي راوړی دی:
چې جاري مې شوې ولې تردواړوسترګو
لکه سرونن دجـــــــــــــــــــــــوی
پرکنا رراغی
(۱۳۱مخ)

د خوشحال په بيان کې دغه راغلي (جوی) ته، چې تر ولو (ويالو) يې د غټوالي په حساب درجه وروسته ده، ته د کندهار په لهجه کې (لښتی) وايي.

خوشحال خان بل ځای وايي:
"... حفر نهر، د ولو جاري کول، د کوهي کيندل، باغ پر مرتب کول، دا کارونه په عمر جاويد شمارلي بويه".
(دستارنامه - ۱۴۸مخ)

ښاغلی ډاکټر پالوال صاحب ليکلي دي، چې "د نالې نيمائي برخه اوبه چې له راداء څخه بيلې کړل سوی وي، پاتاو باله کيږي (پاتاو اصلاً يونانی لغت دئ). د پاتاو نيمائي اوبه چې بيل بهيد ولري "واـــ "wa نوميږي. د "وا" نيمائي اوبه "بېله" نوميږي. د "بېلې" نيمائي اوبه "واله" نوميږي ... د "والې" دريمه برخه اوبه "لښتی" نوميږي". (وګ: معياري پښتو- ۱۷۱مخ)

مولوي بريالي ويلي دي:
اې زخمي ژر بـــــــــــــــــــه دي سي ګل د هوس وچ
چې غفلت دي کی جاري لښتی د وس وچ
(اهار- ۲۸مخ)

++++++++++++++

والـــی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

گوشواره (پارسي) غوړوالی.
اشرف خان هجري په مغیره شکل داسي راوړی دئ:
د قیامت ساعت نازل په زمانه کا
هغه دم چي یې ژړنګا شي د والیو
(۴۲۱- مخ)
+++++++++++++++++

وچ موری:

هغه کوچنی (ماشوم، طفل) چي مور یې د ده پر یو کلني باندي بیا امیندواره سي یا یې شیدې د کومي بلي پېښي له اسیته وچي سي، (وچ موری) بلل کیږي. په لس زره پښتو لغتونه کي دا ویی راغلی دئ او په "شیرسوخته" یې معنا کړی دئ. نورو قاموسو هم اخیستی دئ. په لوېدیځه لهجه کي هم عام استعمال لري.
میرزا خان وایي:
دا جـــــهان په نعمت پور دی
په خواری کي دی وچ موری
(۲۱۱- مخ)
+++++++++++++++

ورخ:

ورخ د اوبو هغه دانه (دهانه) یا بند ته وایي چي له هغه ځخه کُردو(کوردو)ته اوبه ورځي. "ورخ اوبو یووړ" اصطلاح هغه وخت کارېږي، چي کار تر کار تېر سوی وي.
رحمان بابا وایي:
تر ورخ تیري اوبه بیرته نه جاروزي
نه جاروزي تېر ساعت په بیرته بیا
(۱۱۲- مخ)
قادرخان ختک وایي:
نه ګورې که وګورې احوال به مي معلوم کړې
ځي چې ځي په مخ زمـــا د سرو اوښکو ورخونه
(۲۳۰- مخ)
+++++++++++++++++

ورون:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتي تر زنګانه لوړي برخي ته په لوېديځه لهجه کي ورونه وايي. نوري لهجې ورته (پتون) وايي.

اشرف خان هجري ويلي دي:

د حرص تيغ دي ناحق په غـــــــــاړه کيښو
پرې غوڅ کړی دي د صبر د آس ورون دی
(۴۷۴- مخ)

يا:

زه د يار د عشـــــــــقه چيرته ګرېز وکړم
چه داغ کړی مي د زړه د آس پتون دی
(۴۸۱- مخ)

عبدالقادر خان ويلي دي:

په قامت د مـــــــــــــــــوذن قيام پسو کړم
شايسته مي په ورانه باندې سر ايښی
(۲۵۰- مخ)

شمس الدين کاکړوايي :
تازيانه ورسره وصل لکه لم وي
يودم نه وي له ورنودده جدا
(۳۱مخ)

++++++++++++++++++

ورى:

بار ته وايي.

عبدالقادر خان وايي:

هسې درونډورى يې بار په ما ضعيف کړ
چي اسمان ورته خپل څان نيولی نه شي
(۳۰۰ - مخ)

++++++++++++++++

هول:

وارخطايي.
په کندهارى لهجه کي هولکي (اولکي) وارخطا ته ويل کېږي.

ميرزاخان انصاري ويلي دي:

د قيامت هول و هيبت راباندي تېر شو
د اجل پياله يې راکـــــړه پر حيات شوم
(۹۲ - مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمس الدین کاکړوایي :
له دوامغزی پېچمه لکه طفل
زړه مي هول دطبیب له دواوخوړ
(۵۹مخ)

++++++++++++++++++

یک لخته :

په کلاسیک ادب کي زیات راغلی دئ. د کندهار په لهجه کي د (یومخیزه) په معنا رواج لري. خوشحال وایي:

یا د مارغوندي راضي له خپله بخته
چي د غم له پوسته ووتم یک لخته
(۱۹۵- مخ)

یا :

په وخت د شو ګلونـــــــــــــــــــو د وصال باده نوشلې
د زړه اندوه دي واړه دا عشرت یوسي یکلخته
(۱۹۸- مخ)

+++++++++++++++

یوم :

د پښتو په نورو لهجوکي د (یوم) له پاره (بېل) لغت عام استعمال لري. خوشحال خان یي (یوم) بولي.

د دهقان فـــــــــهم په پانه؟یا په یوم دی
د سپاهي نظر په توره، په تیرکش وي
(۳۶۷- مخ)

میرزاخان وایي:

د پندار پـــــــه نوک یي ګروي
شرک یي عین د زړه یوم دی
(۵۲ - مخ)

++++++++++++++++

یوې :

په نورو لهجو کي یي قلبه بولي.
اشرف خان هجري ویلي دي:

د فرقت یوې مي دل هسې سادین کړ
چي یي بېخ د عیش یوړ د غم په سپاره
(۱۲۰- مخ)

حمید ویلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستور په يوې کې په کيل برابر درومي
ولې ته له شـــــــرعې درومې ناصواب
(کليات - ٣٣مخ)
++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴، ۲: متفرقات

ده غلامان:

په دې نامه د کندهار په جنوب کي يو کلی سته. کندهاريان يو متل لري چي وايي: "په مريانو که اباديدلای، اوس به ده غلامان اباد وای". رحمان بابا هم "ده غلامان" د ځای او کلي په معنا راوړی دئ (۱۹۳- مخ). داسي ښکاري چي د سيمي له پاره دا نوم يوازي په کندهار پوري محدود پاته سوی نه دئ.

++++++++++++++++

چغتی:

په کندهار کي چغتايانو (مغولو) ته چغتی وايي. د چغتي په نامه په کندهار کي يوه کورنۍ سته.

هجري وايي:

ما به محبّس غمونه ژوول
که رشوت د چغتي په دربار پور وای
(۵۱۵ - مخ)

په چاپي متن کي "وی" دئ.

++++++++++++++++++++

مغولګی:

د خوشحال خان خټک په يوه بيت کي پارسي ژبه "مغولګی" بلله سوې ده.

ما ساده پښتانه څه زده چي يې وايي
په پارسی پارسی خبرو مغولګی
(۴۹۳- مخ)

هجری هم وايي:

د پښتو ژبه مي ناوې کړه په نظم
د مغلو په شعر هم عالي مکان يم
(۱۰۱- مخ)

د فارسي ژبي له پاره دا نوم ما له ملاعبدالباقي افغان پرته د بل چا په کلام کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

که لوستلی نه دئ. ملاعبدالباقي افغان په تهذیب الواجبات (شپږم مخ) کي وايي:
فارسي خواره د کم ځای چي آب ونان و څه ته وايي
مغولي ژبې بلله، پښتنو ته کله ښايي
دا مشابهت ما ته په زړه پوري دئ خو دا خبره د ژبني مشابهت په کتار کي نه شمېرم، هسي مي د حسن ختام په توګه راووړ.
++++++++++++++++

۴، ۳: نتیجه:

د پښتو په کلاسیکه مرحله کي د پښتو قواعد، لغتونه، اصطلاحات، تلفظي ځانګړتیاوي تر ډېري اندازې پوري د پښتونخوا له یوه سره تر بله سره پوري سره یو شان او یا سره نزدې وې. په دغه دوران کي لکه "ټول پښتون چي له کندهاره تر اټکه د ننګ په کار کي پټ و آشکار" سره یو وو، دغه راز یې ژبه او لهجې هم د نن په شان سره لیري نه وې. تر کلاسیکي مرحلې وروسته، چي د کال و میاشتي په حساب یې ما ته نېټه ټاکل مشکله خبره ده، پر پښتنو او پښتو باندي مځکني و اسماني اپټونه نازل سوي دي او دې اپټو یې پر ژبه هم درنې اغېزې کړی دي. په پښتو کي خورا ژور ګرامري، تلفظي او لغوي بدلونونه راغلي دي. په دې بدلونو کي د اقتصادي، سیاسي او ټولنیزو حوادثو تر اغېزې لاندي د پښتو ژبي لهجو د یووالي او نزدیکت پر ځای د سره لیري والي لار اخیستې ده او دا لړی تر دا ننه هم روانه ده.

تر څو په پښتنو کي د قبیلویت روحیه واکمنه وي، د ژبي د لهجو موسسات به یې هم ژوندي او فعال وي. د لهجو نفي کول له ځان سره نوري ستونزي راولاړوي خو نزدېکت یې هم ځان ته خپل تاداو غواړي. دا تاداو په نصیحت کولو نه ودانېږي، بلکي د پښتنو په ژوند کي د اقتصادي او ټولنیزو بدلونو په راتګ سره د فرهنګ او ژبي موسسه هم ورسره

(c) ketabton.com: The Digital Library

بدلون مومي. گويا د ژبي د يووالي او كره والي او د لهجو د نږدېوالي ستر كار د پښتنو په ژوند كي د اقتصادي و ټولنيزو تغييراتو او تبدلاتو سره تړلی دئ.

په ژبه كي بدلونونه راتلل يا راوستل يوه طبيعي پېښه ده. وايي، بدلون د طبيعت ناموس دئ. د ژبي د بدلون په وړاندي د لهجو عكس العمل يو راز نه وي. ځيني لهجې دا بدلونونه ومني او ځيني يې بيا پخوانۍ قاعدې، لغتونه او تلفظونه يې وساتي. لكه تاسي چي په دې كتاب كي ولوستل، د پښتو لوېديځي لهجې د كلاسيک ادب ډېر څه خوندي ساتلي دي او دا هغه څه دي چي ما يې په دې خپل كتاب كي د څرگندولو او بيانولو هڅه كړې ده. دا چي دې هدف ته په رسېدلو كي به څونه بريالی سوی يم، سپينېدل يې په تاسي درنو لوستونكو اړه لري.

خدايه! چا وته يې كښم، څوک به پرې پوه شي

ما ويلی

هر يو بيت دی

دفترونه

(خوشحال خټک)

(پای)

اونټاريو، اوكويل - كاناډا

د جون اوله ۲۰۱۰ع

د سه شنبې ورځ

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library